

SVERIGES RUNINSKRIFTER

UTGIVNA AV

KUNGL. VITTERHETS HISTORIE OCH ANTIKVITETS AKADEMIEN

TOLFTE BANDET

GOTLANDS
RUNINSKRIFTER

GRANSKADE OCH TOLKADE

AV

SVEN B. F. JANSSON, ELIAS WESSÉN OCH

ELISABETH SVÄRDSTRÖM

ANDRA DELEN

AV

Elisabeth Svärdström

STOCKHOLM 1978

GOTLANDS RUNINSKRIFTER

GRANSKADE OCH TOLKADE

AV

SVEN B. F. JANSSON, ELIAS WESSÉN OCH
ELISABETH SVÄRDSTRÖM

ANDRA DELEN

AV

Elisabeth Svärdström

I

TEXT

STOCKHOLM 1978

ARBETET UTGIVES MED ANSLAG FRÅN
HUMANISTISK-SAMHÄLLSVETENSKAPLIGA
FORSKNINGSRÅDET
OCH
MAGN. BERGVALLS STIFTELSE

Denna del omfattar runinskrifterna på mellersta Gotland. Första delen, södra Gotlands inskrifter, utkom 1962 med Sven B. F. Jansson och Elias Wessén som författare. En tredje, avslutande del med inskrifterna på norra Gotland förberedes.

Textfigurerna grundar sig – där ej annat angives – beträffande handskrifter i Kungliga Biblioteket i Stockholm och Uppsala Universitetsbibliotek på fotografier ombesörjda av vederbörande biblioteks reproduktionsavdelning; övrigt handskriftsmaterial jämte kalkeringar har fotograferats på Tekniska institutionen vid Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Vinjetterna av de gotländska kyrkorna efter teckningar av P. A. Säve i Reseberättelse 1864 (ATA).

ISBN 91-7402-056-0

ALMQVIST & WIKSELL, UPPSALA 1978

INNEHÅLL

	Sid.		Sid.
Förteckning i nummerföljd över i denna del av		Banda ting:	
Gotlands runinskrifter behandlade inskrifter	VII	Sanda sn	113
Alfabetisk förteckning över i denna del av		Mästerby sn	129
Gotlands runinskrifter behandlade inskrifter	IX	Västergarns sn	137
Förkortningar	XI	Eskelhems sn	143
Förord	1	Tofta sn	147
Gotlands runinskrifter nr 138–222:		Stenkumla ting:	
Halla ting:		Atlingbo sn	167
Halla sn	5	Hogräns sn	176
Ganthems sn	12	Valls sn	195
Dalhems sn	17	Stenkumla sn	198
Lina ting:		Västerhejde sn	218
Norrlanda sn	34	Dede ting:	
Hörsne sn	40	Björke sn	222
Gothems sn	44	Roma sn	230
Hejde ting:		Akebäcks sn	239
Frøjels sn	63	Follingbo sn	242
Klinte sn	69	Tillägg	247
Hejde sn	84	Ordförteckning	249
Väte sn	95	Personnamn	255
		Ortnamn	258

FÖRTECKNING I NUMMERFÖLJD ÖVER I DENNA DEL AV GOTLANDS RUNINSKRIFTER BEHANDLADE INSKRIFTER

Nr		Sid.	Pl.	Nr		Sid.	Pl.
138	Halla kyrka	5	1, 2	157	Gothems kyrka	46	15, 16
139	Halla kyrka	9	2, 3	158	Gothems kyrka	48	17–20
140	Halla kyrka	10	2	159	Gothems kyrka	60	21–23
141	Unsarve, Halla sn. Nu i Got- lands Fornsal	10	3	160	Busarve(?), Gothems sn. Nu i Gotlands Fornsal	62	23
142	Gantheims kyrka	12	4, 5	161	Frøjels kyrka	63	24
143	Burge, Dalhems sn. Nu i Sta- tens Historiska Museum	17	3	162	Frøjels kyrka	66	24
144	Dune (Näsungs), Dalhems sn. Nu i Statens Historiska Mu- seum	21	6, 7	163	Mulde, Frøjels sn. Nu i Got- lands Fornsal	66	24
145	Dune (Näsungs), Dalhems sn. Nu i Statens Historiska Mu- seum	21	6, 7	164	Klinte kyrka	70	25
146	Dune (Näsungs), Dalhems sn. Nu i Statens Historiska Mu- seum	26	8	165	Klinte kyrka	73	25
147	Dune (Näsungs), Dalhems sn. Nu i Statens Historiska Mu- seum	28	9	166	Klinte kyrka	76	27
148	Dune (Näsungs), Dalhems sn. Nu i Statens Historiska Mu- seum	29	10	167	Klinte kyrka	78	26
149	Dune (Näsungs), Dalhems sn. Nu i Statens Historiska Mu- seum	30	11	168	Klinte kyrka	81	—
150	Dune (Näsungs), Dalhems sn. Nu i Statens Historiska Mu- seum	31	12	169	Klinte kyrka	82	26
151	Norrlanda kyrka	34	13	—	Klinte kyrka	83	—
—	Norrlanda kyrka	36	—	170	Hejde kyrka	84	27
152	Norrlanda kyrka	37	5, 13	171	Hejde kyrka	89	—
153	Norrlanda kyrka	39	—	172	Hejde kyrka	93	28, 29
—	Norrlanda kyrka	39	—	173	Väte kyrka	95	30
154	Hörsne kyrka	40	—	174	Väte kyrka	98	30
155	Hörsne kyrka	41	14	175	Väte kyrka	101	31
156	Gothems kyrka	44	15	176	Väte kyrka	101	31
				177	Väte kyrka	102	36
				178	Väte kyrka. Nu i Statens Histo- riska Museum	104	32, 33
				179	Väte kyrka. Nu i Statens Histo- riska Museum	109	34, 35
				180	Västerväte, Väte sn. Nu i Sta- tens Historiska Museum	111	—
				181	Sanda kyrka. Nu i Statens Historiska Museum	113	37
				—	Sanda kyrka	116	—
				182	Sanda kyrka. Nu i Statens Historiska Museum	116	38
				183	Sanda kyrka. Nu i Statens Historiska Museum	121	39

Nr	Sid.	Pl.	Nr	Sid.	Pl.
184 Sanda kyrka	123	41-43	204 Djupbrunns, Hogräns sn. Nu i Statens Historiska Mu- seum	191	58
— Bjästavs, Sanda sn	125	—	205 Djupbrunns, Hogräns sn. Nu i Statens Historiska Mu- seum	193	58
185 Lekarve, Sanda sn. Nu i Sta- tens Historiska Museum	125	39	206 Valls kyrka	195	60-62
186 Stenhuse, Sanda sn	126	40	207 Stenkumla kyrka	198	64, 65
187 Stenhuse, Sanda sn. Nu vid Botvide	126	40	208 Stenkumla kyrka	210	66, 67
188 Mästerby kyrka	129	46	209 Stenkumla kyrka	216	—
189 Mästerby kyrka	134	—	— Träkumla kyrka	217	—
190 Mästerby kyrka	135	46	210 Västerhejde kyrka	218	68, 69
191 Mästerby kyrka	136	44	211 Västerhejde kyrka	220	68, 69
192 Västergarns kyrka	137	45	212 Björke kyrka	222	70
193 Gamla folkskolan, Väster- garns sn	141	—	213 Björke kyrka	224	70
— Stora Mafrids 1:23, Väster- garns sn	142	—	214 Björke kyrka	228	—
194 Eskelhems kyrka	143	47-52	215 Roma sockenkyrka. Nu i Sta- tens Historiska Museum	230	72,73
195 Tofta kyrka	147	54, 55	216 Timans, Roma sn. Nu i Got- lands Fornsal	233	74, 75
196 Tofta kyrka	147	54	217 Akebäcks kyrka	239	71
197 Tofta kyrka	150	54	218 Follingbo kyrka	242	76
198 Tofta kyrka	154	53	219 Follingbo kyrka	243	—
199 Tofta kyrka	158	56, 57	220 Hallfrede, Follingbo sn. Nu i Gotlands Fornsal	244	76
200 Atlingbo kyrka	167	58	— Follingbo sn	246	—
201 Atlingbo kyrka	169	63	221 Klinte kyrka	247	71
202 Atlingbo kyrka	174	—	222 Klinte kyrka	247	76
203 Hogräns kyrka. Nu i Gotlands Fornsal	176	59			

ALFABETISK FÖRTECKNING ÖVER I DENNA DEL AV
GOTLANDS RUNINSKRIFTER BEHANDLADE INSKRIFTER

Nr	Sid.	Pl.	Nr	Sid.	Pl.
217 Akebäcks kyrka	239	71	149 Dune (Näsungs), Dalhems sn. Nu i Statens Historiska Mu- seum	30	11
200 Atlingbo kyrka	167	58	150 Dune (Näsungs), Dalhems sn. Nu i Statens Historiska Mu- seum	31	12
201 Atlingbo kyrka	169	63	194 Eskelhems kyrka	143	47-52
202 Atlingbo kyrka	174	—	— Follingbo sn	246	—
— Bjästavs, Sanda sn	125	—	218 Follingbo kyrka	242	76
212 Björke kyrka	222	70	219 Follingbo kyrka	243	—
213 Björke kyrka	224	70	161 Frøjels kyrka	63	24
214 Björke kyrka	228	—	162 Frøjels kyrka	66	24
Botvide, Sanda sn, se 187 Sten- huse, Sanda sn.			193 Gamla folkskolan, Västergarns sn	141	—
143 Burge, Dalhems sn. Nu i Sta- tens Historiska Museum	17	3	142 Ganthems kyrka	12	4, 5
160 Busarve(?), Gothems sn. Nu i Gotlands Fornsal	62	23	156 Gothems kyrka	44	15
Båtels, Mästerby sn, se 188 Mästerby kyrka.			157 Gothems kyrka	46	15, 16
204 Djupbrunns, Hogräns sn. Nu i Statens Historiska Museum	191	58	158 Gothems kyrka	48	17-20
205 Djupbrunns, Hogräns sn. Nu i Statens Historiska Museum	193	58	159 Gothems kyrka	60	21-23
144 Dune (Näsungs), Dalhems sn. Nu i Statens Historiska Mu- seum	21	6, 7	Granskogs, Dalhems sn, se 141 Unsarve, Halla sn.		
145 Dune (Näsungs), Dalhems sn. Nu i Statens Historiska Mu- seum	21	6, 7	138 Halla kyrka	5	1, 2
146 Dune (Näsungs), Dalhems sn. Nu i Statens Historiska Mu- seum	26	8	139 Halla kyrka	9	2, 3
147 Dune (Näsungs), Dalhems sn. Nu i Statens Historiska Mu- seum	28	9	140 Halla kyrka	10	2
148 Dune (Näsungs), Dalhems sn. Nu i Statens Historiska Mu- seum	29	10	220 Hallfrede, Follingbo sn. Nu i Gotlands Fornsal	244	76
			170 Hejde kyrka	84	27
			171 Hejde kyrka	89	—
			172 Hejde kyrka	93	28, 29
			203 Hogräns kyrka. Nu i Gotlands Fornsal	176	59
			154 Hörsne kyrka	40	—
			155 Hörsne kyrka	41	14
			164 Klinte kyrka	70	25
			165 Klinte kyrka	73	25

Nr		Sid.	Pl.	Nr		Sid.	Pl.
166	Klinte kyrka	76	27	187	Stenhuse, Sanda sn. Nu vid Botvide	126	40
167	Klinte kyrka	78	26	207	Stenkumla kyrka	198	64, 65
168	Klinte kyrka	81	—	208	Stenkumla kyrka	210	66, 67
169	Klinte kyrka	82	26	209	Stenkumla kyrka	216	—
221	Klinte kyrka	247	71	—	Stora Mafrids 1:23, Väster- garns sn	142	—
222	Klinte kyrka	247	76	216	Timans, Roma sn. Nu i Got- lands Fornsal	233	74, 75
—	Klinte kyrka	83	—	195	Tofta kyrka	147	54, 55
185	Lekarve, Sanda sn. Nu i Sta- tens Historiska Museum . .	125	39	196	Tofta kyrka	147	54
163	Mulde, Frøjels sn. Nu i Got- lands Fornsal	66	24	197	Tofta kyrka	150	54
188	Mästerby kyrka	129	46	198	Tofta kyrka	154	53
189	Mästerby kyrka	134	—	199	Tofta kyrka	158	56, 57
190	Mästerby kyrka	135	46	—	Träkumla kyrka	217	—
191	Mästerby kyrka	136	44	141	Unsarve, Halla sn. Nu i Got- lands Fornsal	10	3
151	Norrlanda kyrka	34	13	206	Valls kyrka	195	60–62
152	Norrlanda kyrka	37	5, 13	192	Västergarns kyrka	137	45
153	Norrlanda kyrka	39	—	210	Västerhejde kyrka	218	68, 69
—	Norrlanda kyrka	36	—	211	Västerhejde kyrka	220	68, 69
—	Norrlanda kyrka	39	—	180	Västerväte, Väte sn. Nu i Sta- tens Historiska Museum . .	111	—
	Näsungs, Dalhems sn, se 144– 150 Dune, Dalhems sn.			173	Väte kyrka	95	30
215	Roma sockenkyrka. Nu i Sta- tens Historiska Museum . .	230	72, 73	174	Väte kyrka	98	30
181	Sanda kyrka. Nu i Statens Historiska Museum	113	37	175	Väte kyrka	101	31
182	Sanda kyrka. Nu i Statens Historiska Museum	116	38	176	Väte kyrka	101	31
183	Sanda kyrka. Nu i Statens Historiska Museum	121	39	177	Väte kyrka	102	36
184	Sanda kyrka	123	41–43	178	Väte kyrka. Nu i Statens Histo- riska Museum	104	32, 33
—	Sanda kyrka	116	—	179	Väte kyrka. Nu i Statens Histo- riska Museum	109	34, 35
186	Stenhuse, Sanda sn	126	40				

FÖRKORTNINGAR

- ANF=Arkiv för nordisk filologi. (Christiania) Lund 1883 f.
- ATA=Vitterhetsakademiens Antikvarisk-topografiska arkiv, Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- ATS=Antikvarisk tidskrift för Sverige. Sthlm 1864 f.
best.=bestämd form.
- DGP=Danmarks gamle Personnavne, udg. af G. Knudsen og M. Kristensen. Khvn 1936–64.
- DR=Danmarks Runeindskrifter. Ved Lis Jacobsen og Erik Moltke. Khvn 1941–42.
- F=O. v. Friesens handskrivna register över Gotlands runinskrifter, två anteckningsböcker (grå vaxdukpärmar) i Uppsala Universitetsbibliotek.
- fda.=fordanska.
- fgutn.=forngutniska.
- fno.=fornnorska.
- fsv.=fornsvenska.
- fvn.=fornvästnordiska.
- G=Gotlands runinskrifter, granskade och tolkade av S. B. F. Jansson, E. Wessén och E. Svärdström. Sthlm 1962 f.
- Gardell=Gardell, S., Gravmonument från Sveriges medeltid 1–2. Sthlm 1945–46.
- GF=Gotlands Fornsal, Visby.
- GL=Gutalagen.
- got.=gotiska.
- hs=handskrift.
- isl.=isländska.
- L=Liljegren, J. G., Runurkunder. Sthlm 1833.
- lat.=latin.
- Lind, Binamn=Lind, E. H., Norsk-isländska personnamn från medeltiden. Uppsala 1920–21.
- Lindström=Lindström, G., Anteckningar om Gotlands medeltid 1–2. Sthlm 1892–95.
- mlt.=medellågtyska.
- NIyR=Norges Innskrifter med de yngre Runer. Utg. ved Magnus Olsen. Oslo 1941–60.
- NIæR=Norges Indskrifter med de ældre Runer. Udg. ved S. Bugge og M. Olsen. Kristiania 1891–1924.
- NoB=Namn och Bygd. Uppsala 1913 f.
- Nord. mus.=Nordiska museet, Stockholm.
- NTS=Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskab. Oslo 1928 f.
- ONRM=Stephens, G., The Old Northern Runic Monuments 1–4. London & Khvn 1866–1901.
- runsv.=runsvenska.
- S=Säve, C., Gutniska urkunder. Sthlm 1859.
- SD=Svenskt Diplomatarium. Sthlm 1829 f.
- SHM=Statens Historiska Museum.
- skb. G=Indtægts-Regnskab for Gullands Len fra Paaske 1523 til Paaske 1524, Reg. 108 A, Rigsarkivet, Köpenhamn.
- Sm=Smålands runinskrifter, granskade och tolkade av R. Kinander. Sthlm 1935–61.
- SMP=samlingarna=Sveriges medeltida personnamn, otryckta samlingar i Svenska Personnamnsarkivet, Uppsala.
- sn=socken.
- Sö=Södermanlands runinskrifter, granskade och tolkade av E. Brate och E. Wessén. Sthlm 1924–36.
- U=Upplands runinskrifter, granskade och tolkade av E. Wessén och S. B. F. Jansson. Sthlm 1940 f.
- Ulma=Dialekt- och Folkminnesarkivets i Uppsala samlingar.
- urn.=urnordiska.
- UUB=Uppsala Universitetsbibliotek.
- Vg=Västergötlands runinskrifter, granskade och tolkade av H. Jungner och E. Svärdström. Sthlm 1940–70.
- VHAA=Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.
- ViLa=Visby Landsarkiv.
- Vs=Västmanlands runinskrifter, granskade och tolkade av S. B. F. Jansson. Sthlm 1964.
- W=E. Wesséns handskrivna fältprotokoll 1944–61, tre anteckningsböcker (linnepärmar) hos Runverket, Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Ög=Östergötlands runinskrifter, granskade och tolkade av E. Brate. Sthlm 1911–18.
- Öl=Ölands runinskrifter, granskade och tolkade av S. Söderberg och E. Brate. Sthlm 1900–06.

FÖRORD

Gotlänningen av idag är starkt medveten om sitt egenvärde i förhållande till befolkningen på fastlandet. Övärldens naturliga isolering är historiskt sett grogrunden för konservatism och reliktföreteelser, samtidigt som det geografiska läget i skärningspunkten för viktiga vattenleder har givit rika tillfällen till befruktande kulturinslag från grannländerna i syd, öst och väst.

Redan vid den första kontakten med de äldsta skrivna källorna, runinskrifterna, står originaliteten klart fram. Forngutniskans ålderdomlighet är välbekant. Det språkliga jämförelsematerialet finner man ofta bara i isländskan. Och runtexternas spontana avfattning, mindre schablonmässig än de fastlands-svenska runstenarnas, är påtaglig. Det beror givetvis på att flertalet gotländska runinskrifter är yngre. Men det är inte hela förklaringen. Medeltidens gotlänningar har med framgång bevarat sin språkliga integritet, vårdat sig om det karakteristiskt nordiska skriftarvet och förvånande ofta och in i sen tid blivit hugfästa på modersmålet med runska tecken på gravstenen. Fastlandets stormän hade då – vid nyare tidens inträde – för längesen anammat de latinkunniges nymodigheter.

Utan att föregripa den språkliga översikten av hela materialet, som planenligt skall fogas till den tredje och sista delen av Gotlands runinskrifter, kan följande allmänna orientering vara motiverad.

Historiskt sett kommer runinskrifterna på Gotland senare i blickpunkten än landets övriga. Frånsett ett par notiser i Rannsakingarna 1667 finner vi de första anteckningarna om ett fåtal inskrifter hos Carl Linnæus (Öländska och Gothländska Resa 1741, tryckt 1745). Samtidigt med Linné gör superintendenten Georg Wallin uppteckningar av mera systematisk karaktär. Under 1790-talets sista år kommer de första egentliga avbildningarna till, conductören C. G. Hilfelings skickligt utförda teckningar av bl. a. runstenar och gravstenar. Den som bekostade Hilfelings resor var västgöten Pehr Tham på Dagsnäs, välbekant för sina mångskiftande insatser till fornforskningens fromma. Ett kvartssekel senare besöktes ön i liknande syfte av sedermera kyrkoherden N. J. Ekdahl (1826) och några år därefter av sedermera lektorn J. H. Wallman (1830), men utbytet blev förhållandevis blygsamt. Vid mitten av 1800-talet sker däremot en mycket värdefull dokumentering genom de gotlandsfödda bröderna antikvitetsintendenten Pehr Arvid och professor Carl Säve, delvis tryckt i den senares gradualavhandling Gutniska urkunder (1859). På 1920-talet och i början av 1930-talet ägnade professor O. v. Friesen några somrar åt registrering och preliminär läsning av de gotländska runinskrifterna. År 1944 företog professor E. Wessén en förberedande granskning omfattande större delen av ön men med tonvikten lagd på södra Gotland, vars inskrifter efter fortsatta fältarbeten 1959–61 förelåg publicerade 1962 som Gotlands runinskrifter del 1 med professorerna S. B. F. Jansson och E. Wessén som författare. Mina fältarbeten på mellersta Gotland har pågått ett par sommarveckor åren 1970–76. Antikvarien Helmer Gustavson har biträtt mig vid granskningen.

De gotländska runinskrifterna har kronologiskt den största amplituden bland de svenska – från slutet av 200-talet e. Kr. till mitten av 1600-talet. Drygt tre fjärdedelar är medeltida, alltså yngre än flertalet resta runstenar, och merendels knutna till kyrkorna. Talrikast är gravstenstexterna samt ristade och målade inskrifter på kyrkornas väggar och inredningsdetaljer. Föremålsarten är mångskiftande, av både kyrkligt och profant slag. Förutom runstenar, bildstenar, vägkors, »förliser», grindstolpar också portalomfattningar, kyrkdörrar, dopfuntar, kyrkklockor, en fattigbössa, en ljuskrona av järn, vidare kalendrar (på kyrkväggar), praktföremål som silverskålar, en silversked, guldbrakeater, en armring av guld, men också mera alldagliga ting som brynstenar, metallspännen, en benkam.

Materialet i de gotländska runstenarna och gravhällarna, främst kalksten, gör dem betydligt ömtåligare än fastlandets robustare runstenar. Väder och vind åstadkommer en snabbare vittring, och förstörel-

sen har ofta påskyndats genom ett tidigt nyttjande av hållarna som golvstenar i kyrkorna eller trampstenar framför portalerna. Fornminnesvård i egentlig mening har för dessa gravhällar praktiserats långt senare än för fastlandets resta runstenar, i allmänhet först vid mitten av vårt eget århundrade. Man nödgas dessvärre många gånger konstatera att svårbemästrade textpartier utplånats eller rent av blivit bortslagna, ja hela stenar förkommit, efter de äldre uppteckningarnas tid. Men samtidigt kan den nutida granskaren glädja sig åt att omsorgsfull rengöring och modern teknisk utrustning ofta uppenbarar väsentliga detaljer i ristningen som tidigare undgått uppmärksamheten.

Med föreliggande del 2 av Gotlands runinskrifter, som omfattar mellersta området, har nu sammanlagt 222 nummer, ungefär två tredjedelar av hela öns inskrifter, fått sin vetenskapliga behandling.

Uppläggningsen av del 2 följer i stort mönstret i del 1. Numreringen har sålunda skett tings- och sockenvis från söder och öster, med början i vederbörande kyrka, därefter gårdarna. Varje objekt har fått sitt eget nummer utom runinskrifter i kyrkans väggyputs som samlats under ett nummer. Det sistnämnda en smula oegentligt eftersom siffran för antalet inskrifter därigenom förtrycks. Enbart mellersta Gotland representeras av 85 nummer (G 138–222) men i verkligheten av 124 olika inskrifter.

I del 1 ingår icke ord- och namnförteckningar, eftersom det vid tiden för utgivningen rådde en viss tvekan om principerna för uppställningen av sådana förteckningar. Frågan gällde om uppslagsorden skulle vara normaliserade till forngutniska eller fornsvenska. En anpassning till forngutiskan har ju tillämpats i texten, det gäller både del 1 och del 2. Efter granskningen av materialet från mellersta Gotland har författarna emellertid kommit fram till, att de forskare som nyttjar förteckningarna är bäst betjänta med uppslagsord normaliserade till fornsvenska på samma sätt som i tidigare delar av serien, och att en sådan normalisering tämligen obehindrat låter sig göra. De gotländska runinskrifternas rika ortnamnsbestånd har dock, till skillnad från de fastlandssvenska inskrifternas, ansetts motivera en särskild ortnamnsförteckning. Uppslagsorden för de gotländska ortnamnen är i registret här de nutida former som begagnas i Svensk ortförteckning 1974, detta för att undvika rekonstruerade former av namn med osäker etymologi. Samtliga förteckningar har granskats av professor Sven B. F. Jansson, den ene av författarna till del 1.

Några andra skiljaktigheter mellan del 1 och del 2 bör nämnas. Jag har i del 2 som ett komplement till de vinjetter av P. A. Säves kyrkteckningar, som inleder varje sockenavsnitt, mycket kort givit ramen för kyrkans byggnadshistoria, eftersom den många gånger är av intresse för runobjektens placering i tid och rum. Uppgifterna har hämtats ur verket Sveriges kyrkor samt ur Erland Lagerlöf & Gunnar Svahnström, *Gotlands kyrkor* (2 uppl. 1973). Jag har samtidigt orienterat om det äldsta studiet av inskrifterna i kyrkan. Min strävan har också varit att såvitt möjligt ge en tidsbestämning av varje inskrift. Det har i många fall skett i samråd med min vän och museikollega sen många år, docenten Monica Rydbeck, som gjort den konstvetenskapliga bedömningen av föremålen. För putsinskrifterna erbjuder sig i allmänhet bara det postquem som putsningen anger.

De bibliografiska uppgifterna om varje runinskrift inleds som vanligt med hänvisning till nummer i J. G. Liljegren, *Runurkunder* (1833), t. ex. L 1735, och till nummer i C. Säve, *Gutniska urkunder* (1859), t. ex. S 65. I förenklande syfte har jag i del 2 använt systemet även för O. v. Friesens handskrivna nummerregister från undersökningarna på 1920- och 30-talen, t. ex. F 182; registret förvaras i Uppsala Universitetsbibliotek. Likaledes för E. Wesséns preliminära granskningar på 1940-talet, numrerade i fältprotokoll hos Runverket, t. ex. W 95.

Några ortografiska detaljer. Gutniskans diftonger har, där de framträder i runtexterna, behållits i transkriptionerna, i allmänhet även i normaliserade ordformer i texten, där det inte av resonemanget klart framgår att en fornsvensk form avses. Sådan tycks principen också vara i del 1. Skälet är att många gutniska runord är utan motsvarighet i vårt forntida språkmaterial. I förteckningarna över ord och personnamn är principen en annan. Här har på grunder som tidigare anförts en normalisering till fornsvenska genomförts.

I anslutning till corpusverket i övrigt har också i texten till del 2 fornspråkets tonande frikativa d-ljud betecknats med *ð* i transkriptionerna, medan *þ* har reserverats för motsvarande tonlösa ljud. Del 1 har genomgående *þ* för båda. Beteckningen *R* för palatalt r-ljud i vikingatida gotländska inskrifter har såvitt möjligt undvikits – i båda delarnas text – ljudet har betecknats *r* som en anpassning till ljudförhållandena i de medeltida runinskrifterna. Däremot har beteckningen *R* behållits i registrens normaliserade uppslagsord.

Punkter under translittererade runor har jag nyttjat endast i de fall, då bevarade rester av runorna inte är entydiga och äldre läsningar saknas eller är otillförlitliga. Punkterna anger således osäkra eller på grund av formen tvetydiga runtecken, ej skadade runor som har bevarade karakteristika eller kan styrkas ur äldre källor; skadorna beskrivs däremot i kommentaren till läsningen. Den siffra, som under bokstäverna i den translittererade (fetstilt) texten anger numret i runföljden, håller bokstavens vänsterkant.

Alla bevarade inskrifter och inskriftsfragment finns avbildade efter i allmänhet nytagna fotografier i planschdelen. Där ej annat angives, redovisar runstensplanscherna min imålning i fältet av stenarnas inskrifter. Ett urval av de äldre avbildningarna av bevarade inskrifter, dvs. sådana bilder som ansetts klargörande för läsningen och tolkningen, har fått sin plats i huvudtexten. När det gäller förkomna inskrifter, har samtliga avbildningar som påträffats återgivits i texten. Detta är i enlighet med principen för hela corpusverket. Illustrationerna i texten till läsningen av putsinskrifterna utgöres av mina egna kalkeeringar på genomskinlig film direkt efter originalen på ort och ställe. De förtydligande streckteckningarna invid vissa planschbilder har jag däremot kalkerat på motsvarande fotografier.

En eftergift för modern typografi – och ekonomi – är att boktitlarna i åberopad litteratur i den resonerande texten inte som tidigare kursiverats, en förenkling som emellertid knappast torde bereda den vane läsaren några bekymmer. I samma syfte har i ord- och namnförteckningarna binderunorna upplösts.

Mellersta Gotlands 124 runinskrifter kan synas utgöra ett vetenskapligt sprött material men tillåter dock vissa generella runologiska iakttagelser, som i allt väsentligt styrkes av motsvarande på södra Gotland. Runinskriftens långvariga användning på Gotland låter oss följa en utveckling, som i somliga avseenden sker långsammare än på fastlandet men också går längre. Formrikiheten är stor med anmärkningsvärd variation på stungna runor. Runografin följer dock med små avsteg de allmänna huvudlinjerna.

På de resta runstenarna från 1000-talet och tiden omkring 1100 möter vi genomgående runor med dubbelsidiga bistavar. Så även på de få runminnena från 1100-talet (G 155, 199, 215). Först på 1200-talet sätter förenklingen in, ensidiga bistavar, tidigast på **a** och **n**. Runorna **o** och **t** behåller längst sina dubbelsidiga bistavar (G 163 slutet av 1200-talet, G 213 början av 1300-talet, respektive G 152: c efter 1300, G 182 år 1324, G 210 1300-talet). Runan **m** med ensidig bistav (till vänster om huvudstaven), såvitt jag vet belagd enbart på Gotland, uppträder tydligen först på 1300-talet (G 150, 152: c, 173, 176, 182). På 1400-talet är med enstaka undantag de dubbelsidiga bistavarna bortlagda utom på **m**; den nya **m**-typen har inte förmått hävda sig. Om den gotländska **m**-runan sålunda är tämligen sällsynt, är den speciellt gotländska **s**-runan (**ʀ**) i stället mycket vanlig, redan från 1200-talet. En gotländsk variant av **r**-runan (med ensidig bistav till vänster om huvudstaven) möter överraskande i en enstaka medeltida inskrift (G 151 omkring 1300), om inte ristaren har gjort sig skyldig till en felristning.

Av stungna runor förekommer inte mindre än följande 8 (med antalet inskrifter inom parentes): **e** (46), **g** (23), **y** (12), **d** (16), **p** (8), **ð** (4), **v** (4), **l** (2). Som synes är frekvensen av stungna runor liten. Bara ett 50-tal inskrifter av 124, dvs. mindre än hälften, uppvisar enstaka eller flera stungna typer. Samma förhållande råder på södra Gotland. Proportionerna är desamma för vikingatida och medeltida inskrifter, dock att variationen är större i de medeltida. Runorna **e**, **g** och **y** finns som väntat redan på resta runstenar, de övriga uppträder först under medeltiden. Runorna **ð** (stungen **þ**-runa) och **v** (stungen **f**-runa) är mycket sällsynta i förhållande till ljuden de betecknar; också **p**-runan (stungen **b**-runa) är förhållandevis sällan brukad.

Antalet binderunor är också förvånande litet. Sådana förekommer i ett 20-tal inskrifter; bara hälften av dessa inskrifter uppvisar tre eller flera. Alla inskrifter med binderunor synes tillhöra tiden efter 1300.

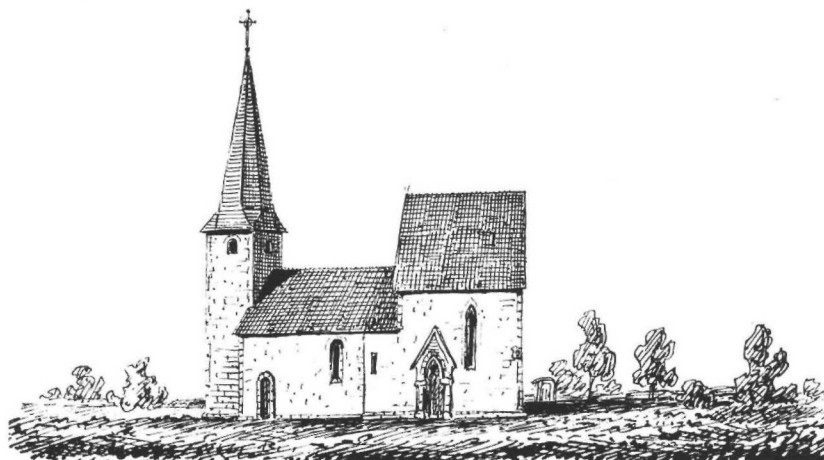
Utom den redovisning av runologiska och språkliga iakttagelser i de enskilda runinskrifterna – huvudsyftet med utgåvan – som de samlade texterna från mellersta Gotland föranlett, ger inskrifterna också punktvis välkomna kulturhistoriska upplysningar både av allmän och av lokal karaktär. Ur en sjunken namnskatt har tidigare okända, men regelrätt bildade personnamn fångats upp från den avlägsna tid, då inte modet utan språkliga regler och fast tradition utgjorde ramen för ett individuellt nyskapande i namngivningen. Hagnvid, Botstain, Rodmar, Gairhjälms, Aldvid, Mundvald, Rodliks, Sigtjauds, de båda sistnämnda kvinnonamn, är exempel på sådana. Inskrifterna rymmer ovanligt många ortnamn, bland dem också glömda namn. Lunde i Norrlanda (G 152: c) känner ingen numera, men P. A. Sävve kunde i sista minuten, 1852, rädda dess identitet med en tomt(!) under Bjärs i Norrlanda socken.

Namnet Ridanäs 'stormarnas näs', okänt i bygden i våra dagar, har gått till eftervärlden på en gravsten i Klinte kyrka (G 166). Det är ingen tvekan om vilket näs som avses, och att det gjorde skäl för namnet. Det bör kanske nämnas att de förberedande namnstudierna som sig bör systematiskt har omfattat samlingarna i Svenska Personnamnsarkivet (SMP-samlingarna) samt Ortnamnsarkivet i Uppsala.

Ibland kastar runinskrifterna oväntat ljus över lokala tilldragelser. Så gör ett av de ytterst få runminnen, som rapporterades redan i Rannsakningarna 1667 men som i sen tid – efter 1854 – förkommit, den lilla stenen i Hejde kyrka, G 171, som i kort men sinnrik avfattning dokumenterar en tragisk händelse i kyrkans historia som inträffade på själva påskaftons morgon 1492. Antydningarna i Gairvats från Gothem eftermäle på G 158 om dennes företräde 1305 för konungen, ärkebiskopen och stiftets biskop skall förmodligen ses i ett vidare historiskt sammanhang, oaktat det finns besvärande luckor i den långa, svårt trampslitna inskriften.

För vetenskaplig nyvinning av annat slag, med anknytning till liturgin, svarar en oansenlig och dessvärre defekt putsristning på tornkammarväggen i Akebäcks kyrka, G 217. Ett uttryck för den gotländska kyrkokonstens särprägel är den monumentala runkalendern, G 194, på Eskelhems kyrkas inre norra tornvägg, till alla bevarade rundetaljer läst och tolkad men tyvärr så fragmentarisk och ensamstående, att alla försök att finna den kontinentala förlaga som målaren torde ha använt har gäckats. Här måste den vetenskapliga bearbetningen engagera flera discipliner, som så ofta när det gäller runinskrifter från vår medeltid.

Elisabeth Svärdström

Halla kyrka

Kyrkan är av klövsadelstyp med ett romanskt långhus från tiden omkring 1200 och ett något senare torn. Ett äldre kor ersattes vid mitten av 1300-talet med det nuvarande gotiska och till koret fogades en sakristia.

I korets sydöstra hörnkedja sitter två fragment av en runsten (G 138). I det inre finns på norra korväggen rester av en inskrift tecknad med rödkrita (G 140) och på den södra långhusväggen en putsristning (G 139: a). Den sistnämnda kom i dagen i samband med kyrkans restaurering 1965, och så bör också ha varit fallet med G 140, som upptäcktes 1970. Ett par teckenföljder med förvanskade runor (G 139: b, c) kände man tidigare.

138. Halla kyrka

Pl. 1, 2

Litteratur: S 87, 88, F 96, W 84. P. A. Säve, Reseberättelse 1854 (ATA), nr 27 a och b, 1864 (ATA), s. 27 f., samlingen S 170 II (konvolut 38) i UUB; C. Säve, Brev t. P. A. Säve 23.11.1854 (avskr. i hs R 623:5 i UUB, s. 542), 10.10.1858 (ibid. s. 576); G. Stephens, ONRM 2 (1867–68), s. 712 f.; H. Pipping, Om runinskrifterna på de nyfunna Ardre-stenarna (Skr. utg. av K. Hum. Vet.-Samf. Uppsala 7:3, 1901), s. 58 f.; E. Brate, Pireus-lejonets runinskrift (ATS 20:3, 1919), s. 29; O. v. Friesen, Anteckningar 1923 (UUB), s. 95, i ANF 56 (1942), s. 289; S. B. F. Jansson, Granskningsrapporter 2.3.1951, 30.4.1962 (ATA); Sveriges kyrkor, Gotland bd 4: 1 (1952), s. 263, 286.

Äldre avbildningar: P. A. Säve, teckningar i a. a. 1854 och S 170 II; Stephens a. a. (S 88 efter P. A. Säves teckning); J. W. Hamner o. O. v. Friesen foto 1923 (ATA); A. Edle foto 1936 (ATA).

Två runstensfragment finns inmurade utvändigt i korets sydöstra hörnkedja. Fragmenten är sannolikt delar av samma runsten, ehuru de icke har passning sinsemellan. Det övre stycket (A) sitter med ristningsytan vänd mot Ö och nedre kanten 3,20 m ovan markytan, det nedre (B) med ristningsytan mot S och nedre kanten 2,80 m över marken.

Runstenens ursprungliga plats är okänd, eftersom fragmenten fick sin nuvarande placering när koret uppfördes i mitten av 1300-talet. De noterades första gången av P. A. Säve den 7 oktober 1854: »Runstenar (sittande omkr. 5 aln. högt öfver marken utvändigt i S. Ö. hörnet af choret å Halla kyrka på Gotland) af samma slags kalksten, tyckas begge hafva varit delar af samma Runsten. Runorna teml. oskadade.» Fragmenten har sedermera – före den slutgiltiga undersökningen – granskats av O. v. Friesen 1923, E. Wessén 1944, S. B. F. Jansson 1951 och 1962. För Säve, Wessén och Jansson har fragmenten

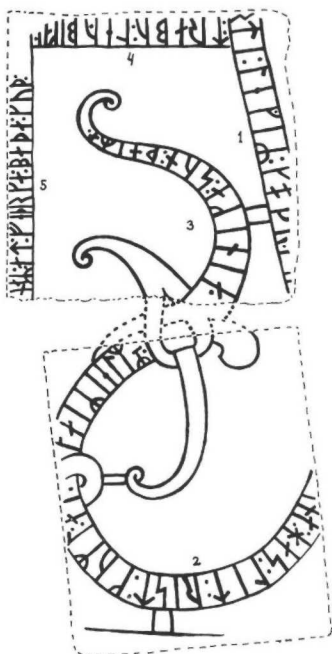

Fig. 1. G 138. Halla kyrka. Fragmenten har möjligen haft detta inbördes läge.

varit tillgängliga i sin nuvarande utsträckning, medan vid v. Friesens undersökning två tredjedelar av ristningsytan på fragmentet B var täckt av kalkputs (runföljden 16–34). Överputsningen har förmodligen skett i samband med en genomgripande kyrkorestaurering på 1870-talet.

Grå, kornig kalksten. Måtten på fragment A: 48×43×17 cm, på B: 47×40×17 cm. Runornas höjd i regel 4–5 cm (ett par runor dock endast 2 cm). Ristningen är djup och tydlig på alla oskadade partier. Möjligen har den vänstra runslingan på A haft en övre begränsningslinje som slagits bort vid anpassningen till hörnstenen. Runföljden 58–70 överst på A har sannolikt också haft en andra begränsningslinje. Vi måste räkna med att stora delar av den ursprungliga texten har gått förlorade. Carl Säve har givit fragmenten var sitt nummer, men om han därmed ansett, att de representerar två olika runstenar, vet vi inte. Det förefaller mig dock troligast, att båda fragmenten tillhört en och samma runsten (stenmaterial, tjocklek, slingbredd etc.), även om ordet **kuml** formellt kunde avse två. Tyvärr lämnar fragmenten oss i ovisshet om runstens storlek, form och mönster. Också de avbrutna runföljdernas inbördes sammanhang är svårbedömt. Läsordningen nedan, som textmässigt förefaller mest logisk, har ett visst stöd i att vi på båda fragmenten, A:s nedre kant och B:s yttre, tycks ha rester av en slingknut, som kan vara gemensam; ett decimeterbrett mellanstycke skulle då vara borthugget. Men strängt taget väntar man sig mera text mellan r. 15 och 16 än vad som i så fall är plats till. Enligt detta förslag, framfört med stor tvekan, blir ordningsföljden (fig. 1): det högra kantbandet på fragment A (r. 1–15) – slingan på fragment B (r. 16–43) – den svängda slingan på A (r. 44–57) – det övre, vågräta runbandet på A (r. 58–70) – det vänstra lodräta på A (r. 71–90). Läsningen 1971 måste tyvärr ske med inskriften imålad med beständig färg (S. B. F. Jansson 1962), den är således från min sida sett inte i alla detaljer förutsättningslös.

Inskrift:

... rti : legir : kopr : - - - - - na : has : lit : rist : kuml : a - : kairielmr : . . . : ainika : sun :
                   5   10   15   20   25   30   35   40   45   50
 paira : : trabu : leybika - : . . . nar : at : feprka : bapa : kup : - e ...
           55   60   65   70   75   80   85   90

»... god läkare(?) ... hans hustru lät rista (el. resa) minnesmärket efter Gairhjälme ... deras ende son dräpte lybeckare. ... stenar(?) efter far och son, de båda. Gud hjälpe ...»

Till läsningen: Alla **a**- och **n**-bistavar är dubbelsidiga utom i 69 **a** (utrymmesskäl). Runan **t** har dubbla bistavar. Runan **s** har normalrunans form. Bistavarna på **l**, **t** och **u** är genomgående lågt ansatta. Många bistavar har punktformig avslutning, se härom G 193 och G 207. I 1 **r** invid brottet återstår endast bistaven. Runföljden 2–11 är säker. 5 **e** är tydligt stungen. I r. 6 finns mellan huvudstaven och bistaven en tämligen grund fördjupning; högra kanten är jämn som i övriga stingningar, den vänstra flyter ut i en mindre skada; fördjupningen förefaller avsiktligt tillkommen och runan är sannolikt **g**, förvånande nog. 9 **k** och 10 **o** (med dubbelsidiga bistavar) har förlorat topparna, 11 **p** övre hälften. Av 12 **r** återstår mindre än hälften, den nedre, av skiljetecknet efter 12 **r** endast den nedre punkten. Efter skiljetecknet finns vid nedre ramlinjen spår av tre huvudstavar (13–15). Av r. 16 är nedre delen av en i det närmaste lodrät stav bevarad, som sannolikt utgör en **u**-bistav. I 17 **n** är övre hälften av huvudstaven och vänstra delen av bistaven borta. 18 **a** saknar toppen liksom 33 **a**, runan 34 övre delen med de **t**-bistavar som rimligen bör ha funnits där. Borta i kantskadan är också övre punkten i det följande skiljetecknet samt översta delen av 35 **k**; om runan har varit stungen kan därför inte avgöras. 36 **a** är skadad ovanför bistaven; i skadans högra kant kan dock huvudstavens övre del ännu spåras. 40 **e** är stungen. 43 **r** har halv runhöjd; upptill begränsas runan av en extra ramlinje, ett tvärstreck parallellt med runbandet. Efter 43 **r** finns en punkt som skiljetecken; sannolikt har en övre punkt funnits i detta skiljetecken; möjligen har dock skiljetecknet i sin nuvarande form relaterats till den förminskade **r**-runan. I skiljetecknet före 44 **a** är endast övre punkten bevarad. O. v. Friesen och med honom S. B. F. Jansson uppfattar punkten snarast som avslutningen på en **n**-bistav; denna bistav skulle då vara felriktad, vilket är mindre sannolikt, att ristaren gjort sig skyldig till. Skiljetecknet efter 57 **a** består av en punkt mitt i slingan på grund av det begränsade utrymmet. 64 **e** och 65 **y** är tydligt stungna; så ej 67 **i** och 68 **k**. Av runan 70 återstår endast övre hälften av en huvudstav utan bistavar; runan kan ha varit **r** men ej **r**; av följande skiljetecken återstår bara övre punkten. Före 71 **n** finns nu inga spår av någon runa. 72 **a** har 2/3 runhöjd; huvudstaven träffar den vänstra bistaven i 73 **r**; normalavståndet mellan 71 **n** och 73 **r** visar att 72 **a** har insatts som korrektur. 77 **e** är tydligt stungen. 78 **p**, som står mycket trångt, är grundare än de omgivande 77 **e** och 79 **r**. Även 78 **p** är otvivelaktigt korrektur. 80 **k** är ej stungen, ej heller 86 **k**. Skiljetecknet efter 88 **p** består av två punkter. I det skadade partiet, som följer efter detta skiljetecken, skyntas svagt spår av två huvudstavar, av vilka den sista är punkterad; den första (89) är sannolikt **i**, av utrymmesskäl knappast **h**. Efter dessa runor finns ingen ristning bevarad.

På grund av svårigheten att bedöma fragmentens inbördes läge i den ursprungliga runstenen har tidigare granskare redovisat texten på dem var för sig. Full överensstämmelse med ovanstående läsning råder utom i följande fall. P. A. Säve: 10 **a**, 11 **k**, 35 huvudstav utan bistav, intet skiljetecken efter 43 **r**, ej heller före 44 **a**, runorna 89–90 förbisedda. Carl Säve redovisar i stort samma läsning men 65 **u** samt runan **r** generellt normaliserad till **r**. – v. Friesen: 9 **g**, (runföljden 16–34 dold av puts) del av ornamentslinjen före 35 **k** uppfattas som **u**- eller **r**-bistav, intet skiljetecken efter 43 **r**, skiljetecknet före 44 **a** uppfattas som rester av en **n**-bistav, runorna 89–90 förbisedda. – Wessén: Runorna 1, 35, 69, 72 ej identifierade men markerade med –; intet skiljetecken efter runan 34, före runan 35, efter runan 70; runorna 71, 78 samt 89–90 förbisedda. – Jansson 1962 anser att punkten före 44 **a** »sannolikt . . . utgör avslutningen av en **n**-bistav»; skiljetecknen efter 57 **a** och före 58 **t** förbisedda liksom runorna 89–90. Någon sammanhängande tolkning av de båda fragmentens inskrifter föreligger inte tidigare.

Inskriften avser synbarligen två döda, far och son. Minnesmärket har ombesörjts av den förres efterlevande hustru. Under förutsättning att r. 71–73 **nar** är slutet av ett *stainar*, har värden, i texten också uttryckt med **kuml** (dock utan numeralt bestämningsord), bestått av två eller flera stenar. Om fragmenten inte till äventyrs är resterna av två runstenar, kan den (de) andra ha varit utan inskrift. R. 25–28 är en inf.-form av ett verb med **kuml** som ack.-objekt. Det har av S. B. F. Jansson (Sveriges kyrkor, s. 286) översatts med »rista». I det stora flertalet belegg på **kumbl** i betydelsen 'minnesmärke, runsten' brukas verbet *gærva*, i knappt tjugo fall *ræisa*, i fyra *sætia*, ett enda har *retta kumbl*. Eftersom det inte i övrigt

föreligger något belägg med *rista*, frågar man sig om inte ristaren möjligen med den under alla förhållanden felristade runföljden 25–28 avsett ett *raisa* (**risa**). Om betydelsen av ordet *kumbl* se N.-G. Stahre, Stångskäret, Kåksna och Kummelberget (1952), s. 180f.

Om hustruns namn har varit utsatt, vilket inte är säkert, har det gått förlorat. Sonens, *Gairhielmr*, är mycket sällsynt. Det finns på ytterligare två runstenar, Sö 241 (**kirhimr**) och U 539 (**kirialmr**). Medeltida belägg saknas helt i SMP-samlingarna i Uppsala.

Runföljden 1–12 avser förmodligen fadern till Gairhjälms. Nom.-formen av adj. *goðr* talar för att det föregående ordet är ett maskulint substantiv i samma kasus. Närmast till hands ligger fsv. *lækir* 'läkare'. Runan **g** kan förvåna, men sannolikt har ristaren inte haft någon klar skriftbild av det ovanliga ordet utan måst lita till sin egen ljudanalys. R. 1–3 är svårbedömda, möjligen är de slutet av ett namn, till vilket **legin** : **kopr** är bestämning, ett *Svarti*, *Korti* e. d.

Gairhjälms var föräldrarnas ende son. R. 44–57 **ainika** : **sun** : **paira** ses naturligtast som ack.-objekt till 58–70 **trabu** : **leybika**-. Det sista ordet är tveklöst 'lybeckare', dvs. män hemmahörande i Lübeck. Så har också tidigare forskare (C. Säve, O. v. Friesen, S. B. F. Jansson) uppfattat det. Den nuvarande staden anlades 1143. Men namnet bars redan av dess föregångare, det vendiska *Liubice*, beläget något längre norrut vid Schwartaus inflöde i Trave, grundat redan på 1000-talet och förstört 1138. Förutom den slaviska befolkningen fanns där en tysk köpmannakoloni.

R. 86–90, början av en bön för de dödas själar, torde utgöra inskriftens avslutning.

Det är mycket beklagligt, att så litet återstår av den intressanta inskriften. Redan textens avfattning ligger utanför minnesinskrifternas schabloner, och innehållet i fullständigt skick kunde förmodligen ha givit oss kulturhistoriskt värdefulla upplysningar om de två Halla-bornas, som levde i övergångsskedet mellan vikingatid och medeltid. Nu får vi nöja oss med antydningarna, att den äldre av dem var väl förfaren i läkekonsten, dvs. med vårt sätt att se en blandning av läkedomsörternas hantering och magi, och den andre ett offer för lybska banemän. Om Lübecks och Gotlands centrala roll i den tidiga östersjöhandeln se E. Ennen, *Die europäische Stadt des Mittelalters* (Göttingen [1972]). Gairhjälms öde är ett exempel på att konfrontationen mellan lybeckare och gutar inte alltid var blodig, vilket också historiskt är belagt. 1161 stiftade Henrik lejonet fred mellan tyskar och gutar genom edgång.

Beträffande dateringen har S. B. F. Jansson (rapp. 1951) uttryckt sig kort och tämligen obestämt: »Inskriften kan knappast vara yngre än 1100-talet.» Han faller förmodligen tillbaka på O. v. Friesen, som i uppsatsen om runbrynet från Timans i ANF 52 (1942), s. 289, yttrat sig om Halla-inskriften på följande sätt: »Då Lübeck knappast dragit till sig någon handel av betydenhet före 1140-talet, då greve Adolf II av Holstein anlade en stad (Liubice) mellan Trave och Wakenitz (1143), se Hegel *Städte und Gilden der germ. Völker* II 449, är Halla-stenen därmed med tämlig säkerhet tidfast. Visserligen hade tidigare existerat ett av den vendiske fursten Gottschalk före år 1066 grundlagt Gammal-Lübeck, men detta har knappast nått den internationella betydenhet eller namnkunnighet att dess innevånare kunde på en gotländsk sten identifieras med den knapphändigaste beteckningen **leubikar**» (**u** är tryckfel för **y**, som är genomgående i hans uppteckningar). O. v. Friesens argumentation för en så pass sen datering väger emellertid mindre tungt mot inskriftens runografiska och språkliga vittnesbörd: det konsekventa bruket av **r**-runan för palatalt *r*-ljud, normalformen av **s**-runan, de förhållandevis sparsamma stingningarna, prep. *at*, formen *feðrga*, drag som sammantagna icke väntas uppträda efter tidigt 1100-tal. Likheter med G 134, 135 Sjonhem, G 203 Hogrän och G 207, 208 Stenkumla är också påfallande, bl. a. en sådan detalj som bistavarnas karakteristiska form, de har måttats in med hjälp av borrarade punkter vid ändarna. Se härom G 207. Samtliga de nämnda stenarna har daterats till tiden omkring 1100, som också enligt min mening utan hinder kan gälla för G 138.

139. Halla kyrka

Pl. 2, 3

Litteratur: F97 (G 139: b), W 85 (G 139: b, c). P. A. Säve, Reseberättelse 1864 (ATA), s. 275, Gotland 1864 (hs S 40 n i UUB), s. 162 (G 139: b); S. B. F. Jansson, Besiktningssrapport 10.4.1965 (ATA).

Äldre avbildningar: Säve, teckning a. a. (G 139: b); O. v. Friesen, teckning 1923 a. a. (G 139: b); E. Wessén, teckning 1944 a. a. (G 139: b, c); Jansson, teckning a. a. 1965 (G 139: b).

Tre runristningar i torr puts är kända i Halla kyrka.

På den södra långhusväggen:

a. 0,80 m Ö om långhusportalen, 1,5 m ovanför golvet. Runornas höjd 7–8 cm. Inskriften kom i dagen i samband med kyrkans restaurering 1965.

Inskrift:

si up at aūhun : run

5 10

»Se upp, på det att ögonen må finna ro.»

Till läsningen: 1 **s** har gotländsk form. 4 **p** är tydligt stungen innanför den övre bistaven. 5 **a** har liksom 10 **n** och 13 **n** ensidig bistav. 6 **t** har ensidig, lågt ansatt bistav. R. 7 är binderuna. Mellan 10 **n** och 11 **r** finns inskriftens enda skiljetecken, två lodrätt placerade punkter. 11 **r** är säker, likaså 12 **u** och 13 **n**. Efter sistnämnda runa finns inga spår av ristning.

S. B. F. Jansson läser 4 **b**, i övrigt som ovan. Han ger ingen tolkning av inskriften.

Runföljden 11–13 bereder tolkningssvårigheter. Efter den föregående texten, som enligt min mening är entydig, väntar man snarast en verbform, predikatet i den antagna bisatsen. Formellt och innehållsmässigt acceptabelt är pres. konj. 3 pl. av fsv. *roa*, fda. *ro* 'vila, ha ro', ehuru med en sådan tolkning skiljetecknet är en smula förvånande.

Tiden omkring 1200 är ristningens postquem, förmodligen är den betydligt yngre.

På den norra tornväggen två teckenföljder med förvanskade runor och utan begriplig mening, båda registrerade av P. A. Säve 1864:

b. 1,95 m från det nordvästra hörnet, 1,23 m ovanför golvet. Tecknens höjd 7 cm.

c. 1,40 m från det nordvästra hörnet, 1,13 m ovanför golvet. Tecknens höjd ca 8 cm.

Invändigt på östra väggen i smygen till långhusportalen finns dessutom 1,40 m ovanför översta trappstenen några 4 cm höga repor i putsen, vilka påminner om runor utan att dock kunna karakteriseras som avsiktliga sådana.

140. Halla kyrka

Pl. 2

Litteratur: E. Svärdström, Runfynd 1970 (i Fornvännen 1971), s. 202.

En runinskrift tecknad med rödkrita upptäcktes 1970 på den norra korväggen. Inskriften, som torde ha kommit i dagen i samband med framtagandet av de senmedeltida målningarna 1965, befinner sig ett par decimeter Ö om dörrromfattningen till sakristian, 1,5 m ovanför golvet. Runornas höjd är 5 cm.

Inskrift:

... **um tolf mark**
5

»... om tolv mark.»

Till läsningen: Före 1 **u** finns svaga spår av ännu några runor, som emellertid icke kan bestämmas. Utrymmet (27 cm) framför **um** medger ytterligare ett 15-tal runor i raden. Efter 9 **k** finns nu inga som helst spår av text och har troligen aldrig funnits.

Ordet *mark* avser antingen vikt eller värde. Här är det förmodligen värdeenheten. Det är beklagligt att inskriftens början har gått förlorad och därmed uppgift om arten av det värderade, sannolikt en donation eller annan insats för kyrkan.

Korets och sakristians tillkomst vid mitten av 1300-talet är terminus postquem för runinskriften, som dock sannolikt är betydligt yngre. Ritningar med rödkrita är mindre beständiga än ristningar.

Några decimeter ovanför runtexten skönjes andra svaga rödkritespår, dock icke runor, möjligen bokstäver.

141. Unsarve, Halla sn. Nu i Gotlands Fornsal

Pl. 3

Litteratur: F28, W7. O. v. Friesen, Anteckningar 1922 (UUB), s. 59; S. Lindqvist, Gotlands Bildsteine 1 (1941), s. 59, 89, 2 (1942), s. 67, Forngutniska altaren (i K. Hum. Vet.-Samf. Uppsala Årsbok 1960–1962, tr. 1964), s. 76, 83.

Äldre avbildningar: O. Sörling, teckning återgiven i Lindqvist a. a. 2, fig. 401; S. Lindqvist foto 1920 (ATA), ds a. a. 1, fig. 173; J. W. Hamner, 2 foton 1922 (UUB; det ena utan, det andra med O. v. Friesens imålning, av det senare en kopia i ATA); H. Faith-Ell foto 1933 (ATA); I. Anderson foto 1954 (E. Wesséns imålning, ATA).

Runstensfragment, förvarat i Gotlands Fornsal, inv.nr Dep. C 399.

Fragmentet har tillhört Visby högre allmänna läroverks samlingar. »Från Dalhem» lyder provenienssen i inventariet. Sune Lindqvist (Gotlands Bildsteine) registrerar det under rubriken »Halla, Unsarve» och ger följande fynduppgift: »in den siebziger Jahren des 19. Jahrhunderts vom dem Bauern P. A. Hellgren bei Urbarmachung in der Wiese Krämpar, die früher zu Granskogs in Dalhem gehörte, gefunden».

Lindqvist uppger inte källan. Unsarve och Granskogs är granngårdar på ömse sidor om sockengränsen mellan Halla och Dalhem. Ängen ifråga, på äldre kartor »Krampängen», »Krämpen», »Krämpan», är belägen 500 m N om Unsarve, V om landsvägen Dalhem–Kräklingbo. Benämningen Krämpar är nu inte levande i bygden, men en äldre man i Granskogs minns att den brukades i hans ungdom på några jordar av sämre slag med det angivna läget.

Runinskriften har tidigare granskats av O. v. Friesen 1922 och av E. Wessén 1944.

Gulgrå kalksten. Fragmentet utgör toppen av en liten sten, som enligt Lindqvist har tillhört en kista för deposition av offergåvor. Framsidan har runristad bård utefter kanten och i fältet innanför denna rester av ett ristat fyrfotadjur i runstensstil. Baksidan är släthuggen. Fragmentets höjd är 34 cm, nuvarande största bredd 40 cm (den ursprungliga bredden ca 50 cm), tjocklek 9–12 cm. Runornas höjd 5 cm.

Inskrift:

... **likmuntar** : **i slitaka** - - . . .

5   10   15

»... Likmunds i Slitegårds ...»

Till läsningen: Runorna **a**, **n** och **t** har dubbelsidiga bistavar. Av r. 1, som av textsammanhanget att döma har varit **l**, återstår bara yttersta toppen och bistaven. I 7 **t** är högra bistaven så när som på spetsen borta; runan är icke stungen. Efter 10 **i** finns trots stort utrymme nu inga spår av skiljetecken. R. 18 liknar en **u**-runa; ristaren torde dock ha avsett **r**. Av r. 19 återstår endast en del (mitten) av huvudstaven; runan torde ha varit **p**.

O. v. Friesens och E. Wesséns läsningar överensstämmer med ovanstående. Båda translittererar 18 **u**, den sistnämnde har skiljetecken efter 10 **i**.

Inskriftens första ord är gen. av det sällsynta mansnamnet *Lik(n)mundr*, känt endast från Gotland. Det finns runskrivet även på gravstenen G 198 i Tofta kyrka, i övrigt inga medeltida belägg (SMP-saml.). Det finns dock som gårdsnamn, Likmunds, i Gerums sn. Runföljden 11–19 är rester av dativformen av ortnamnet *Slitagardar, Slitegårds i Dalhems sn, en knapp km NV om Granskogs och lika långt NO om Unsarve.

Stenen tillhör en typ som S. Lindqvist daterar till 1000-talet.

Ganthems kyrka

Kyrkans äldsta del, koret, är från 1100-talets senare hälft. Vid mitten av 1200-talet var kyrkbygget i övrigt, långhuset och tornet, fullföljt. I Sveriges kyrkor, Gotland bd 4: 2 (1952), s. 230, nämnes att ristningar, varibland även runor, »skymta på flera ställen i den medeltida putsen» i ringkammaren, bland dem »runalfabetet i två rader» (G 142: a). 1970 noterades ytterligare sju putsristningar på väggarna i tornrummet (G 142: b–h), avtäckta i samband med kyrkorestaureringen 1967, liksom en i korportalens smyg (G 142: i). Sammanlagt nio putsinskrifter med runor är därmed kända i Ganthems kyrka.

142. Ganthems kyrka

Pl. 4, 5

Litteratur: F 67 b (G 142: a), W 100 (G 142: a); Kyrkorådsprotokoll 21.1.1946 (utdrag i ATA; G 142: a); Sveriges kyrkor, Gotland bd 4: 2 (1952), s. 230 (G 142: a); E. Olsson, Restaureringsrapport juli 1968 (ATA; G 142: a–d, i); E. Svärdröm, Runfynd 1970 (i Fornvännen 1971), s. 202 (G 142: b–e, g–i).

Äldre avbildning: Teckning i a. a. 1952 (G 142: a).

Av de nio runinskrifterna i torr puts i Ganthems kyrka iaktogs G 142: a första gången av O. v. Friesen 1922. De övriga (G 142: b–i) avtäcktes vid restaureringen 1967.

På tornkammarens södra vägg:

a. 1,46 m från sydöstra hörnet, 1,36 m över golvet. Runornas höjd 7–16 cm. E. Wessén fann 1944 ristningen överdragen med kalkslam, som dock avlägsnades 1946 genom kyrkorådets försorg. Inskriften är fördelad på två rader, i den översta r. 9–17, i den undre r. 1–8.

Inskrift:

fuporkhniastblm : R ↑ ...

5 10 15

Till läsningen: 4 **o** har ensidiga bistavar liksom 8 **n**, 10 **a** och 12 **t**. 11 **s** har gotländsk form, spegelvänd. R. 17 är gyllentalstecknet.

Runristningen är alltså icke den vanliga futharken utan runstavens gyllentalrad, där dock nu inga säkra spår av talen 18 och 19 kan urskiljas. På två andra ställen i kyrkan finns också kalenderrunor ristade, se e och i nedan.

På tornkammarens västra vägg:

b. 0,81 m N om sydvästra hörnet, 1,35 m över golvet; runornas höjd 5–9 cm.

Inskrift:

maria : moder : gus : ... : aalle uar

5 10 15 20

»Maria, Guds och allas vår moder.»

Till läsningen: R. **a**, **o**, **d** har ensidiga bistavar. 8 **d**, 9 **e** och 11 **g** är stungna med tydliga punkter. 13 **s** är av gotländsk typ, spegelvänd. Mellan skiljetecknen efter 13 **s** och före 14 **a** är putsytan skadad, men små och svaga spår av ristning som utan hinder kan vara rester av ett väntat **ok** (eventuellt **ök**) kan skönjas. Huruvida det lilla tvärstrecket på r. 18 skall uppfattas som **e**-punktering eller **a**-bistav är osäkert; inskriftens övriga **e**- och **a**-runor har annat utseende. En runa **a** svarar visserligen mot ordets skriftspråksform men **e** förmodligen bäst mot ristarens uttal.

c. 1,83 m N om det sydvästra hörnet, 1,43 m över golvet, på 35 cm avstånd från inskriften b men 8 cm högre upp på väggen. Runornas höjd 4 cm.

Inskrift:

beto : k - mþs

5

»Peto Kambs»

Till läsningen: 1 **b** är icke stungen, 2 **e** är stungen med ett kort snedställt streck. 3 **t** och 4 **o** har ensidiga bistavar. Skiljetecknet efter 4 **o** består av två punkter. 5 **k** är icke stungen. En skada i putsen har avlägsnat nedre delarna av r. 6–8. Av r. 6 återstår övre hälften av huvudstaven men inga spår av bistav; runan kan dock utan hinder ha varit **a**. R. 8 kan formellt vara **b** eller **r**, här säkerligen **b**. R. 9 liknar vid första påseendet **l**, men strax t. h. om bistaven finns en kort lodrät linje, som förefaller vara tredje leden i en **s**-runa av gotländsk typ; eftersom omedelbar anslutning mellan den andra och tredje leden inte finns, och den sistnämnda dessutom beröres av en lång bågböjd rits, är runans utseende något diffust.

R. 1–4 är kortformen *Peto* till mansnamnet *Petar* (se G 2), en kortnamnsbildning av genuint folklig typ, som ännu är levande på Gotland. Intressant är **e**-runans form, se vidare G 142: h. R. 5–9 är ortnamnet *Kambs*, bevarat ännu idag på gårdar i grannsocknen Halla belägna 5 km V om Ganthems kyrka och här brukat som familjenamn.

d. Nedanför c, 1,27 m över golvet, står två runor, 6 cm höga:

fu, dvs. början av futharken.

På tornkammararens norra vägg:

e. 1,41 m V om det nordöstra hörnet, 1,38 m över golvet. Runornas höjd 2,5 cm.

Inskrift:

-upørkh

5

Till läsningen: Av r. 1 återstår bara huvudstaven; utrymmet före 2 **u** tillåter **f**-bistavar. I 2 **u** är bistaven lågt ansluten till huvudstaven. Större delen av r. 4 är borta i en skada; bevarade är huvudstavens topp och bas samt t. h. om huvudstaven yttersta delen av den nedre bistaven i en **o**-runa. 7 **h** är säker.

Ristningen är sannolikt en serie söndagsrunor.

f. 1,30 m V om det nordöstra hörnet, 1,52 m över golvet. Runornas höjd 2 cm.

Inskrift:

fupør - h - - - s - - lm ...

5

10

15

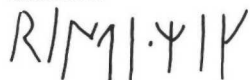
Till läsningen: Av 1 **f** återstår bara en liten del av huvudstaven med nedre bistavens ansättning. Bistaven i 3 **p** är ansatt vid huvudstavens topp och bas. Av 4 **o** återstår nedre hälften av runan med nedre bistaven, av r. 6 hela huvudstaven. 7 **h** är säker. Av r. 8–10 är huvudstavarna helt eller delvis bevarade, däremot inga spår av bistavar. I 11 **s**, av gotländsk typ, är hela huvudstaven och den tredje leden bevarade. Av r. 12 återstår bara spetsen av en huvudstav, av följande runa (13) hela huvudstaven. Övre hälften av 14 **l** är bevarad liksom hela 15 **m**. Inga spår av någon sextonde runa.

Ristningen är en skadad 16-typig futhark.

g. 1,02 m V om det nordöstra hörnet, 1,5 m över golvet. Runornas höjd intill 3 cm.

Inskrift:

... **risti** · **mik**
5

»... ristade mig.»

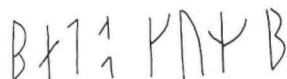
Till läsningen: 3 **s** har gotländsk form. Omedelbart före 1 **r** har inga spår av runor iakttagits. På ett avstånd av 7 cm framför 1 **r** står runan 15 **m** i föregående inskrift (f); utrymmet tillåter 5 runor.

Rimligen har ett nu förlorat personnamn föregått **risti**. Ett samband föreligger möjligen mellan inskrifterna f och g, varvid lakunen kan tänkas ha innehållit futharkens **r**-runa jämte ett kort namn (t. ex. *Peto*). På så vis skulle pronomenet **mik** få sin förklaring som syftande på själva futharken.

På den nordöstra tornkammarväggen:

h. 0,35 m S om det nordöstra hörnet, 1,25 m över golvet. Runornas höjd 4 cm.

Inskrift:

beto kumb ...
5

»Peto Kumble»

Till läsningen: Alla runorna är säkra. Runorna **t** och **o** har ensidiga bistavar, **m** två bistavar. R. 1 **b** och 8 **b** är icke stungna. R. 2 är en huvudstav med en snedställd, dubbelsidig bistav, till utseendet lik en **a**-runa av vikingatida typ men här beteckning för *e* med motsvarighet i G 142: c. I 4 **o** saknas mellersta delen av huvudstaven. Inga runor är nu urskiljbara efter 8 **b**.

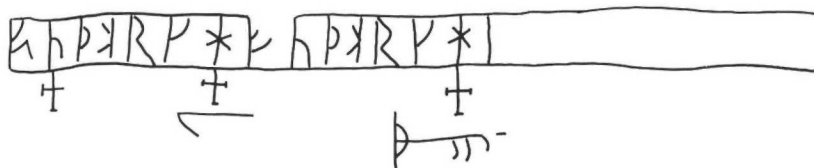
Runan **e** är värd att uppmärksamma. Formen är säker, ljudvärdet likaså. Ett likadant fall erbjuder G 142: c. Stingningen har skett med ett snedstreck. Vanligare är stingning med tvärstreck, vanligast givetvis den gamla punkteringen, där prickarnas placering dock i medeltida runinskrifter kan variera. Genom stingningen med snedstreck har **e**-runan fått samma utseende som den vikingatida **a**-runan. När **a**-runan under tidig medeltid fick ensidig bistav, förlorade det äldre tecknet med dubbelsidig bistav sin funktion, det blev överflödigt. På fastlandet gavs dock ett nytt innehåll åt runan, den blev tecken för *æ*-ljud. Men forngutniskan saknar som bekant *æ*-ljud. Utöver G 142: c och G 142: h finns emellertid ännu ett par fall, där man gärna vill tro, att ristaren avsiktligt har begagnat den gamla **a**-runan för *e*. Det ena är Duneskattens G 144 (**ueumnter**), där den enda möjliga tolkningen förutsätter en sådan läsning. Det andra är G 124, där E. Wessén, en smula olyckligt, efter mönster från fastlandet, translittererar runan **æ** (**fæm** 'fem'). Inskriften är visserligen sen, självdaterande till 1553, och därför inte fullt jämförbar med Duneskattens (före 1361) och Ganthemskyrkans ristningarna (tidigast 1200-talets mitt, troligen senare). Men dels har G 124 också ordningstalet **fimtand-** med **i**-runa (för *e*-ljud), dels sker i samma inskrift stingningen av **t**-runan för beteckning av *d* genomgående (6 ggr) med snedstreck på huvudstaven, vilket visar att principen att stinga med snedstreck har funnits, oavsett hur vokalrunan skall uppfattas. Samma förhållanden råder synbarligen i G 107. Ytterligare ett fall. I Högstengaldern, Vg 216, är **d**-runan nämligen också en med snedstreck stungen runa, men där är strecket placerat som en ensidig **a**-bistav alldeles som i G 107, r. 4 och 52. Stingningen med snedstreck är fyndig, tydligheten blir större än med prick.

Om mansnamnet *Peto* se ovan under G 142: c. R. 5–8 avser säkerligen gården Kumble 600 m VNV om kyrkan. Gårdsnamnet är här brukat som familjenamn.

I korportalen, invändigt, på smygens östra vägg:

i. 1,40 m ovanför trappsteget finns en teckenföljd av 15 runor inom ramlinjer (höjd 2,5 cm):

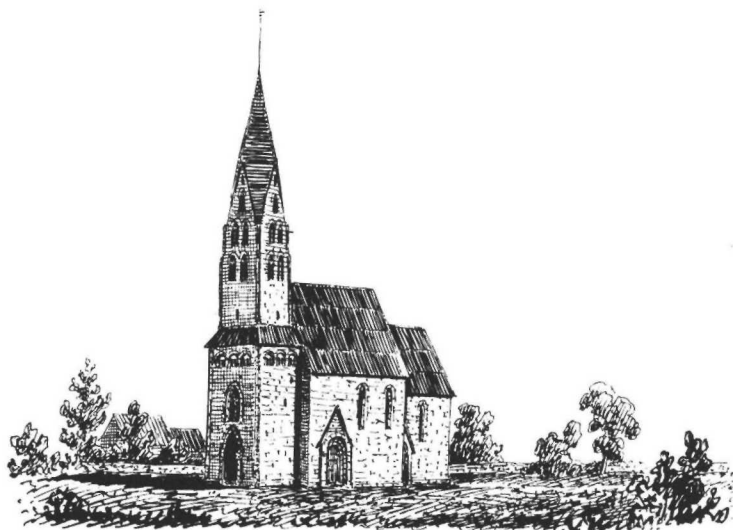

fuporkhfuporkh -

dvs. två hela serier söndagsrunor och början till en tredje samt under den första **u**-runan ett halvkors, under den första **h**-runan ett kors och en symbolfigur (lie), under den andra **h**-runan likaledes ett kors och dessutom en annan symbolfigur (räfsa). Kalenderpartiet avser synbarligen tiden 9–23 juli med helgdagarna Knut 10.7., Divisio ap. 15.7., Maria Magdalena 22.7. Bilderna avser märkesdagar för slåttern som med något varierande data återfinns på runstavarna.

Nedanför denna ristning finns i våt puts skrivet med bokstäver *Henrick Jørgensøn 1642*. Sannolikt har kalenderristningen tillkommit efter denna tidpunkt.

Runinskrifterna a–h är ristade i ursprunglig puts (E. Lagerlöf). Terminus postquem är således 1200-talets mitt. Inskriften b visar ung ortografi och torde snarast vara tillkommen under senmedeltiden. Förmodligen gäller detta också kalenderinskrifterna a och e. Datum för c, d, f, g, h är svårare att ge, men de kan utan hinder vara samtida med de övriga.

Dalhems kyrka

Flertalet av de gotländska runinskrifterna är knutna till kyrkorna, till den fasta eller lösa inredningen, till gravstenar i kyrkogolven eller på kyrkogårdarna. Få kyrkor saknar helt runinskrifter. En sådan är Dalhem. Uppgifter hos C. G. Hilfeling (Resejournal 1799), J. G. Liljegren (L 1792) och C. Säve (S86) om en dopfont med runinskrifter i Dalhems kyrka avser dopfonten i Barlingbo kyrka, som behandlas i en kommande del av Gotlands runinskrifter. Att Dalhems socken ändå är så väl representerad i det gotländska beståndet av runinskrifter, hänger främst samman med det stora skattfyndet från Dune med sex runföremål och sammanlagt sju runinskrifter, G 144–150, samt fyndet av en guldrakteat, G 143.

143. Burge, Dalhems sn. Nu i Statens Historiska Museum

Pl. 3

Litteratur: F29. VHAA:s protokoll 12.7.1859 § 241; SHM inventariefilaga 2617; G. Stephens ONRM 2 (1867–68), s. 874 f. (nr 45 b), 3 (1884), s. 256 (nr 85), 4 (1901), s. 71 f., Handbook (1884), s. 197 (nr 85); O. Montelius, Från jernåldern (1869), s. 53 (nr 380); H. Hildebrand, Fynd från Öster-Ryftes på Gotland (i VHAA:s Månadsblad 1890), s. 130 f.; S. Bugge i NIÆR 1 (1892), s. 100, i Aarbøger f. Nord. Oldkynd. o. Hist. 1905, s. 201; B. Salin, De nordiska guldrakteaterna (ATS 14:2, 1895), s. 102; O. Janse, Le travail de l'or en Suède (1922), s. 134 (nr 244); C. Marstrand, De gotiske runeminnesmerker (i NTS 3, 1929), s. 77; W. Krause, Beiträge zur Runenforschung (i Schrift. d. Königsb. gel. Gesellschaft, Geisteswissenschaftl. Kl., 1932), s. [10] 62 f., Runenschriften im älteren Futhark (1937), s. 469 Anm., (2. uppl. 1966), s. 245 f. Anm. 1; O. v. Friesen, Anteckningar 1934 (UUB), s. 141; B. Nerman, Die Völkerwanderungszeit Gotlands (1935), s. 63; M. Olsen, Runespennen fra Bratsberg (i Viking 1, 1937), s. 68 f.; H. Schlottig i Beiträge zur Runenkunde und nordischen Sprachwissenschaft (festskr. t. G. Neckel, 1938), s. 74 f.; H. Öberg, Guldrakteaterna från Nordens folkvandringstid (1942), s. 91 f., 196 f., 256, 291; Danmarks Runeindskrifter, Text (1942), sp. 544; M. B. Mackeprang, De nordiske guldrakteater (1952), s. 42, 101, 156.

Äldre avbildningar: Stephens ONRM 2 och 3 samt Handbook; Marstrand a. a. fig. 22; H. Andersson foto 1934 (ATA); Nerman a. a. fig. 335; Öberg a. a. fig. 47.

Guldrakteat med runinskrift. Den förvaras i Statens Historiska Museum, inv.nr 2617.

Proveniensen uttryckes kortfattat i Vitterhetsakademiens protokoll den 12 juli 1859 § 241: »Från Burge i Dalhem på nämnda ö [Gotland]. En liten Guldrakteat med några runbokstäfver, hittad af Lars Dahlströms hustru. Löstes med 10 Rdr 54 öre.» Fyndomständigheterna i övrigt är inte kända.

Brakteatens diameter är 25–27 mm, vikten 4,25 gram. Föremålet är i sin helhet utskuret ur guldplåten, en omvikt tunga bildar ögla. Denna sitter inte, som vanligen är fallet, rakt ovanför manshuvudets hjässa utan ett kvarts varv till höger. Brakteaten saknar randtråd men har i stället stämpelornering (små millimeterstora fyrkanter med en upphöjd punkt i mitten) omedelbart innanför randen och likaså utefter öglans kanter. I bildfältet syns den för en C-brakteat utmärkande kompositionen av ett människohuvud över ett fyrfotadjur, båda i vänsterprofil. Mellan djurets nos och manshuvudet står en runinskrift utan ramlinjer, 1,5–2 mm hög. Mellan denna och randens ornamentkrans finns en rad med sju stycken knappt 2 mm stora, rutmönstrade romber instämplade. Föremålet är ganska slitet och präglingen dessutom oskarp, troligen genom en viss förskjutning av stampen vid smyckets framställning.

Burge-brakteaten tillhör en gotländsk form av C-typen. Sammanlagt är 11 brakteater av den gotländska formen (Öberg C VIII) kända. Samtliga utom en bär enpräglad runinskrift. Fyra olika stämplarna är företrädade bland runbrakteaterna ifråga. Med samma stamp som G 143 eller mycket snarlika stampar har följande 5 brakteater tillverkats: G 89 Sutarve, SHM inv.nr 69 Slite, Uppsala Univ. Museum f. Nord. Fornsaker inv.nr 2302 och 2303 utan klar proveniens, DR Br. 70 Skåne 4 (Univ. Oldsaksamling i Oslo inv.nr 686; genom missförstånd har ibland Nationalmuseet i Köpenhamn uppgivits som förvaringsplats). De övriga 4 runbrakteaterna fördelar sig på 3 något avvikande stämplarna således: 1. G 85 Frida och SHM inv.nr 8793 Ö. Ryftes. – 2. G 204 Djupbrunns. – 3. G 45 Almungs. Typen har arkeologiskt av B. Nerman, H. Öberg och även S. Lindqvist (Fornvännen 1927, s. 233) daterats till 400-talet, med små divergenser inom århundradet.

Inskriften, högerlöpande, har samma utseende som G 89 (även G 85 m. fl.):

MM T
e eli I

Till läsningen: Första runan är mindre pregnant genom föremålets nötning, nederdelen av den vänstra huvudstaven saknas. I binderunan saknar övre delen av i-parten yttersta toppen.

Runföljden anses – säkert med rätta – av E. Wessén i anslutning till M. Olsen och efter ett tidigt uppslag av S. Bugge, sedermera av Bugge själv övergivet, återgå på ett **ek erilan** som förvanskats. Om den tidigare diskussionen angående tolkningen av den för de tio runbrakteaterna gemensamma inskriften och om det formelartade uttryckets innebörd se G 85.

Dune (Näsungs), Dalhems sn

I Statens Historiska Museums samlingar från medeltiden intar Duneskatten, fig. 2, idag en rangplats. »Dunefyndet är varken mer eller mindre än en av de mest betydande klenodisamlingar av profant slag från den äldre medeltiden, som över huvud taget äro kända från hela norra Europa – kanske rent av den allra mest betydande» (Sv. Dagbl. 25.6.1936). Så säger C. R. af Ugglas (1884–1946), en av våra främsta experter på medeltida konst och konsthantverk. De över hundra metallföremålen, av vilka sex bär runinskrifter, påträffades vid dikesgrävning och löstes av museet med 2 030 kronor (inv.nr 6849).

Den äldsta akten i ärendet är Kungl. Befallningshavandes anmälan till Vitterhetsakademien den 1 sept. 1881 (SHM inv.bil. 6849). Början av skrivelsen innehåller de knapphändiga, officiella fynduppgifterna: »Ett af Lars Edward Söderdahl vid Busarfve i Dalhem socken vid dikesgrävning uti en till Dune hemman i samma socken hörande hagmark anträffat jordfynd öfversänder Konungens Befallningshafvande till Eder, inlagdt uti 3ne lådor. Fyndet befans liggande 1/2 fot under jordytan, troligen ursprungligen förvaradt uti ett beslaget träskrin, hvaraf några lemningar emellertid ej anträffats med undantag af några beslag. Den sönderbrutna lien fanns liggande i jorden ofvanpå det öfriga fyndet. Bland fyndet finnas några mindre bitar, särskildt inlagda i en skinnpung, hittade af Elisabeth Johansson.» Skrivelsen avslutas med

Fig. 2. Skattfynd från Dune,
Dalhems sn, SHM inv.nr 6849.
Foto SHM.

en uppräknig av de viktigaste, till arten bestämbara föremålen. Ärendet behandlades vid Akademiens sammanträden den 15.9.1881 (§ 242) och den 11.10 s. å. (§ 260).

Fyndet innehåller armband, fingerringar, spänner och pärlor av guld till en sammanlagd vikt av inemot 425 gram, skålar, skedar och smycken av silver, mer än 3 kg, merendels förgyllt, allt rikt ornerat. Runinskrifterna återfinns på följande föremål: dryckeskärl 6849: 5 (G 144 och 145), dryckespokal 6849: 7 (G 146), sked 6849: 15 (G 147), spänne 6849: 40 (G 148), spänne 6849: 42 (G 149), armring 6849: 134 (G 150). Dessutom har två skålar, 6849: 3 och 4, bomärken som går tillbaka på runor.

Redan 1882 sker genom Hans Hildebrand den första presentationen av fyndet i tryck (Dunefyndet, VHAA:s Månadsblad 1882, s. 85 f., 129 f., 169 f.). Den utgör företrädesvis en beskrivning av tre praktkärl, varibland 6849: 5 (G 144 och 145) men redogör också inledningsvis för fyndomständigheterna: »År 1881 hade, så har för mig berättats, en hemmansägare i Dune gård, Dalhems sn, Gotland, vidtalat en arbetare att å hans egor gräva ett dike. Arbetaren åtog sig att fullgöra uppdraget, men sköt upp, ehuru påminnelser ej fattades. Jordegaren tröttnade till slut att vänta och att påminna; han vände sig till en annan arbetare med sin beställning, och denne lofvade att infinna sig en viss dag på bestämdt klockslag. Den förre fick höra talas derom och förargades, att ett arbete, för hvilket han hade visat så stor likgiltighet, skulle gå honom ur händerna. Han infann sig på ort och ställe en half timma före den andre, satte spaden i jorden och – fann der genast en skatt, som inbragte honom i lösen af staten 2 000 kr. Det heter på Gotland, att ingen annan hittar än den som *skall* leta.» Det framgår ganska klart, att det är de fantasieggande detaljerna i händelsen, som driver fram den relaterade berättelsen om hur skatten kom i dagen, inte vetenskapens krav på dokumentation. På ett enda år höll verkligheten på att förvandlas till myt, och den exakta proveniensens blev överspelad. Någon efterundersökning på platsen företogs inte. Tanken på en sådan väcktes först ett halvsekel senare av C. R. af Ugglas i samband med förberedelserna för en exponering av fyndet i Nationalmuseet i Köpenhamn (1936) och färdigställandet av vägledningen Gotländska silverskatter från Valdemarstågets tid (Ur Statens historiska museums samlingar 3, 1936). Anledningen till dröjsmålet var, att Duneskatten, trots sin överväldigande rikedom, dessförinnan blivit föga uppmärksammat och inte heller ingående vetenskapligt bearbetad. Än idag är af Ugglas' vägledning den enda tryckta, samlade redovisningen av Dunefyndet.

Förslaget den 18.5.1936 (ATA) om efterundersökning vann gehör hos Riksantikvarien, och uppdraget gavs åt professor Märten Stenberger. Denne rapporterar den 5 juli 1936 till Riksantikvarien (ATA) om sitt besök på platsen den 5 juni s. å.: »Mina viktigaste sagesmän, när det gällde att lokalisera fyndplatsen och inhämta uppgifter rörande fyndomständigheterna, voro kontraktsprost Gustaf Reuser, Dalhem, vidare den nuvarande ägaren av jorden, där fyndet blivit gjort, lantbrukaren Hjalmar Hellgren, Näsungs, Dalhem, samt den 79-årige hr Oskar Hallin, Sigurds, Dalhem, vilken tagit del av fyndet och fyndplatsen kort efter påträffandet. Platsen för fyndet utpekades för mig av Hellgren och Hallin var för sig, och deras uppgifter voro samstämmiga. På ett avstånd av 8 meter norr om inhägnaden till den västligaste parten i Näsungs (ägare ovannämnde Hellgren) sträcker sig i öst-västlig riktning ett 2,3 meter brett och 1 meter djupt dike. Det var vid upptagandet av detta dike, som skatten kom fram (platsen utmärkt på bilagda karturklipp [gen. top. karta]). Ett närmare angivande av fyndplatsen än att det var vid grävningen av detta dike norr om den nuvarande gården, som fyndet kom i dagen, kunde dock ingen av mina sagesmän lämna. Finnaren var en i Busarve i Dalhem bosatt arbetskarl vid namn Lars Edvard Söderdahl, vilken avled hos släktingar i Hejdeby i en ålder av 99 år den 9 maj innevarande år. Stället för fyndet lär ovan jord ha varit markerat av en mindre stenkalm och vid kanten av denna låg skatten nedgrävd på ringa djup under markytan. Obetydliga rester efter ett skrin, i vilket föremålen tydligen legat, uppgåvos av mina sagesmän ha iakttagits vid fyndets påträffande. Den dåvarande markägaren var lantbrukaren Johan Eklund, Dune. Ifrågavarande dike löper nu i kanten av en åker. Tidigare låg här en hage, kallad Söjshagen (Sojdershagen), vilken uppgavs ha blivit uppodlad samma år som dikesgrävningen skedde eller möjligen 1880. Denna uppodling ägde rum i samband med skifte och utflyttning av Näsungs fyra parter. Vid detta skifte blev Söjshagen, som tillhörde Dune stamjord, tilldelad Näsungs. Skiftet tillträdde den 15 oktober 1884, då den, numera av Hellgren innehavda gården uppfördes. Fyndplatsen tillhör alltså nu Näsungs men låg under Dune vid tidpunkten för skattfyndet. Platsen för skatten uppges ha blivit grundligt genomsokt omedelbart efter det fyndet blivit gjort. Det torde, synes det mig, föreligga mycket små utsikter att nu genom grävning kunna komplettera fyndet, särskilt som den exakta platsen är svår eller omöjlig att fastställa. Huruvida hela fyndet tillvaratogs är väl osäkert med hänsyn till det sätt, varpå Söderdahl behandlade de av honom funna föremålen. Söderdahl lär nämligen ej ha förstätt innebörden och värdet av det, som han träffat på under sitt dikningsarbete, utan han lade upp de funna sakerna på dikesrenen, där

de fingo ligga hela dagen, varefter han på kvällen bar hem dem provisoriskt inslagna i sitt förskinn. Det torde ej vara uteslutet att någon sak förkommit under denna transport och att exempelvis den av Akademien år 1914 inlösta silverfingerringen [SHM inv.nr 15.110] ursprungligen ingått i fyndet men under transporten gått förlorad.» Planerna på en utgrävning måste alltså övergivas.

Stenbergers kartmarkering stämmer med den som finns angiven i fältprotokollet till Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister 1940 (Dalhems sn, nr 39). På 1940 års ekon. karta 6J7d betecknas ägan Näsungs 1 : 13. Platsen ligger 1 800 m NO om Dalhems kyrka, på top. kartan 6J Roma NV och NO (1961) 1 km VNV om N i Näsungs, omedelbart framför höjdsiffran 19,65.

Som redan antytts är litteraturen om Dunefyndets föremål sparsam. Hans Hildebrand fortsatte visserligen sin tämligen summariska beskrivning med uppsatsen Bidrag till vår medeltids kännedom från åren 1880 och 1881 (Sv. Fornminnesför. Tidskrift 5, 1881–83, s. 71–87), som huvudsakligen ägnas Dunefyndet mot bakgrund av tre andra gotländska skattfynd (Kyrkebinge, Amunde, Slängs) och klart visar skattens sammansatta karaktär med rötter inte bara i gotländsk hantverkstradition utan också i västeuropeisk och orientalisk. Och C. R. af Ugglas behandlar med stor emfas några av praktpjäserna i sin uppsats Personhistoria och medeltida silversmide (Svenska Kulturbilder N.F. bd 6, 1938, s. 127 f.). Men skatten i sin helhet väntar fortfarande på sin slutgiltiga, konstvetenskapliga behandling. Beskrivningen nedan av de enskilda runföremålen och deras datering bygger därför, förutom på af Ugglas' vägledning, på samtal i ämnet med docenterna Monica Rydbeck och Aron Andersson.

Runinskrifterna har däremot redan tidigare granskats ingående. Hans Hildebrand redogjorde för den magiska formeln G 145 (VHAA:s Månadsblad 1882, s. 90 f., samt Bidrag till vår medeltids kännedom, s. 81), Sven Söderberg för de övriga, med undantag av G 149, i ett föredrag den 2 maj 1882 i Lunds Filologiska Sällskap, som i förkortad form är tryckt med titeln Om några nyfunna gotländska runinskrifter (Lunds Universitets Årsskrift 24, 1888, s. 8–14). Söderbergs granskning ägde rum i Stockholm den 12 april 1882, granskningsprotokollet inleder anteckningsboken Runor 7, som tillhör ATA. Ett av Söderberg själv gjort sammandrag, rubricerat Dunefyndets runinskrifter, förvaras också i ATA. I oktober 1931 undersöktes inskrifterna av sedermera professorn Gösta Franzén. Resultatet föreligger i en översättning till nusvenska, som – förmodligen på af Ugglas' begäran – lämnats av O. v. Friesen den 2.5.1936 och nu ingår i SHM:s inventariebilaga 6849. År 1934, den 17, 19 och 20 juli, hade v. Friesen själv gjort en undersökning, efter vad som framgår av hans anteckningar i UUB. Någon granskning genom E. Wessén tycks däremot inte ha företagits.

De sju runinskrifterna är alla sekundärt inristade på föremålen. Åtminstone tre, sannolikt fyra, av dem är ägaruppgifter (G 147, 148, 150 och G 144), två (G 145, 149) utgöres av en och samma besvärjelseformel. Datum för inskrifterna känner man inte. Postquem är föremålens tillkomsttid, antequem är 1361, Valdemarstågets år, då Duneskatten anses vara anförtrodd åt jorden. Tidsbestämningen av skattens nedläggning bygger på ett litet silverspänne i fyndet (vägledningen Gotländska silverskatter, Dune nr 89), som är tillverkat av ett mynt präglat för den i Marienburg vid Danzig residerande stormästaren i Tyska Orden Winrich von Kniprode, som innehade sitt ämbete 1351–1382.

144 och 145. Dune (Näsungs), Dalhems sn. Nu i Statens Historiska Museum

Pl. 6, 7

Litteratur: F 30. K. Befallningshavande i Gotlands län t. VHAA 1.9.1881 (SHM inv.bil. 6849); H. Hildebrand, Dunefyndet (i VHAA:s Månadsblad 1882), s. 86 f., Bidrag till vår medeltids kännedom från åren 1880 och 1881 (i Sv. Fornminnesför. Tidskrift 5, 1881–1883), s. 80 f.; S. Söderberg, Om några nyfunna gotländska runinskrifter (i Lunds Univ. Årsskrift 24, 1888), s. 13; O. v. Friesen, Anteckningar 1934 (UUB), s. 151, PM 2.5.1936: Dunefyndets inskrifter enligt undersökning av Gösta Franzén okt. 1931

(SHM inv.bil. 6849); C. R. af Ugglas, Gotländska silverskatter från Valdemarstågets tid (Ur Statens historiska museums samlingar 3, 1936), Dune 5, Personhistoria och medeltida silversmide (i Sv. Kulturbilder NF bd 6, 1938), s. 144, i Tiotusen år i Sverige (1945), s. 397; B. Thordeman, Dolda skatters hemligheter (1941), s. 101 f., Invasion på Gotland 1361 (1944), s. 182 f.; M. Rydbeck, Efterdyningar till Europarådsutställningen i Aten (Fornvännen 1965), s. 71 f.

Äldre avbildningar: Hildebrand a. a. 1882; H. Andersson foto 1934 (runformeln, ATA), återgivet i af Ugglas a. a. 1938, Thordeman a. a. 1941; SHM foton (ATA), ett återgivet i af Ugglas a. a., Thordeman a. a., ett annat i Rydbeck a. a.; SHM foto 1944 (ATA), återgivet i Rydbeck a. a.

Dryckeskärl av förgyllt silver, den s. k. Dunekoppen, med två sekundärt inristade runinskrifter, G 144 och G 145. Förvaras i Statens Historiska Museum, inv.nr 6849: 5.

Föremålet ingår i Duneskatten, som kom i dagen vid dikesgrävning 1881. Om fyndomständigheterna se ovan s. 18. Marken tillhör nu genom skifte Näsungs I: 13.

Höjd 6,1 cm, diameter vid mynningen 10,9 cm. Koppen, med konisk form, har en pålödd fotring, 3 mm hög och 5,7 cm vid. Den är försedd med en kraftig, profilerad grepe i form av ett femflikigt blad, horisontellt vilande på en vertikalt placerad ring. Invid grepen har kärlet en lång, genomgående spricka lagad med lödning och en fastnitad metallbit. Utsidan har driven reliefornering i tre fält, i mittfältet gripar och bevingade lejon växlande med palmetträdd, i de båda övriga fälten palmettrankor. På koppens undersida är ett pentagram inristat och mellan dess uddar gallerformiga figurer med i allmänhet åtta tvärsålar. På koppens insida står de båda runinskrifterna G 144 och G 145 ristade. De har helt olika karaktär och inget samband sinsemellan. Mest iögonfallande är den kvadratisk arrangerade G 145.

G 144: Granskar man den invändiga botten noggrant, finner man ristningar anbragta med ett nålvasst instrument och grundare än runkvadraten. Dessa mycket nötta ristningar ligger delvis under kvadraten G 145 och i tiden således före denna. Ristningarna består dels av fyra radiärt placerade linjer – botten mittpunkt är centrum i stjärnfiguren – dels av några tämligen svårbestämda runor, ca 1 cm höga, vilkas linjer har samma tunna karaktär som stjärnan. Därutöver finns en mängd synbarligen oavsiktliga repor, både fina och grova. G 144 och G 145 är placerade i var sin halva av botten. De båda inskrifterna står sålunda sinsemellan fria från varandra. Runorna i G 144 har topparna riktade mot ytterkanten. Inskriften G 144, så som jag uppfattar den, framgår av teckningen å pl. 7; inskriften framträder inte tillräckligt tydligt för att kunna åskådliggöras med foto. Över G 144 löper med sned riktning en lång repa, erinrande om linjeringen i G 145. Tidsföljden mellan inskrifterna har bestämt nummerordningen. Den olikartade karaktären gör det befogat att i behandlingen nedan fullfölja resonemangen för var och en av inskrifterna särskilt.

Inskrift G 144:

uēumnter
5

»Vämund(?)»

Till läsningen: I **u** förefaller säker liksom 3 **u**. R. 2 har en dubbelsidig bistav riktad snett uppåt höger, relativt högt placerad, erinrar om en övre **o**-bistav; möjligen skulle en svag linje, parallell med denna nära huvudstavens bas, kunna vara en nedre **o**-bistav; runan, som dock mest liknar en **a**-runa med dubbelsidig bistav, torde enligt min mening vara varken **o** eller **a** utan **e** stungen med ett snedstreck, se vidare nedan. R. 4 synes vara en **m**-runa av normaltyp (med två bistavar) som förlorat huvudstaven nedanför bistavarnas anslutningspunkt. R. 5 är snarast **n** med högt ansatt, ensidig bistav; en fin rispa, som löper invid och utmed bistaven förefaller inte avsiktligt tillkommen, runan således knappast **u**. R. 6 är sannolikt **t** med ensidig bistav. R. 7 har samma utseende som r. 2 men den dubbelsidiga bistaven är något lägre placerad. I r. 8 torde **r**-bistaven vara säker, en öppen sådan, huvudstaven har sammanfallit med en lång, grov repa. Efter 8 **r** kan ingen runa urskiljas.

Inskriften G 144 iakttogs först 1962 av B. Thordeman och har således inte lästs av någon tidigare granskare. Vid samma tillfälle observerades ristningar på grepens undersida, men bland dessa kan man på sin höjd urskilja en runa (eller bokstav) **b**; i övrigt kan ingen ristning där bestämmas som skrift eller bömärken.

G 144 kunde jag till en början inte finna någon mening i, jag gjorde 1964 (Rydbeck a. a. 1965) en translitteration som inte gav ledning nog för en tolkning, helst som blandningen av runor av till synes äldre typ (dubbelsidiga bistavar) och yngre (ensidiga bistavar) förvirrade. Vidgad erfarenhet av gotländska runinskrifter har lett till att jag nu har en annan syn på G 144. Inskriften torde vara ett enda ord, snarast en ägarmärkning, ett namn. Närmast till hands ligger ett tvåledat mansnamn på *-mundr* i nom. och med r. 7 som svarabhakti; 3 **u** och 4 **m** förutsättes då vara omkastade, ett inte särskilt ovanligt ristningsfel. Förleden skulle i så fall bestå av två runor och börja med *V. Ve-* är formellt tänkbart, om r. 2 läses **e**. Och det bör man enligt min mening kunna göra med stöd av några andra gotländska inskrifter, främst G 142: c och h, som i namnet *Peto* (**betō**) har **e**-runor av samma slag som r. 2 och 7 i G 144, se härom G 142: h. Både i förleden och som svarabhakti är **e**-runan i G 144 rimlig. En tolkning *Vemunder* kan således, ehuru osäker, enligt min mening försvaras.

Namnet *Vemundr* är tämligen vanligt på västnordiskt område och på svenskt, i Götaland företrädesvis med förleden *Væ-*, i Svealand med *Vi-*. I Danmark är det mindre vanligt. I runinskrifterna är det mycket sällsynt (Sm 44 **uimutr**, U 449 **uimontr**). Från Gotland finns namnet inte alls registrerat, varken i runinskrifter eller medeltida litteratur. Det kan dock nämnas, utan att fördenskull knyta an till G 144 på det orientaliska dryckeskärlet, att några av de medeltida svenska beläggen (SD 3, s. 608, 611, 613) hänför sig till en prästman Vämund (med okänd hemort), som tillsammans med fem andra svenskar, däribland två gotländska bönder, var ombud vid fredsslutet i Nöteborg 1323 mellan Sverige och storfurstendömet Novgorod angående gränsdragning mellan Finland och Ryssland samt skydd för handeln på Novgorod.

G 145: I botten inuti kärlet finns på den andra sidan om mittpunkten, nedanför grepens fäste en inristad kvadrat med drygt 2 cm långa sidor. Kvadraten är medels ytterligare fyra vågräta och fyra lodräta linjer delad i sammanlagt 25 små rutor. I varje sådan ruta står en runa. Runorna ger fortlöpande nedanstående text.

Inskrift G 145:

I	s	a	t	o	r
II	a	r	e	þ	o
III	t	e	n	e	p
IV	o	þ	e	r	a
V	r	o	t	a	s
	1	2	3	4	5

Till läsningen: Ristningen är tämligen oskickligt utförd. Det gäller både linjerna och runtecknen. Flertalet runor är dock tydliga, några få grundare än de övriga, men ristningen förefaller inte nött. Frånsett punktering eller ej i runorna II: 4 och IV: 2 är alla tecknen säkra. Runorna **a**, **o** och **n** har ensidiga bistavar; det gäller även **t**-runorna III: 1 och V: 3, medan I: 3 har två bistavar. I: 1 **s** är av gotländsk typ, medan V: 5 har normalform. Runan **r** är genomgående sluten. Stingningen i **e**-runorna är en liten punkt. Det vimlar av små punktformiga slagmärken i metallytan, som gör det svårt att i ett par fall avgöra om en runa är stungen eller ej; det gäller framför allt II: 4 och IV: 2, **b** eller **p**. En obetydlig fördjupning i den övre öglan till II: 4 är troligen ingen stingning, ej heller en liknande i den nedre öglan till IV: 2, även om det

väntade ljudvärdet hos runorna är *p*. O. v. Friesen anser också, att dessa fördjupningar »torde vara tillfälliga». G. Franzén däremot läser båda runorna som *p*. En liten fördjupning högt upp på huvudstaven i III: 1, av Franzén uppfattad som stingning (*d*), är sannolikt ett slagmärke, v. Friesen tecknar runan som *t* och kommenterar inte sin läsning. I III: 2 *e* är huvudstaven mycket svag, likaså bistaven i III: 3 *n*. R. III: 5 är *p* med lång, relativt grund bistav; runan har lästs på samma sätt av både Franzén och v. Friesen; den är alltså icke *t*, som man kunde vänta.

G 145 är, som redan H. Hildebrand i sin första presentation påpekar, en gammal och vida spridd, magisk bokstavsformel, ett kryptogram, vars normalform är:

s a t o r
a r e p o
t e n e t
o p e r a
r o t a s

Utmärkande för formeln i kvadratisk uppställning är att bokstavsföljden blir densamma, vare sig man läser den vågrätt eller lodrätt, framlänges eller baklänges. Varje »ord» kan läsas i fyra riktningar.

Litteraturen om sator-arepo-formeln är mycket omfattande. Den magiska kvadraten har under tidernas lopp attraherat forskare i de mest skilda discipliner, och åsikterna om såväl innehållet som åldern och ursprunget varierar starkt. Jag vill inskränka mig till att ge några väsentliga och allmänt vedertagna fakta ur diskussionen.

Formeln är känd både från Västerlandet och Orienten. De två äldsta beläggen är funna på 1920- och 30-talen i Pompeji (M. della Corte, L'albergo dei Cristiani a Pompei, Civiltà 1942, s. 73), alltså från tiden före 79 e. Kr. Fynd har också gjorts i mera fjärranbelägna romerska provinser, 1868 i murbruksbeklädnaden till en romersk byggnad nära Cirencester i England (C. W. King, Early Christian numismatics, and other antiquarian tracts, 1873, s. 187), vidare i början av 1930-talet i icke mindre än fyra exemplar i Dura-Europos vid Eufrat (The Excavations at Dura-Europos, Preliminary Report 5, 1934, s. 159 f., 6, 1936, s. 486), alla från 200-talet e. Kr.

I alla dessa äldsta förekomster är visserligen radernas ordningsföljd en annan, *rotas-opera-tenet-arepo-sator*, men orden är desamma som i mångfalden yngre belägg i Dunekoppens version, som finns över hela Europa ända in i vår egen tid. Redan Hildebrand nämner åtskilliga. E. Linderholm, Signelser och besvärjelser från medeltid och nytid (Sv. Landsmål Ny ser. B 41, 1917–40), s. 155 f., 231 f., ger flera belägg för den s. k. »fans fyrkant» eller »hin håles latin», i Sverige brukad som skyddsformel mot tjuvnad och olika sjukdomar, så sent som vid 1800-talets slut, dock inga medeltida. H. P. L'Orange (Keiseren på himmeltronen, 1949, s. 7 f.) har också funnit den frekvent i Norge ett gott stycke in i samma århundrade. »Ennu i dag benyttes det som magisk beskyttande tegn, f. eks. mot ildebrann, slangebitt, rabies, tannpine o. l.», framhåller han och meddelar slutligen i förbigående, »i nyere tid er den også sprunget over til den vestlige verdensdel».

De enskilda orden i formeln har man sökt förena med latin, och L'Orange anför en bland många översättningar: »Såmannen plogmannen styrer omhyggelig hjulene», och med stöd av den äldsta versionen, där *rotas* inleder texten, anser han det välkända symbolvärdet hos hjulet (hjulen) vara det centrala och ursprungliga i formeln. En antikk kosmos-formel lyder betecknande nog rubriken på hans artikel.

Ett kristet innehåll har formeln givits av Felix Grosser (Ein neuer Vorschlag zur Deutung der Sator-Formel, Arch. f. Religionswiss. XXIV, 1926, s. 165 f.), som fann de 25 bokstäverna svara mot ett pater-noster-kors inskrivet mellan A (alfa) och O (omega):

A
P
A
T
E
R
O
S
T
E
R
O

A PATERNOSTER O

Som kristet kryptogram har formeln också varit i bruk medeltiden igenom, även om det bokstavliga innehållet väl inte alltid stått klart för dem som nyttjade formeln, så som stavningen på Dunekoppen antyder.

Trots det språkligt kristna innehållet har på vissa håll formelns förkristna ursprung hävdats ännu i sen tid (se sammandraget i S. Eitrem, *The sator arepo-formula once more*, Eranos 1950/51, s. 73 f.). Framför allt har man då ställt sig tveksam inför det faktum, att formeln uppträder så tidigt i det i sammanhanget perifera Campanien. Utan att se bort från ett kristet ursprung har F. Cumont (*Rendiconti d. Pontificia Accad. Rom. d. Archeol. Vol. XIII, 1938, s. 7 f.*) fäst uppmärksamheten på Hesekiels vision (kap. 1: 15), där ordkombinationen *rotas* – opera förekommer, vilket skulle förklara *rotas*, hjulens, primära framtoning i de äldsta beläggen. Andra, bland dem J. Sundwall (*L' enigmatica iscrizione 'Rotas' in Pompei, Acta Acad. Aboensis Humaniora XV: 5, 1945*), är inte benägna att uppge det tidigt supponerade sambandet med antik mysteriereligion. L'Orange balanserar skickligt mellan olika åsiktsyttringar: »Er den kristelige fortolkning riktig, så er formlen et vitnesbyrd om evangeliets sterke virkning på tiden og eksplosjonsaktige utbredelse gjennom misjonen. De eldste bevarte eksemplarer av kryptogrammet stammer, som vi har sett, fra Pompeji og er skapt bare en menneskealder etter Kristi død. Også på grunnlag av de litterære kilder vet vi at der var kristne i Campania-trakten på denne tid. I Apostelaktene leser vi at Paulus ble mottatt av »brødre» i Pozzuoli (som ligger like ved Neapel og Versuv-byene) og at de tvang ham til å bli iblant dem i syv dager. Dette skjedde under keiser Nero i år 61 e. Kr.

Innvendinger er imidlertid blitt reist mot en kristelig fortolkning av den opprinnelige formel, *rotas*-formlen. Godtas denne kritikkk, så er *rotas*-formlen en hedensk kosmos-formel, som først ble »kristnet» dengang den snuddes om og ble til *sator*-formlen. For det må være kristendommen med sin idé om Kristus som den store »såmann» av evangeliet som trengte ordet *sator* inn på den dominerende toppordsplass. Sitt kosmisk kristelige tankeinnhold har formlen så senere tapt under middelalderen. Dens kraft i dag beror ikke på Logos, men på magien.»

Det er rimligt, att formeln har sina røtter i antika mønster. Men lika rimligt är att den efter antik förebild skapats av nykristna på latinspråkigt område. Behovet av ett dylikt kryptogram bör ha känts särskilt angeläget i de tidiga kristenförföljelseernas tid. Med den centrala roll som bönen Fader vår intar i det kristna livet förstår man också lätt det starka fäste formeln fick i det folkliga medvetandet, så starkt att själva det kristna innehållet med tiden hann förblekna. Avståndet är långt mellan traditionens början och slut, mellan paternoster-korset och fans fyrkant. Någonstans på den snåriga vägen mellan signeri och besvärjelse möter vi Dunekoppens runkvadrat.

Ännu ett runskt belägg på formeln i Duneskatten utgör spännet G 149.¹ Också från Island känner vi ett runskt exempel, en liten trästicka, »tryllepind» (*Þjóðminjasafn, Reykjavík, inv.nr 9276*), möjligen från Nialsagans berömda Bergþórshvoll, med på den ena sidan i runor inskuret ett latinskt alfabet, på den

¹ I sista skedet av korrekturläsningen ingår meddelandet om en dylik formel i runskrift på en medeltida laggkärlsbotten tillvaratagen vid arkeologisk undersökning 1978 i kv. Bromsgården, Örebro.

andra sator-formeln i en följd med skiljetecken mellan orden. Se härom A. Bæksted, *Islands runeindskrifter* (1942), s. 206.

Om formelns förekomst i Duneskatten har haft samma syfte att skydda mot tjuvnad som Linderholm belagt från sen tid, undandrar sig vår kunskap, men det är inte uteslutet.

Dunekoppen ansågs redan från början (Hildebrand) ha österländskt ursprung. C. R. af Ugglas räknar den som »persiskt arbete» och daterar den till 1200-talet. En revidering har skett både beträffande ursprung och datering. I artikeln *Efterdyningar till Europarådsutställningen i Aten* (1965) framhåller Monica Rydbeck, att Andrée Grabars granskning av föremålet lett till en ändrad karakteristik, nämligen »utgången ur byzantinsk verkstad, möjligen Konstantinopel» på 1000-talet.

I samband med Atenutställningen (1964) fick man också kännedom om ett snarlikt föremål funnet 1963 i Preslav i Bulgarien i en grav med två begravningar, av vilka den äldsta anses ha skett vid 800-talets slut eller möjligen på 900-talet. Rydbeck skriver med anledning av det presumtiva, långa tidsavståndet: »Man skulle önska antingen att Preslavgravens anläggning kunde dateras till 900-talet eller att silverkoppen kunde sammanställas med den senare gravläggningen [för vilken datum icke angivits] i kistan. Till dess ytterligare fakta framkommit beträffande Preslavmaterialet, får man nöja sig med att fråga, om det är möjligt, att en bruksföremålstyp kan ha bibehållit sig, både tekniskt och dekorativt, helt oförändrad inom en och samma kulturkrets från tidigt 900-tal till omkring år 1050, de terminer, som tillsvidare är de närmaste givna för Preslav- resp. Dunekoppen.»

Ingen av inskrifterna kan exakt tidsbestämmas inom den tillgängliga ramen ca 1050–1361, det sistnämnda skattens nedläggningsår. Båda inskrifterna är emellertid klart medeltida, ej vikingatida. G 145, som inte är nämnvärt nött kan utan hinder härstamma från 1300-talet. G 144, som däremot är påtagligt sliten, är äldre och möjligen från ett tidigare århundrade.

146. Dune (Näsungs), Dalhems sn. Nu i Statens Historiska Museum

Pl. 8

Litteratur: F 30: 2. K. Befallningshavande i Gotlands län t. VHAA 1.9.1881 (SHM inv.bil. 6849); H. Hildebrand, *Bidrag till vår medeltids kännedom från åren 1880 och 1881* (i Sv. Fornminnesför. Tidskrift 5, 1881–83), s. 79; S. Söderberg, *Anteckningar 12.4.1882* (i Runor 7, ATA), *Dunefyndets runinskrifter* (ATA) D, *Om några nyfunna gotländska runinskrifter* (i Lunds Univ. Årsskrift 24, 1888), s. 13; O. v. Friesen, *Anteckningar 1934* (UUB), s. 153, PM 2.5.1936: *Dunefyndets inskrifter enligt undersökning av Gösta Franzén okt. 1931* (SHM inv.bil. 6849); C. R. af Ugglas, *Gotländska silverskatter från Valdemarstågets tid* (Ur Statens historiska museums samlingar 3, 1936), *Dune 1, Personhistoria och medeltida silversmide* (i Sv. Kulturbilder NF Bd 6, 1938), s. 147, *i Tiotusen år i Sverige* (1945), s. 397; B. Thordeman, *Dolda skatters hemligheter* (1941), s. 100 f., *Invasion på Gotland 1361* (1944), s. 184 f.

Äldre avbildning: H. Faith-Ell foto 1931 (ATA), återgivet i af Ugglas a. aa. och Thordeman a. a. 1944.

Dryckeskärl av silver, delvis förgyllt, med en sekundär runinskrift på foten. Förvaras i Statens Historiska Museum, inv.nr 6849: 7.

Föremålet ingår i Duneskatten, som kom i dagen vid dikesgrävning 1881. Om fyndomständigheterna se ovan s. 18. Marken tillhör nu genom skifte Näsungs 1: 13.

Kärllet har formen av en 15,5 cm hög pokal med kupig behållare, 14,8 cm i diameter vid mynningen. Foten, med insvängt skaft, är 8,5 cm hög, stödytan 10,6 cm i diameter. Behållaren har utvändigt graverad dekor, förgyllt med vissa detaljer i emalj nu i det närmaste förlorad. Mönstret är – med en från engelskt bokmåleri lånad term – »inhabited scrolls», spirallagda växtrankor som bildar sex medaljonger med figurframställningar, kampscener, i varje medaljong en central människofigur, fem män och en kvinna vill det synas, därtill ojämnt fördelat sex små människofigurer, fyra lejon och en fågel. Omedelbart under mynningen står följande latinska text ingraverad med majuskler: + ME IVSSIT PROPRIO ZALOGNEV

SVMPTV FABRICARI : ERGO POSSIDEAR POSTERITATE SVA : VALE (Zalognev bjöd mig förfärdigas på sin egen bekostnad. Må jag därför ägas av hans efterkommande! Farväl!). Alldeles invid skaffet finns en latinsk signatur, likaledes med majuskler: + SIMON ME FECIT. Den sistnämnda står liksom bilderna upp- och nedvänd, den längre texten är däremot rättvänd.

Foten är liksom behållarens insida oförgylld och utan dekor så när som på en millimeterbred, upphöjd rand på ovansidan, 3 mm innanför kanten. Runorna, 1 cm höga, är inskurna med denna rand som nedre begränsningslinje. Någon övre ramlinje för den 6,5 cm långa inskriften finns inte. Runinskriften har tidigare granskats av S. Söderberg 1882, G. Franzén 1931, O. v. Friesen 1934.

Inskrift:

siāli kriuapi runir g -

5   10   15

»Själe(?) skrev runor . . .»

Till läsningen: Runorna **a** och **n** har ensidig bistav, **s** är av gotländsk typ. Skiljetecken saknas mellan orden, ej heller finns mellanrum, avståndet mellan r. 1 och 2 samt mellan r. 16 och 17 är dock något längre än mellan övriga runor. 1–2 **si** är säkra, likaså binderunan 3 **āl**, **a**-bistaven tangerar 2 **i**. R. 4 är en huvudstav utan bistav, någon sådan har heller inte funnits; runan står mycket nära men är klart skild från yttersta spetsen i föregående runas **l**-bistav, varför binderunan (3) inte kan ha varit **āu** eller **ālu**. R. 5–16 är säkra. 5 **k** har kort bistav, vinkeln mellan huvudstav och bistav är liten. 6 **r** har vinklad bistav som på mitten ansluter till huvudstaven. 12 **r** har öppen bistav. I 16 **r** når bistaven inte ända fram till huvudstaven, varken upptill eller på mitten. Efter 16 **r** står två, som det förefaller, avsiktligt tillkomna tecken, av vilka det första (17) liknar en **k**-runa, stungen mellan huvudstav och bistav med ett litet vertikalt streck. Till huvudstavens mitt i följande tecken (18) ansluter ett streck som erinrar om en lång **a**-bistav; spetsen når ända ner till baslinjen, vilket inte är fallet i inskriftens säkra **a**-runor. Efter dessa osäkra tecken finns inga spår av ristning. I ytan finns högre upp på foten en liten figur som påminner om en **s**-runa, i övrigt är det gott om oavsiktliga repor. På fotens undersida finns sex ristade figurer bestående av tre korta streck, som korsar ett längre, dock är det inte några vedertagna korstecken.

S. Söderberg läser r. 1–16 **siāli skriuapi runir**. Han motiverar sin läsning av r. 4: »tecknet är mycket svagt inristadt och har blifvit ännu mer otydligt genom silfrets oxidering; jag har kunnat följa en staf till samma höjd som den föregående stafven, men ej upptäcka något kännestreck. Det kan dock ej vara något tvifvel om, att vi här böra läsa ett **s** af samma form som det, som börjar inskriften.» Om tecknen efter r. 16 yttrar han: »Nästan omedelbart efter den nu behandlade inskriften äro ytterligare tvenne tecken inristade: det första är runan **g**, det andra har utseendet af ett upp- och nedvänd **f** [jfr v. Friesen nedan]. Hvad dessa tecken skola betyda torde ej vara lätt att gissa.» – G. Franzén läser inskriften på samma sätt som jag men anser r. 17–18 vara »ett par senare ristade tecken, kanske bomärken». Enligt min mening måste de vara ristade samtidigt med de föregående runorna. – O. v. Friesen läser utan kommentar **skrikriuapi runir go**, dvs. han förbinder 2 **i** med **a**-bistaven i 3 **āl** och erhåller en **k**-runa samt kompletterar **l** i samma runa med en **r**-bistav och får **r**. I r. 18 har han felaktigt uppfattat en obetydlig repa som en övre **o**-bistav (jfr Franzéns upp- och nedvända **f**). Han anmärker: »Vem som skrev tycks ej vara angivet. Möjl. kan det en **gg** ha stått över runorna där ännu otydl. vertikala streck finnas.»

Runinskriften är en signatur med pret. 3 sg. av *skrifā*, svagt böjt *skrifādi*, som predikat. Namnet på mannen som skrev är något osäkert. Det förefaller dock snarast ha varit *Siali*, eljest möjligen *Sial*. Söderberg räknar med det sista alternativet, Franzén med det första. Båda är formellt tänkbara. På svenskt område finns visserligen inga säkra belägg på någotdera namnet. Däremot finns på västnordiskt område *Selr* 'säl' som binamn och ia-avledningen *Selir*, *Seli* som personnamn. Om inskriftens namn har varit *Sial* eller *Siali* beror på hur man bedömer den felristning, som otvivelaktigt föreligger i partiet mellan binderunan

och 5 **k**: antingen är en **s**-runa i *skrifad*i borttappad eller har r. 4 varit avsedd som **s**-runa men bistaven av någon anledning blivit uteglömd. Jag har ställt upp texten enligt det första alternativet. Innebörden av de två sista tecknen är oviss. Måhända är inskriften ofullbordad. Formellt kunde r. 17–18 vara början av adverbet *garla`väl*, som förekommer i G 203 i snarlikt sammanhang.

Pokalen har lika litet som flertalet av de övriga föremålen i Duneskatten fått sin slutgiltiga konstvetenskapliga behandling. Behållare och fot har utan tvivel redan från början hört samman. Behållaren torde sålunda inte, som af Ugglas velat göra gällande, ursprungligen ha utgjort lock till ett ciborieliknande kärl (se rekonstruktion i a. a. 1936, Pl. IX). Guldsmeden har hetat Simon. Men detta namn ger ingen ledning för härkomsten, man känner inga andra verk av hans hand. Ornamenten talar för att verkstaden bör sökas i Nordfrankrike eller England. På denna punkt är alla som tagit i föremålet ense. Tillverkningstiden anger af Ugglas (för behållaren) till 1100-talets slut men den torde enligt Aron Andersson vara 1200-talets början.

Någon säker tolkning av figurscenerna har ännu inte givits. »Psaltarillustrationer(?)», frågar sig af Ugglas, och självfallet vill man i första hand söka en religiös inspirationskälla för framställningen. Men konstellationen dryckespokal – Nordfrankrike – England – 1200-talets början leder också tanken till ett litterärt stoff av profan art, Chrétien de Troyes' romans bretons, som vid denna tid var vitt spridd och högt älskad läsning i hela Europa. Det är dock svårt att binda pokalens eleganta men ganska konventionellt utrustade gestalter utan specialattribut till någon av de berömda Artusromanerna. Silvrets och förgyllningens patina gör detaljerna på många håll diffusa. Och lejonfigurerna enbart är naturligtvis inte bevis nog för en konkretisering av t. ex. Chrétiens Yvain, Ivan lejonridaren.

Om den förste ägaren, den som uppdrog åt Simon att utföra praktpjäsen som ett kostbart arv till eftervärlden, vet vi bara att han bar ett slaviskt namn. Gotlands ryska förbindelser var vid tiden väl utvecklade och ryska handelsmän etablerade både i Visby och på landsbygden, men af Ugglas' förmodan att kärlet är »troligen utfört för en rysk köpman på Gotland» måste fortfarande betraktas som en gissning. Och frågan på vilka vägar beställaren Zalognev kom i kontakt med den västeuropeiske silversmeden skulle också bara kunna besvaras med gissningar. Inte heller är det helt klart att runinskriftens Själe själv blev den siste ägaren, innan skatten anförtroddes åt jorden – vi vet ju inte ens vad han åsyftade med sina runor, kanske lånade han bara sin hand och sin runfärdighet åt en anonym ägare. Och när kom då runinskriften till? Säkert ett gott stycke in på den tid om halvtannat sekel, som förflyter från pokalens tillverkning, början av 1200-talet, till skattens nedläggning 1361.

147. Dune (Näsungs), Dalhems sn. Nu i Statens Historiska Museum

Pl. 9

Litteratur: F 32. K. Befallningshavande i Gotlands län t. VHAA 1.9.1881 (SHM inv.bil. 6849); H. Hildebrand, Bidrag till vår medeltids kännedom från åren 1880 och 1881 (i Sv. Fornminnesför. Tidskrift 5, 1881–83), s. 84; S. Söderberg, Anteckningar 12.4.1882 (i Runor 7, ATA), Dunefyndets runinskrifter (ATA) B, Om några nyfunna gotländska runinskrifter (i Lunds Univ. Årsskrift 24, 1888), s. 10 f.; O. v. Friesen, Anteckningar 1934 (UUB), s. 150 f., PM 2.5.1936: Dunefyndets inskrifter enligt undersökning av Gösta Franzén okt. 1931 (SHM inv.bil. 6849); C. R. af Ugglas, Gotländska silverskatter från Valdemarstågets tid (Ur Statens historiska museums samlingar 3, 1936), Dune 10, Personhistoria och medeltida silversmede (i Sv. Kulturbilder NF bd 6, 1938), s. 152; B. Thordeman, Invasion på Gotland 1361 (1944), s. 185; E. Svärdröm, Svensk medeltidsrunologi (i Rig 1972), s. 86, 90.

Äldre avbildningar: H. Faith-Ell foto 1931 (ATA), återgivet i af Ugglas a. aa.; SHM foto (ATA), återgivet i Svärdröm a. a.; SHM foto (runorna, ATA), återgivet i Svärdröm a. a.

Silversked, delvis förgylld, med sekundär runinskrift. Förvaras i Statens Historiska Museum, inv.nr 6849: 15.

Föremålet ingår i Duneskatten, som kom i dagen vid dikesgrävning 1881. Om fyndomständigheterna se ovan s. 18. Marken tillhör nu genom skifte Näsungs 1: 13.

Skeden är 18,9 cm lång, har runt blad, 5,7 cm i diameter. Fästpunkten mellan skaft och blad är ett litet platt djurhuvud. Skaftets nedre del, handgreppet, är plant, vid båda ändarna 0,5 cm brett, på mitten 1 cm. Ovansidan är ornerad med ett sicksackband, i mönstrets vinklar bladornament. Skaftets övre del är en trind ten, upptill och nedtill avslutad med en genombruten knopp, vardera bestående av sex små profilerade blad, vartannat vikt uppåt, vartannat nedåt. På den plana delens baksida är runinskriften ristad med läsriktning uppifrån och nedåt. Skaftplattans kanter utgör den 3 cm långa inskriftens övre och nedre begränsningslinjer, runorna således 0,5–1 cm höga. Inskriften har tidigare granskats av S. Söderberg 1882, av G. Franzén 1931, av O. v. Friesen 1934.

Inskrift:

sihlai₅vir · a₁₀ mik

»Siglaiv äger mig.»

Till läsningen: Runan **a** har ensidig bistav, **r**-runan är sluten, **s**-runan har gotländsk form. Alla runorna är säkra. Bistaven i 4 **l** är förhållandevis lång, den når ända fram till huvudstaven i 5 **a** vid **a**-bistavens anslutningspunkt. Ett par repor till vänster om huvudstaven i 5 **a** förvirrar skenbart, ristningen är tydlig och runan säker. 7 **v** är en **f**-runa stungen med ett kort lodrätt streck mellan huvudstaven och den övre bistaven. 9 **r** har vinklad bistav, som på mitten ansluter till huvudstaven. Skiljetecknet efter 9 **r** består av en punkt. Framför 11 **m**, som är tydlig, en halvcentimeterlång repa, oavsiktlig, ej skiljetecken. O. v. Friesen ser efter inskriftens slut ett ristat kors: »korsen framträder otydligare på foton än på orig., men är på orig. utfört svagare och med ett annat instrum. än runorna». Vad v. Friesen uppfattat som ristat är ett par tunna korslagda repor. De är utan grader, vilket inte är fallet med runorna, och är troligen oavsiktligt tillkomna. Eljest har inskriften lästs på samma sätt av samtliga granskare.

Inskriften är en ägaruppgift. Det i sådana sammanhang brukliga uttrycket **amik** har den vanliga formen utan ordskillnad markerad mellan verb och pronomen. Skedens ägare har hetat *Siglaifr*. Namnet förekommer i latinsk form med majuskler på gravstenen G 195, 196 (SIGLEWus) och med runor möjligen på en försvunnen gravsten vid Hangvars kyrka (S 19: *sihlaf* nom.). SMP-samlingarna i Uppsala har dessutom ett par enstaka, gotländska belägg från senmedeltiden. Det är också bevarat i flera gotländska gårdsnamn, Siglajvs, eljest mycket sällsynt utanför gutniskt område, Lind, Dopnamn, anför bara ett belägg från Norge (1300-talet).

C. R. af Ugglas yttrar om skeden: »Troligen gotländskt arbete av engelsk(?) typ». M. Rydbeck har muntligen meddelat mig den datering till 1300-talets förra del, som jag uppgivit i min uppsats *Svensk medeltidsrunologi* (1972). Inskriften har alltså tillkommit kort före skattens nedläggning 1361. Den är som väntat inte heller det minsta nött.

148. Dune (Näsungs), Dalhems sn. Nu i Statens Historiska Museum

Pl. 10

Litteratur: F 30: 3. K. Befallningshavande i Gotlands län t. VHAA 1.9.1881 (SHM inv.bil. 6849); S. Söderberg, Anteckningar 12.4.1882 (i Runor 7, ATA), Dunefyndets runinskrifter (ATA) C. Om några gotländska runinskrifter (i Lunds Univ. Årsskrift 24, 1888), s. 12 f.; O. v. Friesen, Anteckningar 1934 (UUB), s. 153, PM 2.5.1936: Dunefyndets inskrifter enligt undersökning av Gösta Franzén okt. 1931 (SHM inv.bil. 6849); C. R. af Ugglas, Gotländska silverskatter från Valdemarstågets tid (Ur Statens historiska museums samlingar 3, 1936), Dune 38; H. Gustavson, Gutamålet 1 (1940), s. 256; B. Thordeman, Invasion på Gotland 1361 (1944), s. 186.

Äldre avbildning: H. Faith-Ell foto 1931 (runorna, ATA) återgivet i af Ugglas a. a. (Pl. IV, bland fynd från Amunde).

Guldsmycke med en sekundär runinskrift på bottenskållan av silver. Förvaras i Statens Historiska Museum, inv.nr 6849: 40.

Föremålet ingår i Duneskatten, som kom i dagen vid dikesgrävning 1881. Om fyndomständigheterna se ovan s. 18. Marken tillhör nu genom skifte Näsungs 1: 13.

Smycket, 8,6 cm i diameter, är en av tre stora brakteater, som ingick i fyndet, av vilka två bär runinskrifter (G 148 och 149). Brakteaterna utgöres av runda, något bukiga, ensidigt filigranornerade guldskivor med fem små bucklor samt en bärögla. På baksidan har en silverplåt fastgjorts, som försetts med nål och tillhörande hållare och fäste. Smycketypen är vikingatida, men det ornamentala mönstret visar att de tillverkats först på 1100-talet eller 1200-talet och synbarligen på Gotland, där samtliga bevarade exemplar påträffats. C. R. af Ugglas påpekar att typen finns avbildad på en liten stenstaty hittad vid Petsarve, Ardre sn, Gotland (SHM inv.nr 11.260) från tiden omkring 1300 (af Ugglas a. a. Pl. IV). Det här behandlade spännet har hela nålanordningen bevarad. Av bottenskållans kant är stora delar bortbrutna, men dessbättre inte det stycke där runinskriften har ristats. Inskriften är bevarad praktiskt taget i sin helhet. Den är bara 3 cm lång med drygt 5 mm höga runor, som har topparna riktade mot kanten; denna har bildat inskriftens övre begränsningslinje. Runorna har skurits in med ett vasst instrument och säker hand. Inskriften har lästs av S. Söderberg 1882, av G. Franzén 1931 och av O. v. Friesen 1934.

Inskrift:

pioki · kaupi · a mik

»Tjocke köpman äger mig.»

Till läsningen: Runorna har med sina toppar nått ända ut i kanten; mindre stycken har därför gått förlorade i små kantskador, men alla runorna är säkra. De båda skiljetecknen är ensamma punkter. Runorna **a** och **o** har ensidiga bistavar. I **p** som förlorat toppen har förhållandevis lång bistav. I r. 3 är huvudstaven borta ovanför övre bistaven. Toppen av **6 k** är borta, nedre hälften av bistaven med anslutningen till huvudstaven är dock bevarad. Likaså har topparna gått förlorade i **7 a**, **8 u**, **10 i**. **9 p** är stungen i båda öglorna. Intet skiljetecken finns mellan **11 a** och **12 m**. Den högra bistaven i **12 m** är kortare än den vänstra; bistavarna har inte gemensam anslutning till huvudstaven. **14 k** är icke stungen. Efter **14 k** finns intet skiljetecken men några oavsiktliga repor i metallytan, dock inga runor. Alla tidigare granskare har läst inskriften på samma sätt.

Inskriften är en ägaruppgift. Uttrycket **a mik** har den vanliga formen utan ordskillnad mellan verb och pronomen. Ägaren till spännet har hetat *Piokki* med tillnamnet *Kaupi*. *Piokki* är inte tidigare belagt som egennamn, inte heller i den ursprungliga funktionen som binamn i medeltida svenska källor (SMP-samlingarna). Däremot anför E. Hellquist (*Xenia Lideniana*, 1912, s. 103) ett sent belägg (från o. 1535, utan beläggställe) för *Tiocke* som tillnamn. Starkformen finns som tillnamn i ett par medeltida danska belägg (DGP II, sp. 1128) och i ett par västnordiska (Lind, *Binamn*, sp. 411). På tillnamnet *Kaupi* 'den som driver köp, köpman' finns några få belägg i SMP-samlingarna, alla från 1400-talet och lokaliserade till Östergötland.

Inskriften, som ju är sekundär och inte innehåller några tidsbestämmande karakteristika, faller inom ramen 1100-talets slut till 1361.

149. Dune (Näsungs), Dalhems sn. Nu i Statens Historiska Museum

Pl. 11

Litteratur: F 30: 4. K. Befallningshavande i Gotlands län t. VHAA 1.9.1881 (SHM inv.bil. 6849); O. v. Friesen, *Anteckningar* 1934 (UUB), s. 155, PM 2.5.1936: Dunefyndets inskrifter enligt undersökning av Gösta Franzén okt. 1931 (SHM inv.bil. 6849); C. R. af Ugglas, *Gotländska silverskatter från Valdemarstågets tid* (Ur Statens historiska museums samlingar 3, 1936), Dune 37; B. Thordeman, *Dolda skatters hemligheter* (1941), s. 102, *Invasion på Gotland 1361* (1944), s. 186f.

Äldre avbildning: SHM foto 1936 (framsidan, ATA), återgivet i af Ugglas a. a. (Pl. IV, bland fynd från Amunde).

Guldsmücke med en sekundär runinskrift på bottenskållan av silver. Förvaras i Statens Historiska Museum, inv.nr 6849: 42.

Föremålet ingår i Duneskatten, som kom i dagen vid dikesgrävning 1881. Om fyndomständigheterna se ovan s. 18. Marken tillhör nu genom skifte Näsungs 1: 13.

Smycket är en brakteat av samma slag som G 148. Diameter 8,3 cm. Baksidan täckes av en silverplåt, nu kantskadad, med nålfäste och nål bevarade, nålhållaren är däremot förlorad. På bottenskållans mittparti är tre rader runor, ca 7,5 mm höga, inristade med ett nålvasst instrument utan någon större omsorg. Inskriften har lästs av G. Franzén 1931, av O. v. Friesen 1934.

Inskrift med den radfördelning som ristaren har givit:

satoraret

5

potenet

10

15

operarotas

20

25

Till läsningen: Runorna **a**, **n**, **o**, **t** har ensidiga bistavar, **r**-runorna är i allmänhet slutna, **s**-runorna är av gotländsk typ. Stingningarna har gjorts med mycket små punkter. Alla runorna är säkra. Den tredje leden i **1 s** har halv runhöjd, den har förlängts ett stycke nedåt förbi vinkeln med den andra leden. Bistaven i **2 a** har dragits två gånger. **5 r** har vinklad bistav som på mitten inte ansluter till huvudstaven. Punkten i **8 e** är placerad strax till vänster om huvudstaven. Efter **8 e** står oväntat en **t**-runa, säker. **10 p** har liksom **18 p** vinklad bistav. Båda **p**-runorna är stungna med en punkt i vardera öglan. I **13 e**, **15 e** och **19 e** ligger punkten i huvudstavens högra kant. G. Franzén och O. v. Friesen har läst inskriften på samma sätt.

Inskriften utgör samma magiska formel som G 145, men ristaren har inte ställt upp orden i kvadrat utan fortlöpande, utan skiljetecken eller annan ordskillnad utmärkt. En felristning har han gjort sig skyldig till, den överflödiga runan **9 t**. Det är alldeles tydligt att Duneskattens båda formler har ristats av olika händer, och att spännets ristare, till skillnad från koppens, icke har haft någon skriftbild av runkvadraten som sådan. Om den gamla, vitt spridda formeln, tolkad som ett kryptogram för *Pater noster* jämte *alfa* och *omega*, se G 145.

Inskriftens postquem är spännets tillverkningstid, slutet av 1100-talet, dess antequem skattens nedläggning, som anses vara året 1361. Runologiskt är den med sitt konsekventa bruk av ensidiga bistavar (även **t**-runorna) snarare yngre än Dune-koppens formel, G 145.

150. Dune (Näsungs), Dalhems sn. Nu i Statens Historiska Museum

Pl. 12

Litteratur: F 31. K. Befallningshavande i Gotlands län t. VHAA 1.9.1881 (SHM inv.bil. 6849); H. Hildebrand, Bidrag till vår medeltids kännedom från åren 1880 och 1881 (i Sv. Fornminnesför. Tidskrift 5, 1881–83), s. 84; S. Söderberg, Anteckningar 12.4.1882 (i Runor 7, ATA), Dunefyndets runinskrifter (ATA) A, Om några gotländska runinskrifter (i Lunds Univ. Årsskrift 24, 1888), s. 9 f.; H. Pipping, Om några gotländska runinskrifter (i VHAA:s Månadsblad 1900), s. 53; O. v. Friesen, Anteckningar 1934 (UUB), s. 149, PM 2.5.1936: Dunefyndets inskrifter enligt undersökning av Gösta Franzén okt. 1931 (SHM inv.bil. 6849); C. R. af Ugglas, Gotländska silverskatter från Valdemarstågets tid (Ur Statens historiska museums samlingar 3, 1936), Dune 56, Personhistoria och medeltida silversmide (i Sv. Kulturbilder NF bd 6, 1938), s. 136; H. Gustavson, Gotlands ortnamn (i Ortnamnssällsk. i Uppsala Årsskrift 1938, tr. 1939), s. 31 f.; B. Thordeman, Invasion på Gotland 1361 (1944), s. 185 f.

Äldre avbildningar: SHM foto (runorna, ATA); SHM foto 1936 (hela ringen, ATA), återgivet i af Ugglas a. aa.; N. Lagergren foto 1968 (ATA).

Armring av guld med sekundär runinskrift. Förvaras i Statens Historiska Museum, inv.nr 6849: 134.

Föremålet ingår i Duneskatten, som kom i dagen vid dikesgrävning 1881. Om fyndomständigheterna se ovan s. 18. Marken tillhör nu genom skifte Näsungs 1: 13.

Ringen, med en största diameter av 8,5 cm och vikten 89,5 gram, är flätad i stora, vida öglor av fyra stycken 2–2,5 mm tjocka, trinda guldtrådar, tjockast vid mitten. Flätmönstret är i genomskärning trekantigt. Ändarna förenas av en 5 cm lång, 1 cm bred och 1 mm tjock, fastlödd guldplatta. Plattan är på utsidan ornerad med ett enkelt geometriskt mönster av punsade pricklinjer, mitt i detta finns ett inskuret, H-formigt bomärke, som också förekommer på skålen inv.nr 6849: 2 och skeden 6849: 13. Ringen har icke haft lås. På plattans insida står den 2,2 cm långa runinskriften, inskuren med ett nålvasst instrument, r. 1–7 av samma höjd som plattans bredd, resten av runorna fördelade på två rader åtskilda av en skuren linje, r. 8–14 nedanför linjen, r. 15–17 ovanför (se teckningen å pl. 12). Ordningsföljden mellan dessa båda rader kan diskuteras. Jag har valt nedanstående såsom den för textsammanhanget naturligaste. Inskriften har granskats av S. Söderberg 1882, G. Franzén 1931 och O. v. Friesen 1934.

Inskrift:

botuiþr af alsku a mk

5   10   15

»Botvid från Alskog äger mig.»

Till läsningen: Runorna **a**, **o**, **t** har ensidiga bistavar, **m** och **s** gotländsk form, **p** har lång bistav som ansluter till huvudstavens topp och bas, **r**-runan är sluten. Alla runorna är säkra. Huvudstaven i **1b** är skuren alldeles intill lödningen, den är urskiljbar i full utsträckning; bistavarna bildar smala öglor. Yttersta toppen av **4u** är borta. Nederdelarna av bistavarna i **4u**, **5i**, **6p** samt huvudstaven i **7r** är hårt nötta, likaså översta delen av **9f** och **10a** samt nedre vinkeln i **12s**. Den enda bistaven i **16m** (t. v. om huvudstaven) skär över huvudstaven. Efter **17k** syns två små lodräta knivjack med sin ursprungliga form, de är alltså inte rester av runor, möjligen skiljetecken, utfyllnadspunkter e. d.

Söderberg har samma text men har möjligen varit obekant med den gotländska formen på **m**. R. 15–17 läses **aik** med **m**-runan missförstådd. – Franzén och v. Friesen läser på samma sätt som jag; v. Friesen är något tveksam om formen på **16m**: »Möjl. rest (starkt nött) av stav upptill mellan de två». Runan skulle alltså enligt den sistnämnde möjligen ha haft normalform. Anmärkningen saknar grund.

Inskriftens formulering är den vanliga i ägartexter och densamma som i G 51 samt i G 147 och 148 i Dunefyndet. Ringen har alltså tillhört en man med det på Gotland vanliga namnet Botvid. Denne måste ha varit en finlemmad person, om han själv skall ha kunnat bära ringen – den inre diametern är bara 6,5–7 cm. Botvid härstammade från socknen Alskog 2 mil söderut från Dalhem. Redan Söderberg har observerat den formella olikheten mellan den nuvarande namnformen och Duneringens: »I ordet *Alsku* förmodar jag namnet på den blott halfannan svensk mil från fyndstället belägna socknen, hvars officiella namn nu är *Alskog*. Denna senare form är en lärd etymologi, som grundar sig på namnets form i oblik kasus i gammal tid. Den gamla böjningen har varit den af ett svagt fem., nmt. *Alska*, kas. obl. *Alsku* (-o), såsom man finner af namnets former i de tvenne förteckningar på de gotländska sockennamnen, som äro tryckta i *Scriptores rer. svec. med. ævi III: II*, s. 290 ff. I den äldre af dessa förteckningar kallas socknen *Alsko*, men namnen stå här ofta i dat. (*Farthingaboe*, *Martaboe*, *Gudurpi*, *Wisbye*, *Trekumblum*, *Gardum* m. fl.). I den yngre förteckningen, som har namnen i nmt. eller genit., skrivnes namnet för Alskog *Alska*. Gutarne sjelfve kalla socknen nu (enligt muntligt meddelande af doktor Hjalmar Stolpe) *Alskä*, som också förutsätter en gammal form *Alska*.»

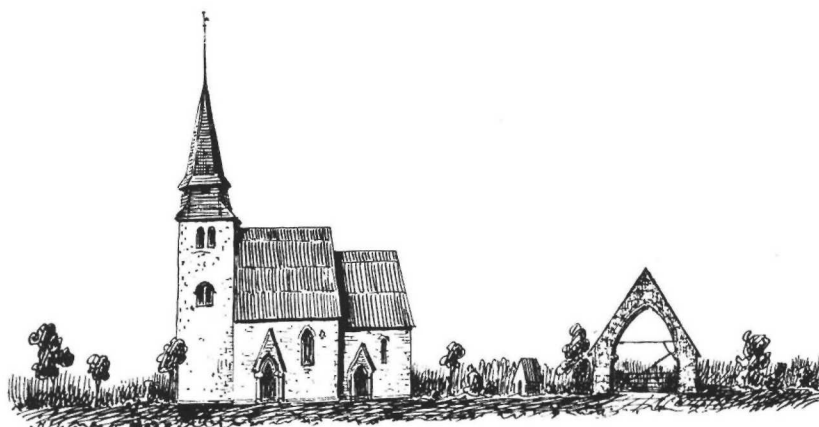
Utöver de av Söderberg nämnda beläggen har Ortnamnsarkivet i Uppsala endast ett av samma form registrerat, *Alske Sogen* i den gotländska skatteboken 1523 (Indtægts-Regnskab for Gullands Len fra Paaske 1523 til Paaske 1524, Reg. 108 A, Da RA). Arkivets äldsta belägg av den nyare formen är *Alskouff* trol. 1652 (Handl. rör. Skand. hist. 29, 1848, s. 363) och *Allskog* 1654 (ibid. s. 382). Det är tydligt att förändringen har skett via danskt uttal. Den äldre formens etymologi är inte klar; se Herbert Gustavson, *Gotlands ortnamn* (1939), s. 31 f., som nämner Alskog, dock med viss tvekan, i samband med andra ortnamn i vilka got. *alhs* 'helgedom' tänkes ingå: »kanske även i namnet *Alskog*».

Själva armingen anses vara från 1100-talet eller möjligen 1200-talet. Runinskriften är tidigast från 1200-talet, 1361 är formellt terminus antequem, men nötningen talar för betydligt tidigare datum.

Av Duneskattens övriga föremål är några skålar försedda med sekundära, avsiktliga ristningar i form av bomärken. Skålen inv.nr 6849: 4 (af Ugglas a. a. 1936 nr 7, pl. XIV) utan fot har på behållarens insida ett bomärke bestående av en binderuna **op**. Skålen, likaledes utan fot, 6849: 3 (a. a. nr 8, pl. XIV) har åtminstone sju olika bomärken, varav några synes återgå på enskilda runtecken, t. ex. **o**, **f**, **p**. Skålen 6849: 9 (a. a. nr 3, pl. XI) på låg fot har fem olika bomärken, men här finns ingen likhet med runor; ett av märkena återfinns i fyra exemplar på pokalen 6849: 8 (a. a. nr 4, pl. XII). Under botten på skålen 6849: 2 (a. a. nr 6, pl. XIII) utan fot står ett märke i form av ett H. Ett sådant förekommer också på skeden 6849: 13 (a. a. nr 16, pl. XVI) samt på armingen 6849: 134 (G 150). De enda skålar som helt saknar märkning är 6849: 1 (a. a. nr 9, pl. XV) och 6849: 6 (a. a. nr 2, pl. X). Bomärken finns också på skeden 6849: 14 (a. a. nr 11, pl. XVI).

Granskogs, Dalhems sn, se G 141

Näsungs, Dalhems sn, se G 144–150

Norrlanda kyrka

Tornet från 1200-talets början har ursprungligen varit anslutet till en romansk kärnkyrka från 1100-talets senare hälft. Koret jämte sakristian i den nuvarande kyrkan är från slutet av 1200-talet eller tiden omkring 1300, långhuset med sin ståtliga portal från 1300-talets mitt.

Den runristade gravhäll (G 151), som nu står uppställd på norra sidan i längskeppet vid ingången till koret, fann C. G. Helfeling 1801 liggande i kyrkan, där också P. A. Säve noterade den. 1889 doldes stenen för en tid under brädgolvet men återfanns 1953. På kyrkogården fann P. A. Säve 1852 »en uråldrig, smal o. ryggig Runsten med en otydlig runrad» (S 66), vars inskrift inte finns upptecknad eller avbildad. Den har förgäves eftersökts. Att den burit runinskrift kan starkt ifrågasättas, och den har därför icke givits något nummer här (se s. 36). De tre putsristningarna G 152: a–c noteras först av P. A. Säve 1852. En kort runinskrift med rödkrita (G 153) utvändigt i långhusportalens omfattning, som likaledes tidigast uppgivits av Säve (1864) och därefter granskats av O. v. Friesen 1923 och E. Wessén 1944, syntes 1970 vara praktiskt taget utplånad.

151. Norrlanda kyrka

Pl. 13

Litteratur: L 1735, S 65, F 182, W 95. C. G. Helfeling, *Reise paa Gulland 1801* (hs Ny Kongel. Saml. 409 8:o, Det Kgl. Bibl., Köpenhamn), s. 81, *Resejournal 1801* (hs F m 57: 10 i Kungl. Bibl. i Stockholm), s. 68; J. G. Liljegren *Runlära* (1832), s. 152; P. A. Säve, *Reseberättelse 1852* (ATA), s. 33, *Anteckning i UUB* hs S 170 I (se nedan); M. Borg t. VHAA 11.6.1922 (ATA); S. B. F. Jansson, *Granskningsrapporter* 1.6.1953, 10.5.1962 (ATA).

Äldre avbildningar: Helfeling, teckningar i a. aa. (renritningen i F m 57: 11, Tab. 26); P. A. Säve, teckning 4.8.1860 i S 170 I (på baksidan av en teckning av strandporten i Visby; kopia i C. Säve, *Runologiska anteckningar* 15 a, ATA); S. Hallgren foto 1962 (ATA; Janssons imålning).

Gravsten med runinskrift, uppställd i kyrkan, lutad mot triumfbågens norra vederlag.

Stenen iaktogs första gången av C. G. Helfeling 1801: »En liten Grafsten låg i Kyrkan, något öfver 1 1/2 aln lång, 1 aln ofvan och 3 1/2 kvarter nedantil bred. Hade Ett påhuggit Kors, med påristade Runor» (F m 57: 10, s. 68). Helfeling gjorde också en teckning av stenen, bevarad i såväl koncept (fig. 3) som renritning. P. A. Säve meddelar 1852: »I första mans-bänken finns en undanstucken Runsten»; »otydlig och oläst 1852», skriver brodern Carl Säve 1859 (S 65). Året därpå (1860) avtecknades den av P. A. Säve.

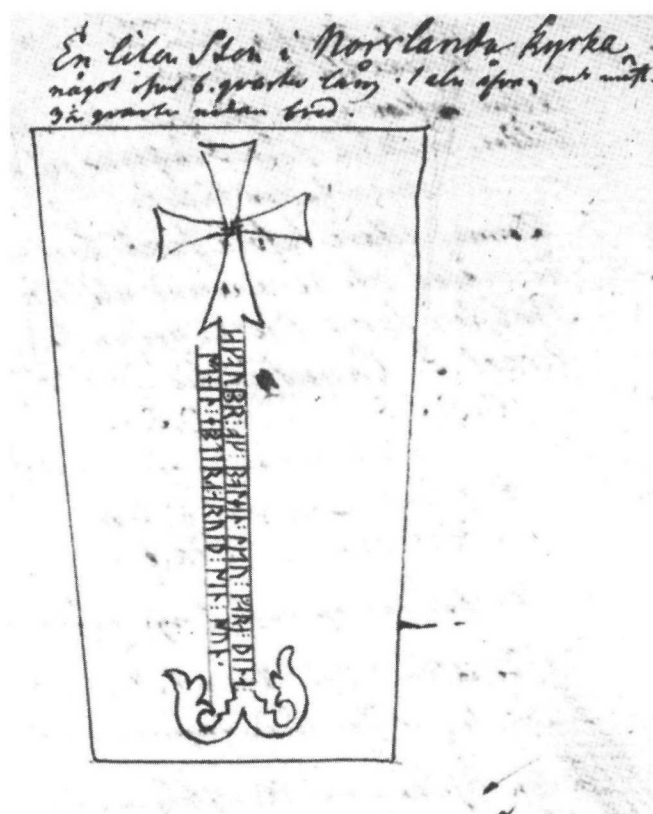

Fig. 3. G 151. Norrlanda kyrka. Efter teckning av C. G. Hilfeling (i K. Bibl., Köpenhamn).

O. v. Friesen eftersökte stenen förgäves 1922. På förfrågan meddelade pastor loci, kyrkoherde M. Borg, samma år, att den skulle »befinna sig under inlagdt brädgolv» härstammande från 1889, då kyrkan genomgick en omfattande restaurering. Här återfanns den mycket riktigt vid kyrkorestaureringen 1953 men inte på den plats där Säve funnit den – även bänkinredningen förnyades helt 1889 – utan i korgolvet N om högaltaret, 70 cm S om norra korväggen, 1,55 m V om den östra. Sin nuvarande plats fick stenen någon gång mellan 1962 och 1970.

Kalksten. Trapetsoid form. Längd 98 cm, bredd 60–45 cm, tjocklek 16 cm. Runornas höjd 4 cm. Ytan är hårt sliten. Runinskriften är till sin första hälft (r. 1–27) anbragt på stammen till ett enkelt konturtecknat kors, resten av texten (r. 28–50) i en rad utmed korsstammens vänstra begränsningslinje.

Inskrift:

iakaupr : **ok** : **rol** - - **n** : **litu** : **gera** : **pina** | **stain** : **eptirr** : **altuip** : **sin** : **sun**

5   10   15   20   25   30   35   40   45   50

»Jakob och Ro(d)likn(?) läto göra denna sten efter Aldvid, sin son.»

Till läsningen: Inskriften börjar och slutar utan skiljetecken. Dessa består eljest genomgående av tre punkter. Runorna har konsekvent ensidiga bistavar. Runorna **s** och **r** (38) är av gotländsk typ, den sistnämnda runan med bistav endast till vänster om huvudstaven (någon högerbistav har inte funnits). **6p** och **34p** är stungna i båda bistavarna. I **8o** har övre bistaven skadats invid huvudstaven. **10r** är säker. **11o** har förlorat övre bistaven i ett bortslag. Runan 13 är en huvudstav med en mindre skada nedtill och utan spår av bistav; det som S. B. F. Jansson har uppfattat som en **a**-bistav är en liten skada. R. 14 är en

huvudstav utan spår av bistav; ytan är mycket nött. 20 **g** och 21 **e**, liksom 33 **e** är tydligt stungna, 25 i däremot icke. Runföljden 39–44 **altuip** är säker.

Äldre läsningar går alla utom P. A. Säves tillbaka på C. G. Hilfelings. En jämförelse av Hilfelings båda teckningar, konceptet i Kungl. biblioteket i Köpenhamn och renritningen i Fm57: 11, med ovanstående ger företräde åt konceptteckningen: tre punkter som skiljetecken, renritningen har en punkt; *p*-runorna stungna i båda bistavarna, renritningen har en punkt i övre bistaven. I övrigt stämmer teckningarna överens: **iakaupr : ok : bolein : litu : gara : pina : stein : eptira : aruip : sin : sun** . – P. A. Säve: **iakaup : ok : ral-in : litu : gera : pina stain : eptira : antuip : sin : sun**. – Jansson 1952: 13–14 **ai**.

Runan 38 **ᚱ** överraskar. Typen är såvitt jag vet hittills inte belagd, även om den vore fullt acceptabel på Gotland som motsvarighet till **m**-runan med ensidig bistav (tyvärr innehåller inte G 151 någon **m**-runa alls). Men man väntar sig inte denna beteckning för ursprungligen palatalt *r*-ljud i en så pass sen inskrift. Dessutom är runan överflödig. Man frågar sig onekligen, om ristaren kanske har föregripit 39 **a** med en felaktig **a**-runa, så som det sannolikt har föresvävat Hilfelings och Säve.

Texten meddelar, att Jakob och hans hustru med den lilla barngravstenen befäst minnet av sonen Aldvid. Det kristna *Iakobr* är ett tidigt inlånat och vanligt förekommande namn med ett tjugotal svenska runbelägg, de flesta på Gotland, och några danska. Hustruns namn har vållat bryderi. Hilfelings läsning **bolein** har givit Liljegren (Runlära) anledning gissa på »Boteid(?)», och v. Friesens tankar går i samma riktning: »**bolein** (för **botaiþr**)». Carl Säve (S 65): »*Bolein* ser ut att vara felläst för *Boleikr* el. *Bolaikr*.» Jansson läser och tolkar **rolain** »Rolain(?)». Det synes mig dock rimligare att i runföljden 12–15 se en efterled *-likn* med en helt förlorad **k**-bistav eller kanske en uteglömd sådan och namnet som helhet *Ro(ð)-likn*, även om ett sådant eljest är okänt. Som förled i sammansatta namn är *likn* f. 'barmhärtighet, godhet' tämligen välbelagt i gotländska runinskrifter; se härom G 99. Som efterled är det mera sällsynt, men närliggande exempel erbjuder G 114 *Ailikn* (**ailikni** ack.) samt G 120 och G 197 *Botlikn* (**botliknar** gen. resp. **bolikn**). Förleden *Roð-* är en av de vanligaste i forngutniska namn, den förekommer liksom *Bot-* i närmare ett tjugotal olika namn. Från den tidigare tolkningen av sonens namn, Arvid (Liljegren, Säve), vilken utgick från Hilfelings läsning, kan helt bortses. Namnet *Aldviðr* måste ha varit mycket sällsynt. Det är mig veterligt känt endast från en runsten från Boge kyrkogård (GF inv.nr B 1064, **altuipr**). Förleden *Ald-* synes för övrigt inte vara belagd på nordiskt område, försåvitt den inte döljer sig i den vanliga *Al-*, i vilken så många andra förleder sammansmält (om *Al-* se A. Janzén i Personnamn, Nordisk kultur 7, 1947, s. 63 f.). I det fornengelska namnförrådet är däremot *Eald-* 'old' med varianterna *Ald-*, *Al-*, vanligt förekommande (se O. v. Feilitzen, The pre-conquest personal names of Domesday Book, Nomina Germanica 3, 1937, s. 240 f.).

Gravstenen är sannolikt från tiden omkring 1300.

Norrlanda kyrka

P. A. Säve noterar i sin Reseberättelse 1852 (ATA), s. 33, från besök i Norrlanda kyrka »S. å kyrkogården ligger en uråldrig, smal o. ryggig *Runsten* med en otydlig runrad», vars inskrift dock ingenstans finns upptecknad eller avbildad, men som Carl Säve i Gutniska urkunder (1859) har givit nummer 66 med förklaringen »En sten med otydliga runor, funnen 1852». Stenen har förgäves eftersökts, både av O. v. Friesen 1922 (F 183) och mig 1970 och 1971. Inskriftens karaktär av runor är synnerligen oviss.

152. Norrlanda kyrka

Pl. 5, 13

Litteratur: S 67, 68, 69, F 184: a–c, W 96, 97, 98. P. A. Säve, *Reseberättelse* 1852 (ATA), s. 33, 1864 (ATA), s. 117 (G 152: a), 120; G. Lindström, *Anteckningar om Gotlands medeltid 2* (1895), s. 435 (G 152: c); H. Pipping, *Gotländska studier* (1901), s. 90 o. 93 (G 152: c); O. v. Friesen, *Anteckningar 1922* (UUB), s. 74 (G 152: a, b), 1923 (UUB), s. 89f.; Herbert Gustavson, *Gutamålet 1* (1940), s. 177 o. 181 (G 152: c); *Sveriges kyrkor*, Gotland bd 4: 1 (1947), s. 143f.; E. Svärdström, *Svensk medeltidsrunologi* (i RIG 1972), s. 84 (G 152: a), s. 85 (G 152: c).

Äldre avbildningar: P. A. Säve, teckningar i a. a. 1852, pl. 2; v. Friesen, teckningar i *Anteckningar 1923*; S. Hallgren, 2 foton 1962 (ATA; G 152: a, c); Svärdström a. a. (G 152: a).

Tre putsristningar finns bevarade på olika platser i koret:

a. På altarets baksida, 40 cm från dess nordöstra hörn, 86 cm ovanför golvet. Ristningens längd 15 cm, runornas höjd 2–4 cm.

Inskrift:

butuiper i akebu

5 10

»Botvid i Ekebys»

Till läsningen: Alla runorna är säkra, ehuru sprickor i putsytan och en valhant konturteckning av ett kors delvis inkräktar på inskriften. Runorna **3t** och **10a** har ensidiga bistavar. **7e** och **12e** är tydligt stungna. Ingen ordskillnad är markerad.

P. A. Säve: **7i**; runföljden 10–12 oklar, »gårdsnamnet är svårläst». – Carl Säve (S 67) uppfattar broderns läsning som »butwipir bu (och ett bomärke mellan båda orden)». – O. v. Friesen har samma läsning som ovan, dock är han något tveksam om r. 7, 9, 12 och 14, den sistnämnda alternativt **r**. – E. Wessén: **7i**, oklarhet i teckningen av r. 11–12.

Inskriften är en namnteckning. Om namnet *Botviðr* se G 64. Ortnamnet i runföljden 10–14 har hittills inte säkert identifierats. v. Friesen frågar sig (*Anteckningar 1923*), synbarligen med utgångspunkt i en läsning **akebr**: »Månne Angelbjers i Anga». Tvivelsutan avses det nuvarande gårdsnamnet *Ekebys* i grannsocknen Ganthem, 3,5 km V om Norrlanda kyrka. Runan **a** står för diftongen *ai* i uttalet. Namnet *Ekebys* är eljest enligt Ortnamnsarkivet i Uppsala belagt först i senare tid: *aikby* (Neogard, Gautau-Minning 1732). Den medeltida runinskriftens **akebu** utgör sålunda det hittills äldsta belägget på *Ekebys* i Ganthem.

b. På östra korväggen, mellan det norra och det mellersta fönstret, 25 cm nedanför fönstrens underkant. Både O. v. Friesen och E. Wessén fann ristningen överkalkad. Kalken är nu avlägsnad ur ristningen. Längd 45 cm, runornas höjd 5 cm. Inskriften begränsas upptill och nedtill av ristade ramlinjer.

Inskrift:

bipin : firir : allum : kristnum : sialum

5 10 15 20 25

»Bedjen för alla kristna själar!»

Till läsningen: Runtecknen är mycket välformade och tydliga. Runorna **a**, **n** och **t** har ensidiga bistavar; **s**-runorna är av gotländsk typ men **m**-runorna av normaltyp. Stungna runor förekommer icke, såle-

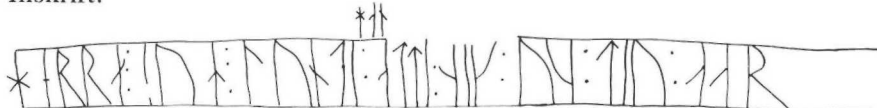

des ingen punkt i 121. En skada har avlägsnat ett litet stycke av huvudstaven i 15 **m**. R. 20 är binderuna. Samtliga skiljetecken består av två punkter.

P. A. Säve har samma läsning, men binderunan har han tecknat som två särskilda runor: **t** med två bistavar, **n** med ensidig bistav; skiljetecknen efter 10 **r** och 15 **m** är tre punkter. – O. v. Friesen: 121 stungen på huvudstaven, 20 **n**. – E. Wessén: 20 **n**, skiljetecken i form av två punkter efter 28 **m**.

c. På östra väggen i gången från koret till sakristian, 1,5 m ovanför golvet. Längd 73 cm, runornas höjd 6 cm. Inskriften begränsas upptill och nedtill av ristade ramlinjer. Ovanför och nedanför inskriften finns diverse diffusa ristningar, blad, kors, ett spegelvänt R etc.

Inskrift:

herra : iuan̄ : lundi : han atti : mik : um : tiu : aar
 5   10   15   20   25   30

»Herr Johan (från) Lunde, han ägde mig (dvs. var sockenpräst) i tio år.»

Till läsningen: Runorna **a** och **n** har ensidiga bistavar; **t**-runorna har två bistavar; **m**-runorna är av gotländsk typ med bistav endast t. v. om huvudstaven. 2 **e** är tydligt stungen. R. 8 är binderuna. 12 **d** är stungen, däremot ej 13 **i**. R. 14–16, endast 3,5 cm höga, står ovanför den övre ramlinjen, tillsatta som korrektur. 21 **m** är skadad upptill; nedre delen av vänstra bistaven är bevarad; utrymme saknas för en bistav t. h.; formen gotländsk liksom 25 **m**. 22 **i** är skadad upptill. R. 23 är också skadad upptill; det kan därför inte avgöras om runan har varit stungen eller ej. I r. 24 finns mellan huvudstav och bistav ett par små gropar av samma slag som det är gott om i putsytan, ej ristade. Detsamma gäller en liten grop mitt på huvudstaven i 27 **i**. Skiljetecknen består av två punkter utom efter 5 **a** och 8 **an̄** (tre punkter). En ensam spegelvänd **r**-runa (eller bokstav) står omedelbart under 28 **u**; den förefaller inte ha samband med inskriften i övrigt som korrektur.

P. A. Säve fann 1852 runorna »mycket öfverkalkade och svårlästa»: 12 **d**, 23 **g**, 24 **y**, 27 **e**; samtliga **t**-bistavar ensidiga; tre punkter som skiljetecken efter 5 **a**, 13 **i**, 20 **i**, efter 8 **an̄** bara två, en punkt efter 31 **r**. – O. v. Friesen har praktiskt taget samma läsning som Säve, dock säger han om r. 23 »ovisst om stungen»; skiljetecken saknas efter 13 **i**, 20 **i**, intet skiljetecken vid inskriftens slut; samtliga utsatta skiljetecken har form av två punkter. – E. Wessén: 13 **i** utlämnad; ensidig bistav på r. 12, uppfattad som **t**, och 18 **t** (men dubbelsidig på 19 **t** och 26 **t**); 21 **m** är tecknad med fullständig bistav t. h. om huvudstaven samt upptill skadad bistav t. v. (25 **m** dock av gotländsk typ); r. 12, 23, 27 icke stungna; skiljetecknet efter r. 5 är två punkter.

Om namnet *Iohan* se G 4. Verbet *æiga* (fgutn. *aiga*) med samma betydelse som här finns på gravstenen G 21 vid Öja kyrka, lagd över »herr Nikulas, som ägde vår kyrka».

Ortnamnet **lundi Lunde** finns inte bevarat i andra källor, men P. A. Säve har påpassligt räddat dess identitet från glömskan genom följande notis i Reseberättelse 1852: »en tomt under Bjers i Norlanda Sn heter ännu 'Lunde'; derifrån kanske Curatus Herr Johan var som ägde Norlanda kyrka i 10 år.» Bjärs ligger 3 km NO om kyrkan. Om olika former av sammanställningen person- och ortnamn se G 78.

Tolkningen av inskriften har egentligen bara på en punkt tidigare diskuterats. Diskussionen grundar sig på Säves (och v. Friesens) läsning av runföljden 26–28 som **teu**. H. Pipping (Gotländska studier, 1901, s. 90) betraktar **teu** som räkneordet *tu* med diftongerad vokal och tillägger: »[Carl] Säve emenderar inskriften utan anledning och läser *tiu*». v. Friesen anslöt sig (Anteckningar 1923, s. 89). Herbert Gustavson (Gutamålet 1, 1940, s. 177) är mera tveksam, synbarligen eftersom inskriften i så fall vore det enda medeltida belägget på diftongeringen av *ū*; han tillägger i en not med tanke på Säves rättelse: »I ock för

sig vore det ej otänkbart att *teu* kunde betyda 'tio', nämligen om man antager att *e* stod för *ei*, ock att alltså *teu* betydde *teiu*.» Med bedömningen av r. 27 som icke stungen faller problemet.

Vilken tioårsperiod herr Johan verkat vid Norrlanda kyrka vet vi inte. Inskriften kan inte bestämt dateras, inte ens till århundrade. Korets uppförande i slutet av 1200-talet eller omkring 1300 är dock en terminus postquem för denna inskrift liksom för de andra två putsinskrifterna. Samtliga kan dessutom utan hinder vara senmedeltida.

153. Norrlanda kyrka

Litteratur: F 185, W 99. P. A. Säve, Reseberättelse 1864 (ATA), s. 117; O. v. Friesen, Anteckningar 1923 (UUB), s. 91.

En runritning med rödkrita på släthuggen kalksten har funnits utvändigt i långhusportalen, till höger i omfattningen, 1,30 m ovanför tröskelns övre kant. P. A. Säve läste 1864 **faran**, O. v. Friesen 1923 **fapa** -, E. Wessén 1944 **fapa**. Vid mitt besök 1970 befanns inskriften mycket svår att urskilja i mängden av mer eller mindre diffusa bokstavsföljder, årtal (bl. a. 1741) och klotter. Den har synbarligen i det närmaste utplånats. Möjligen kunde runorna **fa** identifieras. Dessa teckens höjd är 8 cm; v. Friesen uppger »ca 4–5 cm höga typer; o. inskr. en gng ca 17 cm», vilket understryker osäkerheten i identifieringen. Någon tolkning har inte givits.

Norrlanda kyrka

På vällarna till den medeltida orgeln från Norrlanda kyrka, som Statens Historiska Museum förvarar (inv.nr 12.910) och 1953 lät rekonstruera (utom beträffande pipor och bälgverk), finns några 12–15 mm höga runor inskurna med det utseende som fig. 4 visar. Runorna upptäcktes av orgelforskaren C. F. Hennerberg, som i brev den 8.11.1906 (ATA) meddelade iakttagelsen till Adolf Noreen. Tecknen, som nu är svåråtkomliga, har först 1976 granskats av runolog.

På vardera av de fyra manualvällarnas baksida, någon decimeter från vänstra ändan, står en upp- och nedvänd runa, nedifrån räknat **fupo**. På framsidan av de tre nedersta pedalvällarna till vänster står, likaledes nedifrån räknat, **fup**, men dessa runor är rättvända; den ursprungliga, översta vällen saknas, den nuvarande är rekonstruerad.

Runorna ifråga, futharkens början, har således inte språklig innebörd utan är en märkning som för orgelbyggaren på ett siffermässigt sätt angivit vällarnas ordningsföljd.

Bertil Wester, *Gotisk resning i svenska orglar* (1936), behandlar utförligt Norrlandaorgeln. Han daterar orgelverket till »1400-talets förra hälft och inom denna tid sannolikt före 1430-talet». Orgelfodralets målningar är emellertid av tidig 1300-talskaraktär, och Monica Rydbeck håller för troligt, att orgeln i sin helhet är från 1300-talet.

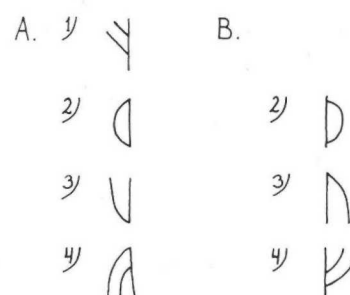

Fig. 4. Runor på vällarna till den medeltida orgeln från Norrlanda kyrka: A på manualvällarna, B på pedalvällarna.

Hörsne kyrka

Den äldsta bevarade delen av Hörsne kyrka är tornet, som under 1200-talets förra hälft fogades till en kärnkyrka med absidkor från 1100-talet, vars grundmurar påträffats under den nuvarande kyrkans golv. Det nuvarande koret och sakristian tillkom vid 1200-talets slut, långhuset under 1300-talets förra hälft.

Av sakristidörrens tre vågräta järnbeslag har två, de båda nedersta, samt döringen en gång prytt den ursprungliga kordörren från senare hälften av 1100-talet. I det översta av dessa båda gamla beslag har konstsmiden slagit in sin runsignatur (G 155). Inskriften är uppmärksamrad redan av Georg Wallin (1737). Ett litet runristat gravstensfragment (G 154) funnet under kyrkgolvet i samband med en reparation 1861 och avbildat av P. A. Säve 1864 är förkommet och förgäves eftersökt 1922 och 1970.

154. Hörsne kyrka

Litteratur: F 134. P. A. Säve, Reseberättelse 1864 (ATA), s. 138 f., samlingen S 170 II (konvolut 34) i UUB.

Avbildningar: Säve, teckningar i a. aa.

Gravstensfragment med runinskrift. Nu borta.

Den ende som har granskat G 154 är P. A. Säve, som i sin Reseberättelse 1864 under en teckning av fragmentet, fig. 5, redovisar det sålunda: »Runsten (fragm:t), 13 tum lång o. 3 Tum tjock, funnen år 1861 uti Hörsne kyrka under det gamla brädgolfvet derstädes, samt innehåller blott ordet eller namnet »Fullkvidr» o. runan * (=h). Flera delar af samma sten funnos ej under den fortsatta gräfningen.» Efter Säve har ingen sett till fragmentet. »Ej återf. 1922», noterar O. v. Friesen. Också 1970 eftersöktes det förgäves.

Uppgift om stenmaterialet saknas. Storlek ca 33×23×8 cm. Fragmentet utgör ett av den ursprungliga hällens hörn, av inskriften att döma det där gravtexten inletts. De bevarade resterna av inskriften står i två parallella rader med ett inbördes avstånd av ca 4 cm. Runornas höjd är 5–6 cm.

Inskrift:

fullkuipr : ... h - - - -

5   10

»Folkvid ...»

Fig. 5. G 154. Hörsne kyrka. Efter teckning av P. A. Säve.

Till läsningen: R. 11 har Säve uppfattat som övre hälften av en huvudstav utan antydan till bistav, av v. Friesen translittererad *i*. R. 12 är toppen av en huvudstav placerad på ett sådant avstånd från föregående, att mellan de båda huvudstavarna ryms bistav(ar) till båda eller åtminstone den ena av huvudstavarna.

Runföljden 1–9, som torde ha inlett den nu till största delen förlorade gravtexten, är mansnamnet *Folkviðr* Folkvid, belagt på fastlandet ehuru tämligen sällsynt. Från Gotland är det okänt. Det enda runskrivna belägget erbjuder runstenen Vs 13 på Anundshögsområdet utanför Västerås; under detta nummer i *Västmanlands runinskrifter* (1964) redovisas namnet utförligare. Av de medeltida beläggen (SMP-saml.) synes de flesta vara från Östergötland.

Dateringen är svår, snarast äldre medeltid. Stenens form tycks ha varit rektangulär, men härav vågar man ingenting bestämt sluta. Den punktformiga avslutningen på *h*-bistavarna finns företrädesvis i gamla inskrifter som G 138, G 203 men är trots allt ett osäkert indicium. Frånvaron av svarabhaktivokal ger inte heller utslag, eftersom sådan framför *r* är sällsynt ännu i Gutalagen (hs B 64 i Kungl. Bibl.), ursprungligen nedskrivna senast omkring 1220 (E. Wessén, *Svensk medeltid* 1, VHAA:s Handl. Filol. ser. 9, 1968, s. 149 f.).

155. Hörsne kyrka

Pl. 14

Litteratur: L 1947, S 70, F 133. G. Wallin, *Runographia gothlandica* [2] (i *Ups. Soc. Scient. Acta* 1744/50, 1751), s. 154, *Analecta Gothlandica* 1 (dep. i Kungl. Bibl.) s. 993; P. A. Säve, *Reseberättelse* 1854 (ATA) nr 30 a, s. 72, *Reseberättelse* 1864 (ATA), s. 123; C. Säve, *Brev t. P. A. Säve* 10.10.1858 (avskr. i hs R 623:5 i UUB, s. 576); H. Pipping, *Om runinskrifterna på de nyfunna Ardre-stenarna* (Skr. utg. av K. Hum. Vet.-Samf. Uppsala 7:3, 1901), s. 60 f.; O. v. Friesen, *Anteckningar* 1922 (UUB), s. 11; *Sveriges kyrkor*, Gotland bd 4 (1947), s. 41 f.; H. Gustavson, *Gutamålet* 2 (1948), s. 174; B. Hellner & S. Rooth, *Konstsmide* (1960), s. 20; B. Söderberg, *Gotländska kalkmålningar 1200–1400* (1971), s. 75; E. Svärdröm, *Svensk medeltidsrunologi* (i *Rig* 1972), s. 83.

Äldre avbildningar: Wallin, teckning i *Analecta*, s. 993; v. Friesen, avdragskopia i *Anteckningar* 1922, s. 10; J. W. Hamner o. O. v. Friesen, 2 foton (ATA); A. Edle, 2 foton 1936 (ATA), återgivna i *Sveriges kyrkor*, fig. 38, 39, samt i Hellner & Rooth a. a. fig. 23, 24.

Järnbeslag med runinskrift på den sida av dörren till sakristian som vetter mot kyrkorummet.

De ursprungliga dörrarna i de gotländska kyrkoportalerna är av naturliga skäl inte bevarade i samma utsträckning som den beständigare omfattningen. Bland de få helt eller delvis bevarade finns dock några

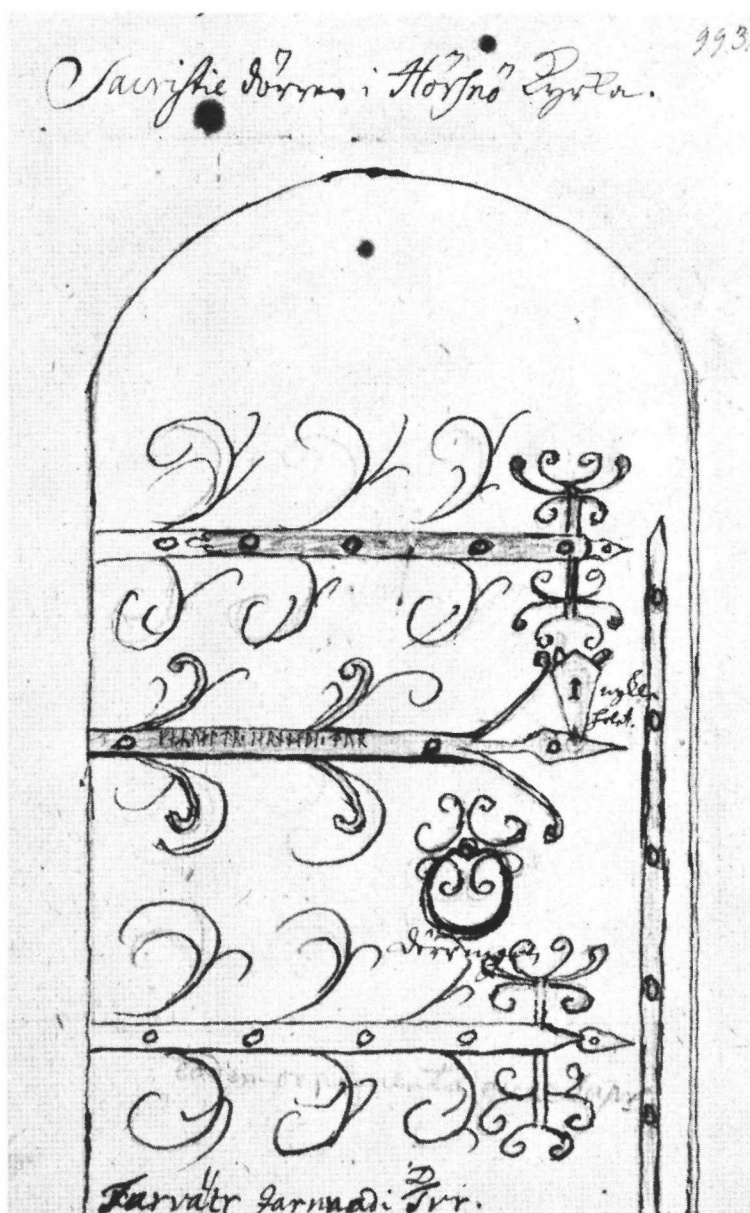

Fig. 6. G 155. Hörsne kyrka. Efter teckning av G. Wallin.

som hör till den äldsta typen vi känner i vårt land (B. Hellner i *Konstsmide*, s. 19f.). En av dem är Hörsnedörren, ett par andra, dock utan runor, finns i Fole och Gothem.

Två av de tre horisontella järnbeslagen, däribland det runristade, jämte ringen på Hörsnedörren har tidigare prytt den ursprungliga kordörren i den romanska kärnkyrkan från senare hälften av 1100-talet. Sin sekundära placering erhöll de vid slutet av 1200-talet, då det nuvarande koret och sakristian uppfördes. (Se *Sveriges kyrkor*, Gotland bd 4, 1947, s. 41f.) Från denna tid är också det tredje, översta beslaget.

Dörren uppmärksammades redan av Georg Wallin, som i sitt tryckta arbete *Runographia gothlandica* (1751), s. 154, under rubriken »In Janua Sacrae Templi Hörsne» t. o. m. anger datum för sin uppteckning av runinskriften, »Descr. d. 14. Febr. 1737. revis. d. 27. Febr. 1742». Teckningen i hans Ana-

lecta (fig. 6) har överskriften »Sacristie dörren i Hörsnö kyrka». P. A. Säve redovisar inskriften »å jernbeslaget på Sacristidörren» både i reseberättelsen 1854 och den 1864. Senare har inskriften granskats av O. v. Friesen 1922, för övrigt som den allra första i hans fältundersökningar på Gotland.

Den nuvarande dörren är 1,80 m hög, 86 cm bred, den ursprungliga har varit högre och smalare. Det runristade beslaget, ett ursprungligt gångjärnsband, sitter i höjd med nyckelskylten, är 70 cm långt och 4 cm brett. Det är utfört med stor omsorg. De utklivna krokarna är smidda för sig och hetsade vid bandet. Detta har i mitten en grund ränna med en skrodad begränsningslinje. Runinskriften, 12 cm lång och 12 mm bred, är anbragt mitt på beslaget, ovanför rännan, med dess övre begränsningslinje som nedre ramlinje och beslagets kant som en övre. Inskriften är skrodad, runorna säkert och distinkt utförda.

Inskrift:

garualtr · iarnnapi · tur

5   10   15

»Gairvald järnbeslog dörren.»

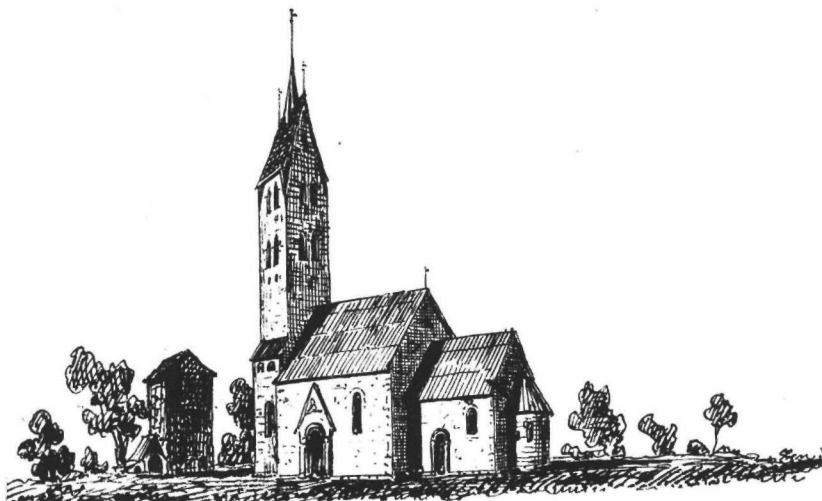
Till läsningen: Alla runorna är säkra. Runorna **a**, **n** och **t** har dubbelsidiga bistavar, **r**-runorna öppen bistav, **p**-runan lång bistav. Skiljetecknen består av en punkt; intet skiljetecken vid inskriftens början och slut. Ett tämligen långt tvärstreck mitt på huvudstaven i 17 **t** har av O. v. Friesen uppfattats som en stingning (»säkert stunget»). Det är också utmärkt på teckningen i Wallins *Analecta* men icke i hans tryckta text. Strecket är emellertid för långt för att vara normal stingning, jfr 1 **g**. Dessutom är runornas former (dubbelsidiga bistavar, **r**) och ortografin i övrigt så ålderdomlig, att man knappast väntar sig en stungen runa för **d**. Strecket är alltså sannolikt en skada, jfr liknande framför 1 **k** och efter 18 **u**. Sistnämnda runa har också en långsträckt, mindre skada i toppen mellan huvudstav och bistav (v. Friesen: »Knappast stunget, en mkt grund fåra»). Språkligt sett står runan **u** här regelrätt för *fgutn. u*.

Wallins läsning, också återgiven av Liljegren (L 1947): **farualtr · iarnnapi · tur**. – P. A. Säves överensstämmer helt med den ovan hävdade. Carl Säve skriver i ett brev till brodern 1858: »Hörsne dörrbeslag har jag aldr. sett ritadt förr; förbättringen af *Garvaltr* (för *Farvaltr*) var präktig!» – v. Friesen: **garualtr · iarnnapi · dur**.

Inskriften är alltså en signatur. Smidesmästarens namn, *Gairvaldr*, välbelagt men tämligen sällsynt, förekommer i tre andra gotländska runinskrifter, se G 101. Alla tre är ortsbestämda, G 101: **gairualtr : i : lyum** (Lye), G 123: **gairualr : i ueskini** (Västkinde), G 210 : **kairualtr : i berhi** (Bjärs, Västerhejde sn). Hörsnemästarens hemort är inte angiven, ett ålderdomligt drag om man så vill, kanske Hörsne och i så fall självklar. Andra ålderdomligheter är **r**-runans form, dubbelsidiga bistavar, den etymologiskt riktiga användningen av **n** i namnets förled, bibehållet *rn* i **iarnnapi** (dubbelskrivningen av *n* torde ha tillkommit av misstag).

Runföljden 9–16 är i sig intressant som vårt tveklöst äldsta belegg på det regelrätt nomen-avledda verbet fsv. *iærna*, isl. *jarna*, *fgutn. iarna*, som i medeltida källor eljest huvudsakligen är bevarat i det adjektiviskt brukade part. pret. *iærnaþer*.

B. Hellner daterar smideshistoriskt dörren till mitten av 1100-talet. Kyrkans byggnadshistoria senarelägger dateringen något, ca 1180 har nämnts. Därmed är också inskriften tidsbestämd, senare hälften av 1100-talet.

Gothems kyrka

Av den ursprungliga kyrkan från 1100-talet återstår endast några reliefer inmurade i huvudportalens röste. Äldst i den nuvarande kyrkan är koret från 1200-talets början, därefter kommer långhuset från århundradets mitt. Tornet, som ursprungligen var planerat att byggas över långhusets västparti, började uppföras under slutet av 1200-talet och fullbordades vid 1300-talets mitt.

I kyrkan finns sammanlagt sju runristningar: gravstenen G 158 i korgolvet, vars inskrift upptecknades av Linné 1741 och även av G. Wallin, bildstenen G 157 under och framför altaret, först noterad av P. A. Säve 1844, runstenen G 156 på kapitälet till tornbågskolonnen, som tidigast lästs av Säve 1864; i sin beskrivning 1855 av korstolen från 1300-talet nämner Säve dessutom i förbigående: »I rygg-fodringen öfver sätena äro chor-karlarnes namn ritade med runor» (G 159), men han uppger inga runföljder för de fyra inskrifterna.

156. Gothems kyrka

Pl. 15

Litteratur: F 75, W 125. P. A. Säve, Reseberättelse 1864 (ATA), s. 114; C. Säve, Runologiska anteckningar 15 b, 16 (ATA); O. v. Friesen, Anteckningar 1923 (UUB), s. 83; Sveriges kyrkor, Gotland bd 4: 1 (1947), s. 101 f.

Äldre avbildningar: P. A. och C. Säve, teckningar 1860 i Runologiska anteckningar; P. A. Säve, kopia av runslingan i Reseberättelse 1864; A. Edle foto 1945 (ATA).

Runsten, placerad som täcksten till tornbågskolonns kapitäl med den runristade sidan vänd uppåt.

P. A. Säve ger det första meddelandet om runstenen 1864: »Runskrift [skiss] å n:a öfverkanten af vestligaste par-pelarens capitël, hvilken väl ford. varit en grafsten, som för sitt sednare ändamål blifvit stympad på alla sidor, jämväl nederkanten af denna runskrift.» Men då var fyndet några år gammalt. »Funnen och afritad af P. A. & C. Säve, d. 4 Aug. 1860», skriver Carl Säve 1866 på en teckning i sina Runologiska anteckningar 16 (ATA), fig. 7. Stenen granskades 1923 av O. v. Friesen, medan den av E. Wessén enbart noterades.

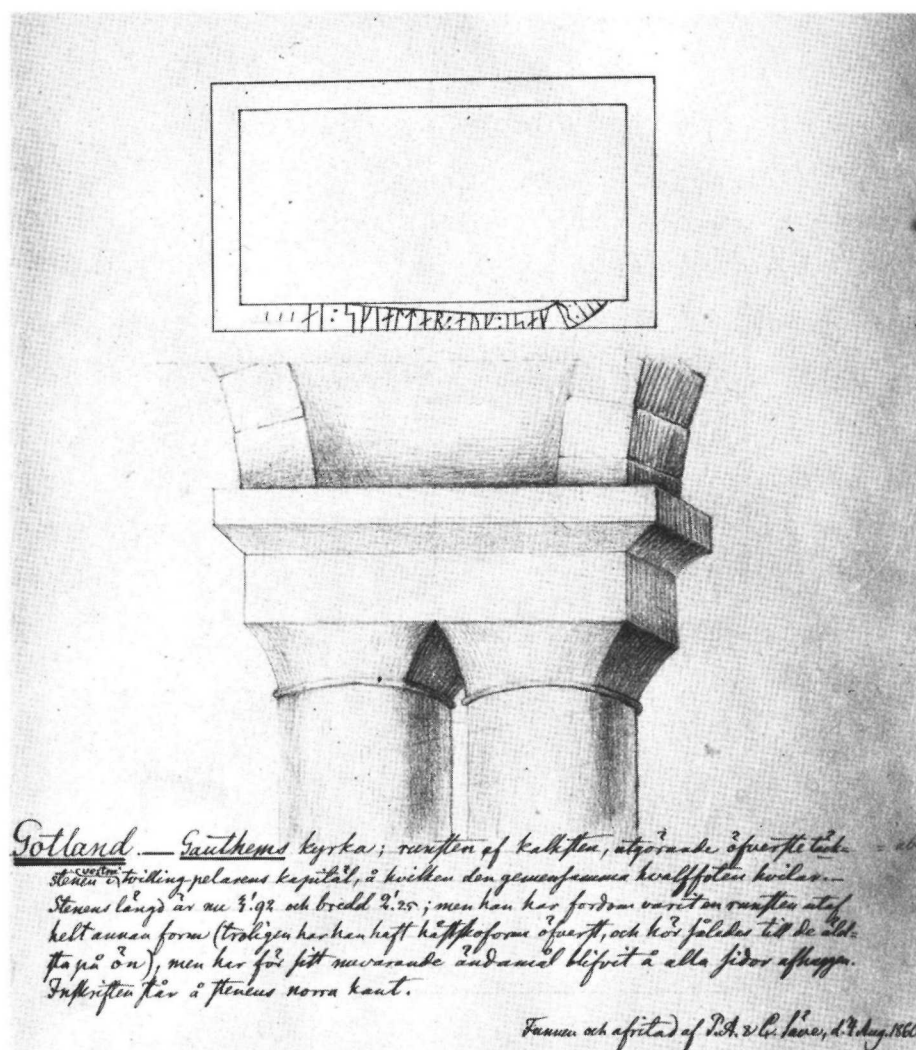

Fig. 7. G 156. Gothems kyrka.
Efter teckning av P. A. och
C. Säve 1860.

Grå kalksten. Den ursprungligen resta runstenen (ej gravsten) har på 1200-talet omformats till en 13 cm tjock rektangel, 116×66 cm stor, med hålkälad underkant. Den utskjutande delen är ovan till 5–8 cm bred. Innanför den norra kanten på stenens övre, fria yta är här ett ca 70 cm långt stycke av en runslinga tillgänglig. Slingans yttre ramlinje är delvis avskuren vid omformningen. Runornas fulla höjd är nära 8 cm.

Inskrift:

... - l : skialtar : auk : isakr : au ...

5 10 15 20

»... Skölds(?) ..., och Isak ...»

Till läsningen: Runorna **a** och **t** har dubbelsidiga bistavar, **r**-runorna öppen form, **s**-runorna är av normaltyp. Av r. 1 återstår bara nedre hälften av huvudstaven. Framför denna är utmed kanten varje spår av runor borta. 2 **l** är säker liksom alla de följande runorna. Med borthuggningen av den nedre ramlinjen under r. 3–17 har runornas baser gått förlorade; särskilt märkbart i fråga om r. 14–17, som dock har sina karakteristika bevarade. 8 **t** är icke stungen. Toppen av 20 **u** är dold.

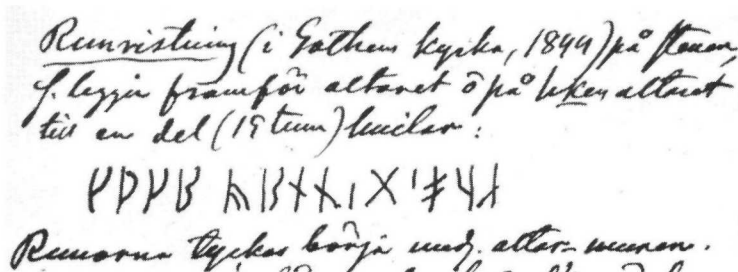

Fig. 8. G 157. Gothems kyrka. Efter uppteckning av P. A. Säve.

P. A. Säve har samma läsning utom i början och slutet: 1–2 **ai**, r. 19–20 olästa. – O. v. Friesen: 1–2 **li**, 19 **i**, r. 20 oläst.

Namnet *Isakr* är ett av de tidigast inlånade bibliska. I Norge och Danmark finns belägg från 1100-talet, i Sverige är det hittills känt först med det småländska Hemmingi (gen.) Jsacson (1292, SD 2, s. 130). Runbelägget på G 156 är därmed det tidigaste bevarade på svenskt område. Det är dessutom anmärkningsvärt genom sin fornsvenska form. Inskriften innehåller sannolikt ännu ett personnamn, **skialtar**, regelrät genitivform av ett fsv. *skioldr*. Runföljden torde ha ingått i en bestämning till ett med *Isakr* samordnat namn. *Skioldr* är som personnamn sällsynt, förekommer med ett 1300-talsbelägg i Norge och som namn på en svensk man i Njals saga (kap. 41). Som binamn finns det med några få belägg på Island och i Norge. Dessutom föreligger det i ortnamn från olika delar av Norden.

Grafiskt och språkligt tillhör inskriften runstenstiden fränsett namnet Isak, som gör en datering till 1100-talet rimligast.

157. Gothems kyrka

Pl. 15, 16

Litteratur: S 64, F74. P. A. Säve, Gotland 1864 (hs S 40 o i UUB), s. 66; G. Svensson t. Riksantikvarien 15.7.1949 (ATA); G. Svahnström t. Riksantikvarieämbetet 7.5.1957 samt Ämbetet t. Pastorsämbetet i Gothem 18.5.1957 (ATA).

Äldre avbildningar: G. Svensson, 4 foton 1949 (ATA); H. Gustavson foto (detalj) 1974 (ATA).

Bildsten med runinskrift. Den ligger som golvsten mitt i absiden, framför och under altaret.

Stenen nämnes första gången av Carl Säve i Gutniska urkunder 1859 (S 64): »Funnen 1844», senare i broderns anteckningar från 1864 (hs S 40 o): »Runristning (i Gothems kyrka, 1844) på stenen, som ligger framför altaret o. på hvilken altaret till en del (15 tum) hvilas». Fig. 8. Däremot finns den inte medtagen i P. A. Säves utredigerade Reseberättelse 1864, sannolikt beroende på inskriftens besynnerlighet. O. v. Friesen har registrerat den som »Gravsten(?)» och »Borta». Vid kyrkorestaureringen 1949 återfanns den på sin gamla, medeltida plats. Amanuens Gilbert Svensson vid Gotlands Fornsal, som samma år anmälde återfyndet till Riksantikvarien, ger förklaringen: »Stenen har sedan 1906 varit dold under en då ditlagd cementplatta med tillhörande knäfall. Endast den yttre kanten bildade ett trappsteg upp till denna högre plattform. Då cementen lades dit, skyddade man stenen med ett gruslager närmast bildstenen, varför cementen var lätt att avlägsna utan att ytterligare skada stenen.» Även om en del av stenen och också av runinskriften ligger dold under altaret och därmed oåtkomlig, har man icke ansett sig böra företa de omfattande arbeten som en friläggning skulle kräva. Landsantikvarie Gunnar Svahnström skriver 7.5.1957: »Det murade medeltida altaret skulle delvis behöva rivs och altarskranket borttagas. Med hänsyn till att

In Choro Templi GOTHM.

✠ IIRYTRNTRPIR#HPR. NIRTINPTIT:
 #IR#I#I#I: P#NI: T#I#I#I#I
 ✠ Y+IRN#RI#Y: IRI+T. IRIIN#Y#NMIR.
 #IYNI#Y#IRIY#NI#Y# PIRYIBIY PNB.
 #Y#R+BIY#NBJ: I#I#I#I#I#I PIR#NIG-
 7IK#P#I#N#Y#I#Y#I#Y#N# I#R#I#I#Y#I#R#I#Y#P# #R-
 H#I#I

Fig. 11. G 158. Gothems kyrka.
Efter G. Wallin, Runographia
Gothlandica 2, s. 155.

Gravsten med runinskrift. Den ligger i korgolvet, omedelbart nedanför altarestaden, S om kyrkans mittlinje, med huvudändan i V. Stenens södra kant befinner sig 1,30 m N om den södra korväggen.

Gravstenens tidigast kända plats är koret. Linné antecknar från sitt besök i Gothem den 2 juli 1741: »Kyrkan war wacker, en stor runsten låg i Koret, på hwilken följande ord kunde sees: [uppteckning med runor]», fig. 9. I den tryckta reseberättelsen står detta sammanfattat så: »En stor Runsten låg i Choret med mycken Skrift.» Den uppteckning som Linné lätit G. Wallin få (Wallin, *Analecta* 1, s. 639, ej av Linnés hand) har överskriften: »I koret af Gudhems kyrkja en stor Runsten med följande [uppteckning]», fig. 10.

År 1751 återger G. Wallin i tryck (*Runographia Gothlandica*) en läsning, fig. 11, som är identisk med Linnés. Men av den tryckta kommentaren samt av ett handskrivet meddelande (*Analecta*, s. 1046) jämte en uppteckning (*Analecta*, s. 711), fig. 12, framgår att Wallin själv besökt Gothem minst två gånger för att granska rungravhällen i koret. Första gången, den 20 januari 1738 (alltså tre år före Linné), hindrades han av stark kyla och räknade med att överlåta uppgiften på andra. Andra gången, ovisst när, var visserligen en »ganska klar sommar dag», men fastän han »med största flit» och »med hielp af kyrkoherden Cedren» försökte komma tillrätta med inskriften och t. o. m. gav sig på textpartier, som Linné har gått förbi (högra långsidan och fotändan) kvarstod de flesta oklarheterna (*Analecta*, s. 1046 jämte teckning s. 711). Det är möjligen anledningen till att Wallin föredragit att publicera den uppteckning som han fått av Linné framför sin egen. Han gör dock en kommentar, som grundar sig på självsyn. Wallins meddelande i *Analecta*, s. 1046, och den tryckta kommentaren i *Runographia Gothlandica* (1751), s. 155 f., må här i tur och ordning citeras in extenso.

»Om Runstenen i Gothems kyrko-chor. På en ganska klar sommar dag och med största flit, sökte jag, med hielp af kyrkoherden Cedren at taga af denna; men all flit utrettade icke stort; ty, som runskriften varit fin och icke så synnerligen diup, har han på den ena sidan af trampande och gående blifwit aldeles bortnött och på den andra nästan aldeles otydelig. Hwad som kunde utredas och gissas til, finnes Lit. K, just likt originalet; men frucktar, at äfwen här af ingen mening hemtas kan. . . . Hr Cedren lofwade mig få weta, ho denna stenen ägde; men ehuru jag derom 2 a 3 gånger påmint, har det ei skedt.» »Lit. K» är *Analecta*, s. 711 (här fig. 12).

»XVIII. In Choro Templi Gothem. [Uppteckning, här fig. 11.] Lapis est magnus, vetustus etiam, circulo & cruce ornatus fere in medio, sed ubique ἄλογος h. e. mira Runarum congerie illustris sine sensu & sermone. Non ipse descripsi, erat enim, cum ibi essem prima vice, die 20 Januar. 1738. nimia vis frigoris, proindeque aliis hoc onus imposui. Scripturam igitur, ut illam accepi, heic tradere cogor, admodum suspectam & prope inextricabilem. Nonnulla quidem enodare conatus sum, & nomina villarum eiusdem Paroeciæ *Geruede, Vaters, Kirkebinge* vel *Kyrkobiers* deprehendisse ibi mihi videor: quoniam vero characterum omnimoda ubique regnat confusio, neque de illorum cum ἀρχετύποις conformitate certus

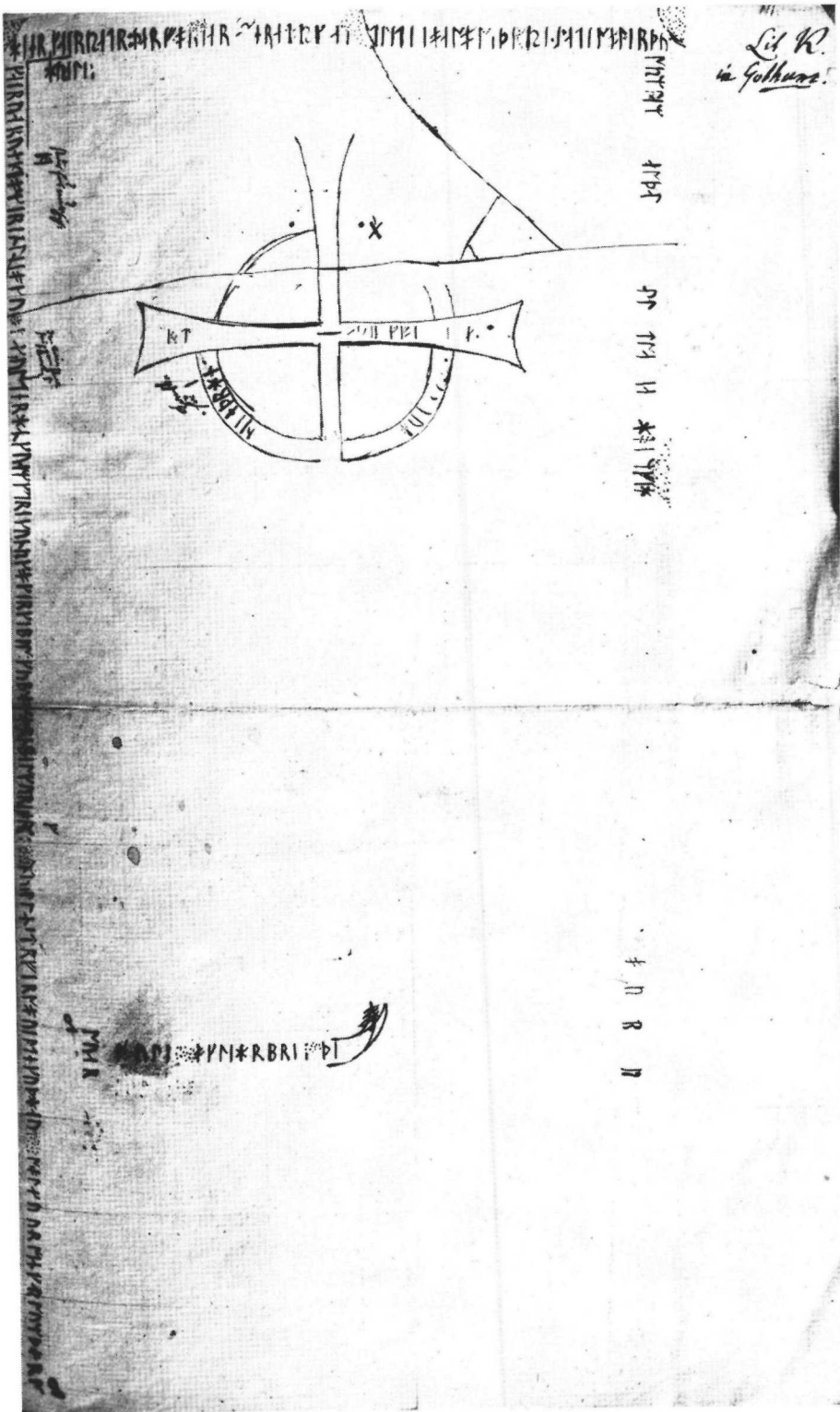

Fig. 12. G 158. Gothems kyrka.
Efter uppteckning av G. Wallin,
Analecta 1, s. 711.

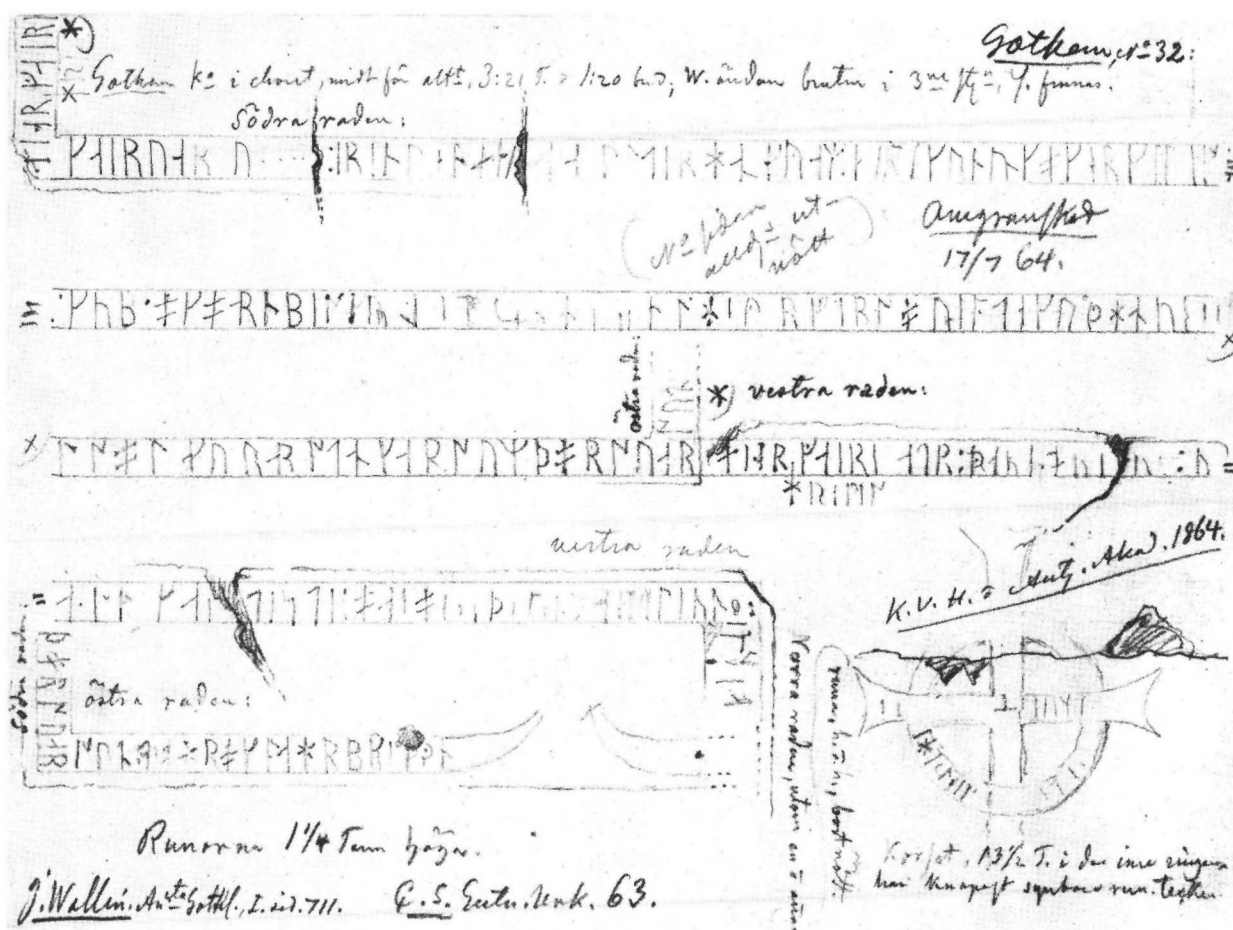

Fig. 14. G 158. Gothems kyrka. Efter uppteckning av P. A. Säve i S 170 II (koncept).

neskrift omkring, som mestendels var udslidt og ukiendeligt.» C. G. Hilfeling som 1799 tecknade av andra gravstenar i Gothem har inte alls ägnat sig åt G 158. Hos N. J. Ekdahl finns den inte med, ej heller upptagen i kyrkoinventariet 1830. Inskriftens bedrövliga tillstånd har förmodligen avskräckt. J. G. Liljegren registrerar den (L 1734) med hänvisning till Wallins tryckta utgåva men utan redovisning av texten: »Lina ting, Göthem. En stor sten med kors och cirkel samt en lång svårläslig inskrift.»

P. A. Säve har varit på platsen upprepade gånger. Reseberättelsen 1864 (s. 115 f.) innehåller följande: »Runsten (i kyrkans chor), 3:21 lång o. 1:20 bred, hvars vestra ända är brutet i 3:ne stycken (som finnas). Runorna äro ytterst svårlästa, 1 1/4 tum höga o. till en stor del alldeles bortnötta. — Ehuru denna runskrift är af mig (o. C. Säve) påsedd redan 1844, granskad 1855 och jemväl införd i Gutn. Urk. N:o 63 af C. Säve, så, för dess stora märkvärdighet, må hon här åter anföras [uppteckning, se fig. 13 här, translittererad s. 58]». Efter redogörelsen följer avskrifter av uppteckningarna i Wallins *Analecta*, s. 639 (=Linnés läsning) och s. 711 (=Wallins läsning). Säve har helt visst lagt dessa äldre uppteckningar till grund för sin egen, men självständiga teckningar (fig. 14 och 15 här) förvaras i samlingen S 170 II, den ena (fig. 14) synbarligen koncept, den andra (fig. 15) renritning efter den förra. Båda har påskrivna hänvisningar till S 63 och till Wallin s. 711. Renritningen har dessutom anmärkningen »Icke insänd t. V.H. o. Ant. Akad.». På konceptet står »Omgranskad 17.7.64» och »K.V.H. o. Ant. Akad. 1864», dvs. en anteckning om att den redovisas i Reseberättelsen 1864.

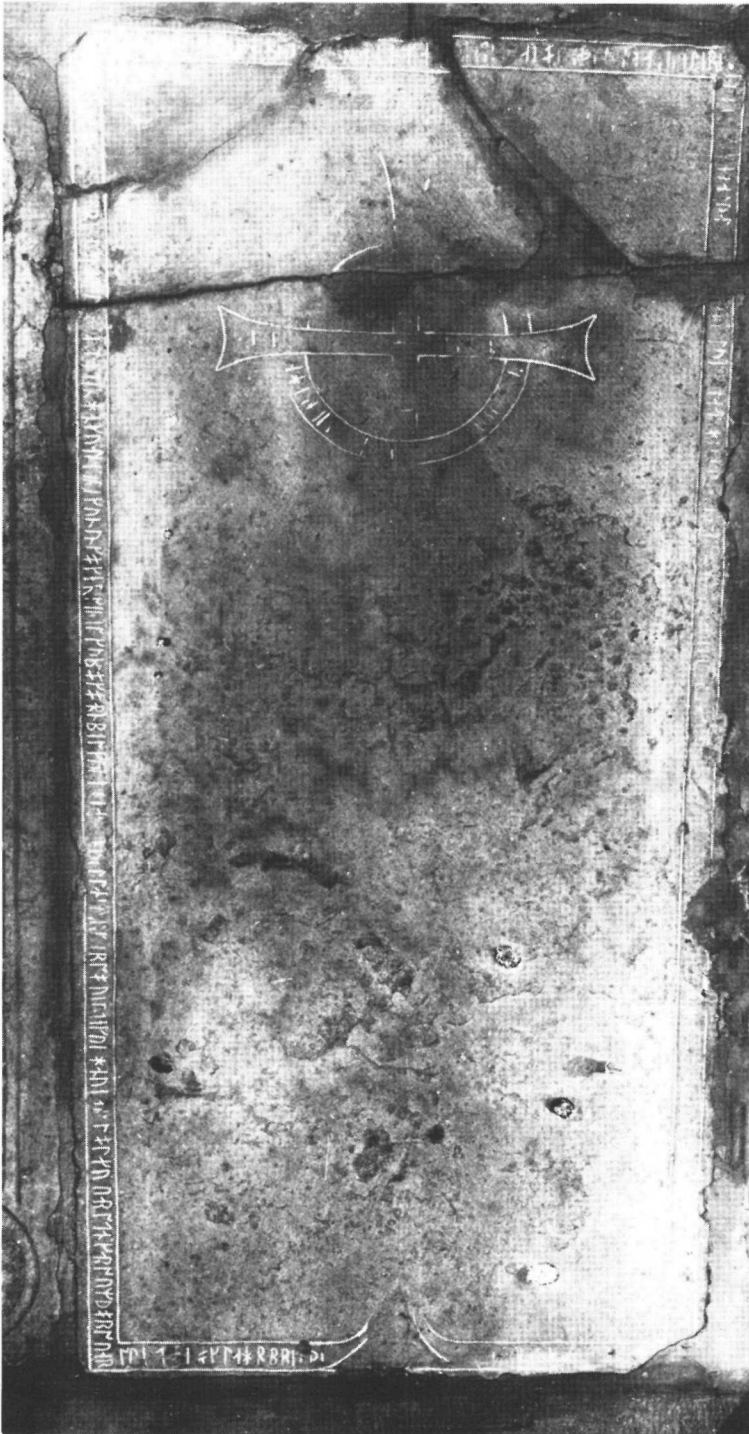

Fig. 16. G 158. Gothems kyrka. Foto J. W. Hamner 1923 (O. v. Friesens imålning).

O. v. Friesen har granskat stenen två gånger, 29.7.1922 och 18.7.1923. Vid det första tillfället antecknar han: »Inskriften till största delen oläslig eller svårläst. Runorna ifyllda efter synlighet med bredare och smalare streck.» Stenen fotograferades både med och utan ikritning, men återgivningen är så bristfällig, att v. Friesens läsning inte kan redas utifrån ikritningen; v. Friesen har också tillagt: »Kopian täcker ej hela inskr. Granskn. af stenen med ledn. af P. A. Säves teckn., se foto, behöflig.» En anteckning 1923 lyder: »Rungravst. på s. sidan i korgolfvet granskades och ifylldes å nyo med ledn. av Wallins *Analecta*» (foto av denna ikritning torde vara det här i fig. 16 återgivna). Vad v. Friesen tror sig kunna någorlunda säkert urskilja av texten, redovisar han under reg.nr 73.

E. Wessén finner 1944 att golvet i koret är »täckt av en sammansydd och fastspikad bastmatta, som gör stenen svåråtkomlig». Han har emellertid kunnat bestämma stenens läge, ger dess mått (längd och minsta bredd) och meddelar att den är brusten varvid en del av stenen sjunkit något i golvet. »Ristningen mycket hårt sliten. En närmare granskning av inskriften f.t. omöjliggjord genom den fastspikade mattan.» Någon läsning av Wessén finns alltså inte.

Grå kalksten. Svagt trapetsoid form. Längd 2,32 m, bredd 1,15–1,05 m. Det 4,5–5 cm breda skriftbandet följer stenens fyra kanter, vid fotändans mitt är det delat med avsmalnande, uppsvängda ändar, mönstret har här nu ingen avslutning. Vid huvudändan finns mitt på stenen rester av ett ringkors. Detta har också burit runskrift, i varje fall i korsarmarna och ringens nedre halva. Den fina ristningen är hårt ytskadad av trampslitning, till stora delar helt förlorad, och var så synbarligen redan på 1700-talet, även om en jämförelse med äldre läsningar visar, att förstörelsen sedan dess fortskridit ytterligare. Förslitningen gäller särskilt stenens högra hälft och mittpartiet. Runorna står fritt i bandet, når med sina toppar och baser ej fram till ramlinjerna; höjden ca 3,5 cm. Huvudändans, högra långsidans och norra delen av fotändans runor står med topparna riktade mot stenens kant, den vänstra långsidans och södra delen av fotändans med baserna mot kanten. Inskriften läses också i den nämnda ordningen.

Inskriftens nerslitna tillstånd har medfört, att de äldre läsningarna starkt divergerar. Texten torde ursprungligen ha bestått av 350–400 runor. Som mest (Wallin) har 230 tecken kunnat urskiljas; beträffande ungefär hälften av dessa råder överensstämmelse mellan de olika äldre läsningarna – möjligen föreligger successiv påverkan – därtill kommer att vissa av de överensstämmande runföljderna icke ger mening och förmodligen rymmer en och annan felläsning. Jag har därför som huvudtext nedan givit den läsning, som vi, med vederbörlig prövning av äldre läsningar, kommit fram till vid Runverkets granskning 1974 (E. Svärdström och H. Gustavson). Efter kommentaren till denna redovisas samtliga äldre läsningar (Liné, Wallin, Säve, v. Friesen) var för sig.

Texten har av alla ansetts vara ovanligt svårläst. Somliga partier är blanknötta med helt förlorad skrift, och mer än hundra runor framträder nu endast med svagt skönjbara huvudstavar eller rester av sådana på mycket ojämnt avstånd från varandra. Det har därför synts meningslöst att hela den långa inskriften igenom vid translittereringen på vanligt sätt markera varje huvudstav och lucka i texten med streck respektive tre punkter. Jag har föredragit att i vissa fall – det gäller huvudändans text och fortsättningen på högra långsidan och fotändan samt korsets – för överskådlighetens skull inskränka beteckningen till tre punkter och först i kommentaren uppge antalet huvudstavar i sådana partier, där något innehåll ändå inte nu kan utvinnas. Däremot tillämpas beträffande den bättre bevarade vänstra långsidan och dess fortsättning den vanliga principen med redovisning av varje enskilt tecken och lucka. Med planschbilden (17) till hands torde läsaren icke ha någon svårighet att följa beskrivningen. Tillvägagångssättet åsidosätter inte heller tidigare tolkningsförslag, eftersom dessa är ofullständigare och delvis felaktiga.

band rester av 4 huvudstavar, av vilka den sista (43) har ansatsen till en **k**-liknande bistav bevarad (**k**, **m** eller möjligen **r**). – 44 **k** är ej stungen. Nedre hälften av huvudstaven i 45 **a** är bortnött, likaså överdelen av 46 **i**. Binderunan 50 **tr** är mycket grund och delvis bortnött; nu återstår ett litet stycke av huvudstaven nedtill, hela **r**-bistaven, **t**-bistavens avslutning. Intet skiljetecken mellan 50 **tr** och 51 **u**. Av r. 52 återstår bara en huvudstav, av r. 53 efter brottet endast rester av nederdelen till en huvudstav. På r. 55 inga spår av bistav. R. 56 är större delen av en huvudstav; till höger möjligen svaga spår av en **n**-bistav (Linné, Wallin och Säve har läst **n**). R. 57 är en huvudstav med en **l**-bistav eller överdel till någon annan bistav. R. 58 är en på mitten något skadad huvudstav; till höger om denna två små spår av nederdelen till ännu en stav (59). Av 60 **o** återstår huvudstaven och nedre bistaven samt ett kort stycke av högra delen av den övre. 61 **k** är tydlig. R. 62 är en huvudstav med ett stycke av en bistav upptill till höger (**u**?). 7 cm på andra sidan om brottet finns en huvudstav utan spår av bistav (63). R. 64 är två korta stycken av en huvudstav. Efter utrymme för en runa, där en **l**-bistav möjligen skymtas, står 65 **t**. R. 66 är en hel huvudstav, **i**. R. 67 är delar, upptill och nedtill, av en huvudstav samt nedre delen av en sannolik **r**-bistav (för lång som **n**-bistav). Avståndet från 50 **tr** t. o. m. 67 **r** är 42 cm (drygt 20 runor). Därefter blir inskriften tydligare. Av 73 **m** återstår översta och nedersta delarna av huvudstaven samt större delen av vänstra bistaven. 74 **f** har huvudstaven bevarad jämte spetsen av inre bistaven och nedersta delen av den yttre. 75 **i** har förlorat toppen. 76 **r** har huvudstaven bevarad samt översta spetsen och mellersta delen av bistaven. R. 81 är en klar binderuna **un**. R. 85 **i** förefaller ej stungen. Av 86 **r** saknas mellersta delen, runan är dock säker. I 87 **k** är ett stycke av huvudstaven bortnött nedanför bistavens anslutning. Av r. 89 återstår huvudstaven och ett litet stycke av en bistav till höger, övre ansättningen av en nedre **b**-bistav. I 91 **s** saknas mellersta leden. Bistaven i 93 **u** är grund men säker. I 94 **b** är större delen av övre öglan bortnött, den nedre är tydlig; runan har icke varit stungen. Binderunan 98 **ar** är tydlig så när som på mellersta delen av öglan i **r**. Av r. 105 (**b**) återstår bara två små stycken av huvudstaven och anslutningen av övre öglan vid toppen. Av r. 106–109 urskiljes delar av huvudstavar men inga säkra bistavar. Efter utrymme för en eller två runor rester av 5 huvudstavar (110–114). R. 115 torde vara **l**. R. 116 är en hel huvudstav, r. 117 övre delen av en sådan. R. 118 är en huvudstav med delar av en **p**-liknande bistav. R. 119 är större delen av en huvudstav med utrymme för bistav till höger, möjligen rester av **u** eller **r**. R. 120 är en hel huvudstav med gott utrymme för bistav till höger; möjligen skymtas en övre **f**-bistav. R. 121 är en klar huvudstav utan bistav, sannolikt **i**. R. 122–136 är säkra; 129 **i** dock skadad på mitten, varför det inte kan avgöras om runan har varit stungen (Säve och v. Friesen läser **e**). Efter en skada som något berört högra bistaven i 136 **m** urskiljes nederdelarna (drygt hälften) av en säker lodrät stav (137) och en osäker, båda utan spår av bistav; kan tillsammans möjligen ha utgjort en **u**-runa. En fördjupning upptill på följande runa (138) är sannolikt en **l**-bistav. R. 142 är binderuna **ak**, **k** är icke stungen. Binderunor är också 145 och 150 **ar** samt 148 **an**. 149 **k** är ej stungen. Runföljden 146–150 är säkra. Mellersta leden i 161 **s** är grundare än runans övriga. R. 162 är tydlig binderuna **un**, ehuru nedre delen av **u**-bistaven är bortslagen; **n**-bistaven ligger i bortslagets övre kant. I 163 **u** är bistaven svag och avbruten av skador. 164 **t** är säker, förefaller icke ha varit stungen (tidigare läst **t**). Av r. 165 finns bara nedersta spetsen av huvudstaven kvar (**a**). 166 **h** är skadad på mitten, endast ena kryss-stavens (nedifrån vänster och uppåt) spetsar bevarade. 167 **r** har förlorat övre delen av bistavens ögla. R. 168–176 är tydliga; dock saknar 173 **r** och 175 **r** nedersta spetsen av bistaven. Av r. 177 återstår bara nedre hälften av en huvudstav (**m**). Övre hälften av huvudstaven i 178 **p** är borta i en skada; runan förefaller knappast ha varit en binderuna **ap**. Intet skiljetecken efter 179 **i**. – Korsarmarnas runrester kan icke identifieras; endast några ytterst svaga spår av huvudstavar kan skymtas, bistavarna är helt utplånade. – I korsringens nedre vänstra kvadrant urskiljes efter en hel huvudstav (180) en säker **o**-runa (181) följd av rester av 4 huvudstavar, i den nedre högra kvadranten endast rester av 4 stavar.

Endast en runa 3 **e**, är säkert stungen. Däremot finns det ett flertal binderunor, 10 stycken, regelrätta i fem olika kombinationer, **an**, **ar**, **ak**, **un**, **tr**.

Linnés läsning, som omfattar enbart västra och södra kanternas text, har vi i tre versioner, det egen-

händigade manuskriptet till Iter Gotlandicum (fig. 9), den uppteckning i Wallins *Analecta*, s. 639 (fig. 10), som, ehuru av annan hand än Linnés, av denne överlämnats till Wallin, samt slutligen den i Wallins *Runographia Gothlandica* tryckta uppteckningen (fig. 11). Den sistnämnda har redigerats för trycket av Wallin. Beträffande graden av ursprunglighet hos de båda andra sinsemellan vet man ingenting. Jag följer här Linnés manuskript, med stöd av *Analecta* i oklara fall, (huvudstavar utan bistavar har när de förekommer enstaka translittererats **i**, flera i följd däremot - på samma sätt som de obestämbare runorna): [västra kanten] + **ier kairuatr : p̄ir · on̄ipr · leraikaitl : atiroiaoki : pkui : lao - - -** [södra kanten] + **kairuoriom : irinl : ir - - u × fultirhakuamfirikuninkokirkibik · kub · okornbikkub - - ianhn - - - - l ... kirsouiltikupoam - solkuuarsiānkarsump · orsuai.**

Wallin (*Analecta* s. 711): [västra kanten] **hier | huili : | kairuatr : parf · o - - ar ... eraiuka - ... tlit - - oasos - p - ui - - atisolirpu** [norra kanten] **sumlam ... aspal ... all ... tsa ... ia ... h - imfih ... o ... u ... r ... u ...** [södra kanten] **kairuaruakiomirinl · - - oku ... ākulterhānkūamfirikunuk okirkibis : kub · okornbiskurihg : ... n - - llān - trfirsoiltekuphau ... solākuuarstānkarsumporsuar** [östra kanten] **sul - ... oklihrbr - - ... pi** [korsringen] **... eprhn ...**

P. A. Säve (Reseberättelse 1864 och S 170 II): [västra kanten] **hier | huilis | gair - atr : ōari · - - - ... - - : ua · - - ma - ... t - - t - - oa - o - - p ... li - l ...** [södra kanten] **kairuaru ... : irinl - - a - - ialtnrhānyam · firikunūnok erki - iskub · okoar̄nbisku - ... n - h - lrfirsoyltekuphanu - - solakur̄ar stānkarsumporsuar** [östra kanten] **suntahroklahrbrimōn** [korsringen] **... ihrl ...**

v. Friesen (F73) ger följande translittererade text: [västra kanten] **hier | huiliṣ | kair[u]atr : ...** [södra kanten] **kairuatr : ... hān kuam [f]iri kunūnk ok erkibiskup ok oarn bisku[p] ... so uilte ku[p] hānum ... solaku uar stankar sum pors uar** [östra kanten] **su[nu]t[ah]r ok lahr brimapi.**

Den ende som gjort ett uttalande om innehållet i inskriften är Carl Säve, som åberopar brodern Pehr Arvids granskningar 1844 och 1855 och ger följande transkription (S 63): *Hiar hwilis Gairvatr ... Gairwa(tr) ... ltr, hann kwam firi kunung ok arkibiskup ok warn biskup ... so wildi Guṣ hann wi ... Sol ok Ur war stangar, sum Pors war sundaghr ok Laghr prim* (staf). Kommentaren lyder: »Denna långa och för Gotlands historia troligtvis fordom högst viktiga inskrift är, tyvärr, till en del alldeles utplånad, till en del högst svårläst. Det tyckes vara tal om någon utsänding, som, kanske i landets eller kyrkans ärenden, 'kom inför konungen, ärkebiskopen och inför vår (d. ä. Linköpings) biskop'. - Årsuppgiften synes innehållas uti, att *pors* var söndagsbokstaf och *Laghr prim*, hvilket inträffade åren 1210, 1305. Det sistnämnda är väl då det antagligaste, och runstenen blir då den äldste på Gotland med utsatt årtal. Men äfven de föregående orden *Sol ok Ur* (om de blifvit rätt åtskilda) tyckes hänvisa på en annan tidsbestämning. Man måste likväl då taga dem omvändt, d. ä. *Ur* såsom söndagsbokstaf och *Sol* som prim, och man får då året 1435. Men hvad betyder då ordet *stankar* eller *stangar*? kan det vara *stank-ar* (stänk-år) eller *stang-ar* (stäng-, el. stång-år)? Allt är här mycket osäkert, utom den först omtalade årsbestämmelsen.» Säve stannar alltså för 1305. Hans uttalande åberopas i Sveriges kyrkor, Gotland bd 4: 1 (1947), s. 102. O. v. Friesen har ingen kommentar till sin translittererade text och inte heller något förslag till tolkning.

Gravstenen är lagd över Gairvat. Mansnamnet *Gair(h)vatr* (se G 101, Sö 320) förekommer här i två belägg (r. 10–17 och r. 44–50). Det är välkänt från andra gotländska runinskrifter (G 101?, 113, 114, S 51 Hejnums k:a, nyfynd i Sproge k:a) och några från fastlandet (Nä 11, Sö 156, 320) samt sparsamt från andra medeltida källor i Mellansverige. Utanför svenskt område finns inga belägg.

Om den i forngutniskan bevarade, ålderdomliga formen **oarn**, *ōarn* sg. m. ack. av poss.pron. fsv. *vārr* 'vår' (på DR 373 Åkirkebyfunten, av gotländskt ursprung, **uarn** för *ūarn*) se Herbert Gustavson Gutamålet 1 (1940), s. 176 noten, 190. Typiskt forngutnisk är också pret. 3 sg. **kuam**, fsv. *kom*.

Verbet *prima* 'vara prim', dvs. beteckna nytändning, en naturlig bildning till subst. *prim* n. 'nymåne', förekommer i ännu en gotländsk runinskrift, G 99 Lye k:a från år 1449 (**brimapi**). Eftersom ingen

a-runa finns ristad mellan 177 **m** och 178 **p** och heller ingen **a**-bistav bunden till **p**, föreligger i runföljden **brimpj** möjligen en synkoperad böjningsform (se om synkope i preteritum av svaga verb Herbert Gustavson, *Gutamålet* 2, 1948, s. 96).

Inskriften har tydligen bestått av två avsnitt, det första inlett med r. 1–17 »Här vilar Gairvat . . .». Beklagligtvis är hela fortsättningen av detta avsnitt på några enstaka runor när utplånad. Här har förmodligen funnits upplysningar om den dödes personliga förhållanden, t. ex. hemort, släktrelationer, dödsdatum o. d. Det andra avsnittet, som inleds med r. 44–50 »Gairvat . . .», redogör tydligen för den dödes berömvärda, offentliga insatser. Kantskriften slutar med ett årtal som mycket riktigt formellt kan vara 1210 eller 1305. Den konstvetenskapliga dateringen av gravhällen till 1300-talet (Monica Rydbeck) bestämmer årtalet till 1305. Detta årtal är förmodligen relaterat till de nämnda offentliga uppdragen, företrädet för »konungen, ärkebiskopen och vår biskop». Så långt är innehållet klart. Efter utrymme för ett 20-tal runor (106–122) följer förslagsvis ett konstaterande av Guds bevågenhet, »så ville Gud honom väl», där dock det sista ordet (r. 137–138) är osäkert; r. 137 kan mycket väl vara en **u**-runa, men vokalen mellan **u** och 138 **l** skulle då vara utelämnad, glömd? Jag har inte funnit någon annan nöjaktig förklaring till runföljden. Därefter följer enligt min mening en tidsuppgift (r. 139–179) »så längesedan var . . . som **p** var söndagsruna och **a** primade (dvs. var gyllental)». Nasalen i adv. *langu* måste man dessvärre konstatera vara utelämnad, en sådan har aldrig funnits. Egendomligt eftersom ristaren annars binder **n** till **a**; här är **k** bundet till **a**. Men inte heller här har jag funnit något uttryck som bättre svarar mot runföljden. Den största svårigheten ligger dock i runföljden 146–150 **stānkār**. Ett felristat *stainkar* n. 'stenkar' är svårt att förena med en gravsten, kista, och med innehållet i övrigt; *standkar* n. 'stänka' är otänkbart. Jag vill i stället här gärna se ett med *ar* n. 'år' (r. 150) sammansatt ord, även om någon gängse sammansättning svarande mot runföljden inte omedelbart erbjuder sig. Så resonerade ju också Carl Säve, dock utan att komma till klarhet. På enbart språklig väg kommer man knappast fram. Möjligen kan dock årtalet 1305 ge en ledtråd.

1300-talets början var en orons tid. Efter Magnus Ladulås' död 1290 låg regeringsmakten hos Torgils Knutsson i dennes egenskap av marsk i riksstyrelsen under Birger Magnussons omyndighetstid. Birgers kröning 1302 innebar ingen större förändring i Torgils' och stormännens dominans på grund av den brödrafejden som den unge kungen blev invecklad i, och som kom till öppet utbrott 1304. Ställningen blev emellertid snart ohållbar för Torgils Knutsson, som fängslades 1305 och året därpå avrättades. 1306 var också »Håtunalekens» år, då Birger togs till fånga av bröderna, hertigarna Erik och Valdemar. Fredsmötet i Hälsingborg 1310 innebar en tillfällig försoning mellan bröderna, riket delades. På Birgers lott kom större delen av Östsvrige med bl. a. Gotland, Erik och Valdemar erhöll områden i väster. »Nyköpings gästabad» 1317, då hertigarna fängslades, deras död 1318 och Birgers flykt samma år över Gotland till Danmark blev den dramatiska avslutningen på tronstriderna.

Också kyrkan hade sina problem, konflikter som delvis hängde samman med de världsligt politiska men delvis var interna eller resultat av påvliga utspel. Linköpings stift, till vilket Gotland hörde, hade haft nära relationer till Bjälboätten med egendomsförvecklingar och dålig ekonomi som följd (se vidare H. Schück, *Ecclesia Lincopensis*, 1959, passim). För att råda bot på detta sökte biskop Bengt Birgerssons (son till Birger Jarl) efterträdare, biskop Lars (1290–1307) stärka ekonomin bl. a. genom intrång i prästernas och böndernas ekonomiska rättigheter. Gotland intog härutinnan en särställning genom ett påvligt skydds brev 1296, som i förhållande till andra delar av stiftet gav ön inskränkningar ifråga om kyrkliga pålagor, större självbestämmanderätt och i vissa avseende ställde Gotland under ärkebiskopens beskydd. Detta var givetvis en utmaning mot Linköpingsbiskopen Lars, som under de närmaste åren tycks ha nyttjat alla tillfällen att sko sig på prästernas och böndernas bekostnad. I ett brev till ärkebiskopen (Nils Allesson) den 15 juli 1304 (SD II nr 1434) framförde öns prästerskap och allmoge sina klagomål över biskopens olagligheter i samband med en visitationsresa. Förtrytelsen var stor. Det förefaller mig därför möjligt, att Gairvats agerande, vad det nu kan ha inneburit, hos konungen, ärkebiskopen

och Linköpingsbiskopen har dikterats av missnöjet med biskopens försök att avhända öns befolkning deras lagliga fri- och rättigheter. En händelse, som också kan ha oroat gutarna, var konung Birgers privilegiebrev av den 28 mars 1305, som återgav kyrkan både det frälse från skatt och den rätt att uppbära böter, som redan Magnus Ladulås tillerkänt den men som på olika sätt beskurits under förmyndarregeringens tid. Kyrkan hade med andra ord fått en starkare ställning och ökad makt. Motiv förefanns oneligen för en hänvändelse just år 1305 till de styrande över hela linjen, konung Birger Magnusson, ärkebiskop Nils Allesson och biskop Lars i Linköping. Nils Allesson dog visserligen den 4.2.1305, hans efterträdare var Västerås-biskopen Nils Kättilsson, officiellt utnämnd först 1307. Resultatet av besöken hos överheten känner vi inte. Men slakten eller de Gothemsbor som ombesörjde gravstenen såg tydligen med stolthet på Gairvats insats. Är det då för djärvt att sätta **stänkär** i samband med gutarnas missnöje med biskopens självsvåld och kyrkans ökade krav, och att i det presumtiva ordets förled se ett verbal-substantiv *stank* n. 'stänk, stön, jämmer', jfr isl. *stank* n. 'uro, bråk' (Fritzner; ett belägg)? Verbet *stanka* är annars mest använt i betydelsen 'stänka i arbete, barnsnöd'. Ett *stank-ar* 'jämmerår, orosår' skulle i varje fall ha ett visst stöd i de historiska händelserna.

Om min tanke är riktig, att årtalet 1305 hänför sig till Gairvats möte med de mäktige, är det för gravstenens och inskriftens del bara ett postquem. Monumentet har rimligen tillkommit någon gång under tiden 1305–25.

159. Gothems kyrka

Pl. 21–23

Litteratur: F76, W 126. P. A. Säve, Reseberättelse 1855 (ATA), s. 81; O. v. Friesen, Anteckningar 1923, 1936 (UUB), s. 89f.; Sveriges kyrkor, Gotland bd 4: 1 (1947), s. 102.

Runinskrifter i ryggfodret till den medeltida korstolen.

Inskrifterna iaktogs första gången av P. A. Säve 1855 men upptecknades ej: »I rygg-fodringen öfver sätena äro chor-karlarnes namn ritade med runor.» Korstolen övermålad 1860 med tjock, gulbrun oljefärg, som avlägsnades först i samband med kyrkorestaureringen 1949–50. Övermålningen medförde, att O. v. Friesen vid sin granskning 1923 och 1936 och även E. Wessén 1944 inte kunde ge en tillfredsställande läsning; detaljer blev diffusa eller omöjliga att urskilja. Inskrifterna, 4 cm höga, består av fyra namn med alla runor nu klart urskiljbara:

a. Ovanför stol 2 (från Ö räknat) står tre rader runor mellan ramlinjer; nederkanten 19 cm ovanför stolskarmen:

huatr | huatar | huatar
5   10   15

»Vat»

Den översta runföljden är grundare än de båda andra. Namnet är isl. *Hvatr*. Det är inte tidigare säkert belagt som självständigt namn på svenskt område. Nämnas bör dock, att runföljden **huatr** också finns på G 97, ehuru av E. Wessén uppfattad som en förvanskad skrivning för *Hægvaldr*. Som efterled finns *-hvatr* i ett dussin namn, däribland runskrivna på Gotland *Ai(h)vatr* G 113, *Auð(h)vatr* G 63(?), 123, *Bot(h)vatr* G 37, *Gair(h)vatr* G 101(?), 113, 114, 158, S 51, *Hall(h)vatr* G 119, 164, *Likn(h)vatr* G 113, 114.

En gård Vaters (på S. G. Hermelins karta 1805 Watters) ligger inom socknen, 4 km SSO om Gothems kyrka. Man frågar sig om denna möjligen skall förbindas med *Hvatr*, kyrkosångaren, eller någon hans ättling.

b. Ovanför stol 2, 15 cm ovanför karmen, mellan ramlinjer:

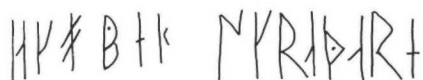
bendikter

5

»Benedikt»

Benediktr med latinskt ursprung inlånat redan omkring 1100, som förekommer runskrivet också på Vg 81 (**bendikt**) och DR 340 (**benedikti** lat. gen.), är ett av de vanligaste under medeltiden, i början brukat på hög social nivå, så småningom även bland allmogen.

c. Ovanför stolarna 3 och 2; nederkanten 17 cm ovanför karmarna:

iakoper skraðare

5

10

15

»Jakob skræddare»

Av bistaven till 7 **r** är bara det karakteristiska mittpartiet bevarat. R. 12 är en stungen **p**-runa. Om namnet *Iakobr* se G 13. Appositionen är lågtyskt lån (*Schræder*) anpassat till gutniska ljudförhållanden.

d. Ovanför stol 4, 14 cm ovanför karmen, inom ramlinjer:

iringils : -

5

»Ärngisl»

Efter skiljetecknet, som består av tre punkter, finns en lodrät stav, måhända början till ett ortnamn eller en yrkesbeteckning.

Namnet *Erngisl* är vanligt under medeltiden, talrikast belagt i Sverige, sällsyntare i Danmark och Norge. Redan från runstenstiden finns två uppländska belägg, U 828 (**ernisl** ack.) och den år 1972 funna Skinna-stenen i Tillinge (**ernkisl**; S. B. F. Jansson i Fornvännen 1973, s. 146).

Inskrifterna kan bara dateras såtillvida, att stolens tillkomst på 1300-talet är deras postquem.